

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Серію засновано 08.09.1999 р.

№ 24(52)

Науковий журнал
(щоквартальник)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2022

Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка»»

Засновано 08.09.1999 року Національним університетом «Острозька академія»
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21245-11045Р від 12 березня 2015 р.

Журнал додано до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.

Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань
(ISSN International Centre. Paris, France): ISSN 2311-5149 (друкований)

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України № 975 від 11.07.2019 – категорія «Б»

Журнал додано до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:

INDEX COPERNICUS (ICV 2017 = 74,48)
EBSCO Publishing, Inc.
ResearchBib
Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)
DOI: 10.25264/2311-5149

Google Академія (h-індекс 9)
Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського
Бібліометрика української науки
Україніка наукова
Український реферативний журнал «Джерело»

Надруковано за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 10 від 31 березня 2022 року)

Засновник журналу: Національний університет «Острозька академія»;
Видавець: видавництво Національного університету «Острозька академія».

Редакційна колегія:

Шулик Ю. В. (головний редактор, к. е. н., доц., Острого, Україна); yuliia.shulyk@oa.edu.ua;
Козак Л. В. (д. е. н., доц., заступник головного редактора, Острого, Україна); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Дем'яничук О. І. (д. е. н., доц., відповідальний редактор, Острого, Україна); olha.demianchuk@oa.edu.ua.
Аверкіна М. Ф. (д. е. н., проф., Острого, Україна); maryna.averkyina@oa.edu.ua;
Бранч Джон (д. е. н., Анн Арбор, Мічиган, США); jdbranch@umich.edu;
Вітлінський В. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); wite101@meta.ua;
Гарі Кук (д. е. н., проф., Ліверпуль, Великобританія); g.cook@hull.ac.uk;
Іванчук Н.В. (к. е. н., доц., Острого, Україна); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;
Кнейслер О. В. (д. е. н., проф., Тернопіль, Україна); olgakne@gmail.com;
Кондратенко Н. О. (д. е. н., проф., Харків, Україна); 2123kondratenko@gmail.com;
Кривчицька О. Р. (д. е. н., проф., Острого, Україна); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Левицька С. О. (д. е. н., проф., Рівне, Україна); levitska.svitlana@yahoo.com;
Мамонтова Н. А. (д. е. н., проф., Острого, Україна); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Матвійчук А. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); editor@nfmte.com;
Новоселецький О. М. (к. е. н., доц., Острого, Україна); oleksandr.novoseletskyi@oa.edu.ua;
Олак Антоні (хабілітований доктор економіки, професор факультету управління Люблінської політехніки, Люблін, Польща); antonio130@vp.pl;
Онишко С. В. (д. е. н., проф., Ірпін, Україна); onyshko_sv@ukr.net;
Павел Джаканський (доктор, Інститут Права, економіки і управління, Факультет Права, менеджменту та управління, Університет Яна Кохановського у Кельце, Польща); pdzikan@interia.eu;
Пауло Реіс Мурао (доктор економіки факультет економіки університету Мінью Брага, Португалія); paulom@eeg.uminho.pt;
Пукава Ришард (доктор Державної вищої технічно-економічної школи в Ярославі, Польща); rysard.pukala@interia.pl;
Стецюк Іван (професор Факультету фінансів, Школи менеджменту, Квебекського університету, Канада); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Талавера Олександр (професор фінансової школи менеджменту, університету Свансі, Великобританія); oleksandr.talavera@gmail.com;
Ткаченко Н. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); tkachenko_nt@ukr.net;
Топішко Н. П. (к. е. н., доц., Острого, Україна); natalya.topishko@oa.edu.ua;
Харчук Ю. Ю. (к. е. н., доц., Острого, Україна); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Яворська Т. В. (д. е. н., проф., Львів, Україна); tanya_yav@ukr.net.

Editorial board:

Shulyk Y. V. (PhD, docent, editor-in-chief); yuliia.shulyk@oa.edu.ua.
Kozak L. V. (PhD, docent, deputy editor); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Demianchuk O. I. (PhD, docent, responsible editor); olha.demianchuk@oa.edu.ua.
Averkyina M. F. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); maryna.averkyina@oa.edu.ua;
John Branch (PhD, Ann Arbor, Michigan, USA); jdbranch@umich.edu;
Vitlinskyi V. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); wite101@meta.ua;
Gary Cook (PhD, prof., Director Hull University Business School Faculty of Business, Law and Politics Hull University Business School, Liverpool, United Kingdom); g.cook@hull.ac.uk;
Ivanchuk N.V. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;
Kneisler O. V. (PhD, prof., Ternopil, Ukraine); olgakne@gmail.com;
Kondratenko N.O. (PhD, prof., Kharkiv, Ukraine); 2123kondratenko@gmail.com;
Kryvytska O. R. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Levytska S. O. (PhD, prof., Rivne, Ukraine); levitska.svitlana@yahoo.com;
Mamontova N. A. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Matviichuk A. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); editor@nfmte.com;
Novoseletskyi O. M. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); oleksandr.novoseletskyi@oa.edu.ua;
Olak Anthony (PhD, prof., Lublin, Poland); antonio130@vp.pl;
Onyshko S. V. (PhD, prof., Irpin, Ukraine); onyshko_sv@ukr.net;
Pawel Dziekański (PhD, Faculty of Law, Management and Administration, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland); pdzikan@interia.eu;
Paulo Jorge Reis Mourao (PhD, Braga, Portugal); paulom@eeg.uminho.pt;
Ryszard Pukala (PhD, State Higher School of Technology and Economics in Jarosław, Poland); rysard.pukala@interia.pl;
Ivan Stetsyuk (PhD, Professor of Finance Department, Quebec University School of Management, Canada); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Oleksandr Talavera (Professor of Finance School of Management, Swansea University, UK); oleksandr.talavera@gmail.com;
Tkachenko N. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); tkachenko_nt@ukr.net;
Topishko N. P. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalya.topishko@oa.edu.ua;
Kharchuk Yu. Yu. (PhD, Ostroh, Ukraine); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Yavorska T. V. (PhD, prof., Lviv, Ukraine); tanya_yav@ukr.net.

Адреса редакції: Національний університет «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острого, вул. Семінарська, 2.

Головний редактор **Ю. В. Шулик**
Заступник головного редактора **Л. В. Козак**
Відповідальний редактор **О. І. Дем'яничук**
Комп'ютерна верстка **Н. О. Крушинської**
Художнє оформлення обкладинки **К. О. Олексійчук**
Коректор **А. О. Самсонюк**
Коректор англійських текстів **Р. Т. Шулик**

ISSN 2311-5149

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)

Ліцензія Creative Commons «Attribution-NonCommercial»
(«Із зазначенням авторства – Некомерційна») 4.0 Всесвітня (CC-BY 4.0).
Creative Commons License «Attribution-NonCommercial» 4.0 International (CC-BY 4.0).

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ**

Отримано: 10 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 21 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 24 лютого 2022 р.

e-mail: zavazhenko96@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-4-10

Заваженко А. О. Інституції та їх вплив на економічний розвиток: пастка середнього доходу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 4–10.

УДК:330.34

JEL-класифікація: B52, E02, O43

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-3345-1671>**Заваженко Андрій Олександрович,***асистент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ІНСТИТУЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: ПАСТКА СЕРЕДНЬОГО ДОХОДУ

Стаття присвячена дослідженню взаємозв'язку інституційного та економічного розвитку постсоціалістичних країн. Охарактеризовано особливості пастки середнього доходу та інституційне підґрунтя її формування. Проаналізовано динаміку економічного розвитку 24 постсоціалістичних країн за період 2007-2020 років та виявлено взаємозалежність між рівнем інституційного розвитку та рівнем економічного розвитку аналізованих країн. Установлено, що сформовані в перехідний період інституційні дисфункції продовжують чинити негативний вплив на розвиток економічної систем, у тому числі на економіку України. Обґрунтовано практичні рекомендації щодо подальшого інституційного реформування національної економіки.

Ключові слова: інституції, інституційне середовище, інституційні зміни, пастка середнього доходу, економічний розвиток.

Andrii Zavazhenko,*assistant at the department of economic theory, macro- and microeconomics
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

INSTITUTIONS AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT: MIDDLE INCOME TRAP

The article is devoted to the study of the relationship between institutional and economic development of post-socialist countries. The author substantiates the relevance of the chosen topic for post-socialist countries, describes the essence and features of the middle income trap and explains the economic and institutional basis for its formation. The dynamics of economic development of 24 post-socialist countries for the period 2007-2020 is analysed based on World Bank data. Clustering by the method of k-means is made based on this analysis also. The interdependence between the level of institutional development and the level of economic development of the analysed countries was revealed by analysing the institutional indicators (international property rights index and corruption perception index) of post-socialist countries in 2020, which confirmed the main hypothesis of the study. The author describes the essence of the dysfunctional phenomenon of the institutional development paradox and its role in the institutional development of post-socialist countries in the context of overcoming the middle-income trap. It is established that the institutional dysfunctions formed in the transformation period continue to hurt the development of economic systems, including the economy of Ukraine. Based on the results, the author proposes practical recommendations for further implementation of the necessary institutional reforms aimed at avoiding the middle income trap economy of Ukraine. They include measures to further liberalize the economy, improve mechanisms to protect property rights, combat corruption and more.

Keywords: institutions, institutional environment, institutional changes, middle-income trap, economic development.

Постановка проблеми. Загально визнано, що інституційне середовище та його зміни є важливим чинником соціально-економічного розвитку країн світу. При цьому кожна господарська система характеризується власною траєкторією історичної еволюції, що, у свою чергу, визначає особливості перебігу процесів інституційних перетворень у національних економіках. Яскравим прикладом зазначених взаємозалежностей є реалізація трансформаційного переходу від командно-адміністративної системи до ринкової економіки, здійснена наприкінці ХХ ст. низкою країн Східної Європи та Азії. Практика постсоціалістичних перетворень цих країн підтвердила ключову роль сформованого інституційного середовища в контексті їх сучасного господарського розвитку та продемонструвала, що ця роль може бути як позитивною, такою, що сприяє прогресивним соціально-економічним змінам, так і негативною, за якої інституційні перетворення гальмують зазначені зміни.

У контексті проблеми, що аналізується, заслуговує на увагу концепція пастки середнього доходу, активна розробка якої розпочалася в другій половині ХХ ст., коли низка країн у різних регіонах земної кулі зіштовхнулася з сповільненням темпів економічного зростання. Варто зазначити, що підвищений інтерес до феномену пастки середнього доходу в цей період, ймовірно, був пов'язаний з тим, що лише небагатьом країнам вдалося її уникнути, а саме: із 101 країни з середніми в 1960 р. доходами до 2008 р. усього 13 країн перейшли до категорії з високими доходами, зокрема Греція, Ізраїль, Ірландія, Іспанія, Португалія, Республіка Корея, САР Гонконг (Китай), Сінгапур та інші [1]. Однак незважаючи на ґрунтовні дослідження зазначеної проблематики, до цього часу залишаються невизначеними та дискусійними багато аспектів впливу інституційних факторів на економічний розвиток, зокрема їхньої ролі в потраплянні економічних систем в пастку середнього доходу. Зазначений аспект наукової проблеми зумовлює необхідність більш детального дослідження останньої та підкреслює її актуальність.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Структурна перебудова економічних систем у низці країн Східної Європи та Азії за останні 30 років викликає значний інтерес у представників економічної компаративістики (Н. Гражевська, Р. Нуреев, Дж. Россо, М. Россо та інші), економічної транзитології (А. Гриценко, І. Радіонова, А. Філіпенко та інші) і не тільки. При цьому увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників привертають проблеми сповільнення економічного розвитку постсоціалістичних економік та вплив на ці процеси інституційного середовища, сформованого у перехідний період. На думку Кр. Хартвела, дослідження інституційного змісту, особливостей реалізації і суперечностей економічних реформ у загальному контексті становлення, функціонування і розвитку ринків у перехідних економіках, має не лише теоретичне, але й вагомим науково-практичне значення [2].

У зв'язку з цим зауважимо, що питання ідентифікації взаємозв'язку між інституційним та економічним розвитком є актуальною складовою сучасного мейнстріму економічної думки. У цьому контексті заслуговують на увагу наукові розробки представника сучасної інституційної теорії Т. Еггертсона, присвячені проблемам існування недосконалих інституцій в межах інституційного середовища окремих країн, що провокує їх економічне відставання. На основі ґрунтового аналізу передумов і чинників формування, тривалого збереження та відтворення інституційних дисфункцій, що спирається на емпіричні дослідження інституційних змін багатьох країн світу, учений обґрунтував можливості та межі їхнього інституційного реформування [3]. У зв'язку з цим дослідники окреслених проблем усе більшу увагу приділяють виявленню інституційних дисфункцій, у статті «Інституційні дисфункції як фактор конвергентно-дивергентного інституційного розвитку постсоціалістичних країн» 2021 року автори проаналізували особливості інституційного розвитку та інституційних аномалій, які характерні для постсоціалістичних країн, та дійшли висновку, що відбувається поступове розходження їх траєкторій розвитку. [4].

Мета дослідження: ідентифікація ролі інституційних факторів динаміки економічного розвитку постсоціалістичних країн протягом останнього десятиліття задля виявлення інституційних дисфункцій, що призводять до появи пастки середнього доходу та розробка на цій основі практичних рекомендації щодо подальшого напрямку реалізації інституційних перетворень.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено, інституції відіграють ключову роль у розвитку економічних систем. На думку сучасних дослідників, у сучасному глобальному світі країни конкурують саме в розрізі створення ефективних інституційних структур та стратегій, що сприяють їхньому сталому соціально-економічному розвитку.

Однак процес пошуку та запровадження таких інституційних структур і стратегій через реалізацію інституційних змін за замовчуванням не здатен сформувати необхідне сприятливе підґрунтя для подальшого економічного розвитку [5, 4]. Ідеться про те, що під час здійснення будь-яких інституційних трансформацій разом з новими ефективними нормами можуть формуватися й неефективні інституції, спроможні чинити негативний вплив на існуючі соціально-економічні відносини. Прихильники дослідної програми нового інституціоналізму охарактеризували подібні явища як «інституційні аномалії», «інституційні дефекти» або ж «інституційні дисфункції». Останні трактуються переважно як порушення ефективного функціонування будь-якої інституції або ж системи інституцій переважно якісного характеру [6, 3]. Поступове збільшення кількості інституційних дисфункцій провокує появу негативних явищ в межах інституційного середовища, що в майбутньому може спровокувати інституційну кризу, яка є нічим іншим, як ситуацією максимального рівня занепаду або загострення інституційних суперечностей.

У цьому випадку уможлиблюється виникнення так званої пастки середнього доходу (middle income trap) – специфічного явища, за якого темпи економічного зростання після досягнення певного рівня різко сповільнюються. Зазначена пастка нерідко протиставляється відомій пастці бідності (poverty trap), однак остання є характерною переважно для нерозвинутих економік. У доповіді Світового банку опис цього явища сформульовано наступним чином: «уникнувши пастки бідності за ВВП на одну особу в 1000 дол.

США, багато країн з ринками, що розвиваються, прагнуть досягнення «стадії зльоту», на якій ВВП на одну особу становить 3000 дол., але, наблизившись до цієї позначки, вони впадають у тривалу економічну стагнацію, відтак поділ на багатих і бідних набуває більш глибокого характеру, бурхливо поширюється корупція серед населення, і країни потрапляють у «пастку», подолання якої можливе тільки після проходження відмітки в 15 тис. дол.» [7].

Зазначений концептуальний підхід взяли на озброєння дослідники сутності та меж пастки середнього доходу. На думку цих науковців, за умов, коли в країні протягом більш ніж десяти років не фіксується поступове зростання доходів громадян, які знаходяться в окреслених межах, можна зробити висновок, що така країна опинилася в пастці середнього доходу [8]. При цьому аналіз країн, які вважаються економічно розвинутими, з показником ВВП на одну особу, який перевищує 15000 дол. США, доводить, що для більшості з них характерний високий рівень інституційного розвитку або ж наявність природної ресурсної бази.

Статистичні дані Світового банку засвідчують, що низка країн, передусім постсоціалістичних, зростає економічно до кінця перших десятих років ХХІ ст., однак в другому десятилітті вони не змогли використати свій попередньо накопичений трансформаційний потенціал. Відтак головна гіпотеза пропонованого дослідження полягає в тому, що ці країни потрапили в пастку середнього доходу. Для її доведення або спростування було проведено кластерний аналіз економічного розвитку 24 постсоціалістичних країн за динамікою показника валового внутрішнього продукту на одну особу (у базових цінах 2015 р.) згідно даних Світового банку за період 2007-2020 рр. Результати проведеного кластерування методом к-середніх та описова характеристика показників кластерів наведені в табл. 1 та табл. 2.

Таблиця 1

Результати кластерного аналізу економічного розвитку постсоціалістичних країн за період від 2007 до 2020 року

1 кластер	2 кластер
Хорватія	Албанія
Чехія	Вірменія
Угорщина	Азербайджан
Казахстан	Білорусь
Латвія	Боснія та Герцеговина
Литва	Болгарія
Польща	Грузія
Російська Федерація	Північна Македонія
Словаччина	Молдова
Словенія	Чорногорія
	Румунія
	Сербія
	Україна

Джерело: розроблено автором на основі [9]

Таблиця 2

Аналіз описових показників кластерів

	Середнє значення	Ст. відхилення	Середнє значення	Ст. відхилення
2007	13004,69	3774,068	4269,312	1497,159
2008	13342,77	3898,605	4583,082	1673,535
2009	12414,69	3503,119	4442,116	1646,442
2010	12699,56	3501,788	4558,849	1587,355
2011	13139,09	3365,442	4701,850	1597,574
2012	13274,02	3118,396	4758,939	1594,970
2013	13456,60	2957,324	4902,914	1634,238
2014	13777,89	3062,414	5014,156	1681,054

Продовження таблиці 2

2015	14198,84	3246,726	5099,002	1770,496
2016	14556,07	3394,656	5225,080	1858,039
2017	15166,61	3608,462	5439,563	1995,180
2018	15779,54	3744,428	5668,410	2093,858
2019	16289,27	3811,316	5896,697	2187,573
2020	15603,23	3603,635	5613,869	2099,320
Кластер	1		2	

Джерело: розроблено автором на основі [9]

Проведений аналіз дозволив виокремити два кластери постсоціалістичних країн з урахуванням їхнього економічного розвитку, а саме: 1 кластер – це країни, для яких показник ВВП на одну особу знаходиться в межах від 12 до 18 тис. дол. (10 країн з 24) та 2 кластер – країни, для яких ці межі знаходяться на рівні 3-9 тис дол. (14 країн з 24). На основі отриманих даних можна зробити висновок, що для постсоціалістичних країн проблема пастки середнього доходу є загалом актуальною, окрім низки країн (Естонія, Литва, Словенія, Словаччина та Чехія), оскільки практично всі країни, потрапляють у зазначені Світовим банком межі пастки і протягом аналізованого періоду суттєво не зростали.

У контексті проблеми, що аналізується, заслуговують на увагу передумови виникнення пастки середнього доходу. Зазвичай дослідники пов'язують їх з економічними факторами, зокрема зі збільшенням обсягів витрат праці, а саме: за умов, коли ціна праці в країні стає вищою, ніж в бідних країнах, а передові технології, які б могли забезпечити подальше зростання продуктивності праці, виявляються недоступними для використання, аби повністю компенсувати цю різницю. Це особливо характерно для економічно нерозвинутих країн, які не мають доступу до інноваційних технологій, які б могли компенсувати втрату ціни праці збільшенням її продуктивності. Також можливою причиною потрапляння економічних систем в цю пастку прийнято вважати вичерпання природного потенціалу економіки, що стосується передусім країн зі значними запасами природних ресурсів, для яких темпи економічного розвитку знаходяться у прямій залежності від показника цін на ці ресурси, що може зумовлювати появу негативних наслідків при досягненні так званої «ціни стелі» або ж зменшення їхньої ціни. Зауважимо, що зазначений аспект залежності від ціни на природні ресурси може як допомогти країні швидко пройти межі пастки, так і повернути економіку до неї, коли ціна на відповідні ресурси зменшиться. При цьому важливо підкреслити, що на думку багатьох дослідників, за своєю природою виникнення пастки середнього доходу має не тільки суто економічні причини, а й інституційне походження, нерозривно пов'язане з інституційними особливостями організації економічних відносин між суб'єктами господарювання певної країни [10, 39].

Підтвердженням зазначеного може бути виявлення взаємозв'язку між рівнем інституційного розвитку та рівнем економічного розвитку аналізованих постсоціалістичних країн. У зв'язку з цим зауважимо, що в наукових колах вже неодноразово наголошувалося на тому, що інституції, як то формальні чи неформальні, відіграють визначальну роль в економічному зростанні економічних систем і ця роль може бути як позитивною, так і негативною. Наприклад, емпірично підтверджено, що наявність адекватного верховенства права, диверсифікації прав власності, ефективного законодавства та уряду, а також більша прозорість діяльності та підзвітність економічних суб'єктів можуть слугувати ендогенними запобіжниками уповільненню економічного зростання і подовжувати тенденцію цього показника до зростання [11, 13].

Важливо також наголосити на тому, що, на думку західних науковців, уникнення пастки середнього доходу для багатьох національних економік утруднюється через доволі поширену державну політику, пов'язану із повсякчасним заохоченням державного втручання, що носить виключно «інституційний характер» [12]. При цьому варто зазначити, що зростання сектора державного управління, як правило, зумовлює уповільнення економічного зростання і нерідко призводить до витіснення приватних інвестицій в економіку з боку як резидентів, так і нерезидентів, ослаблення духу підприємництва, який на початку вважався джерелом такого зростання.

Також необхідно зазначити, що зазвичай багато країн і регіонів, які відстають в економічному розвитку, і/або ризикують опинитися в описаній пастці економічного зростання, мають переважно менш розвинуті інституційні конструкції, ніж в їхніх більш розвинених сусідів, при цьому деякі з них приділяють значну увагу покращенню «поганих» інституцій, які гальмують економічне зростання. Ці проблеми поглиблюються і тоді, коли формальні та неформальні інституційні структури є відносно сильними, оскільки такі країни та регіони можуть бути інституційно обмежені через відсутність так званої «загальної здатно-

сті до інституційних змін», що є зазвичай ендегенним чинником і призводить до появи такого явища, як інституційна замкнутість, суттєве сповільненнє інновацій та структурних перетворень економіки.

Додатково проаналізовано відкриті дані 24 постсоціалістичних країн за 2020 р. з метою ідентифікації існуючих взаємозалежностей між інституційними чинниками та рівнем розвитку економіки (можливості потрапляння в пастку середнього доходу) постсоціалістичних країн було застосовано кореляційний аналіз. На рис. 1 проілюстровано залежність між значенням індексу прав власності та індексу сприйняття корупції та величиною валового внутрішнього продукту на одну особу в розрізі аналізованих постсоціалістичних країн за статистичними даними 2020 р. Світового банку [9].

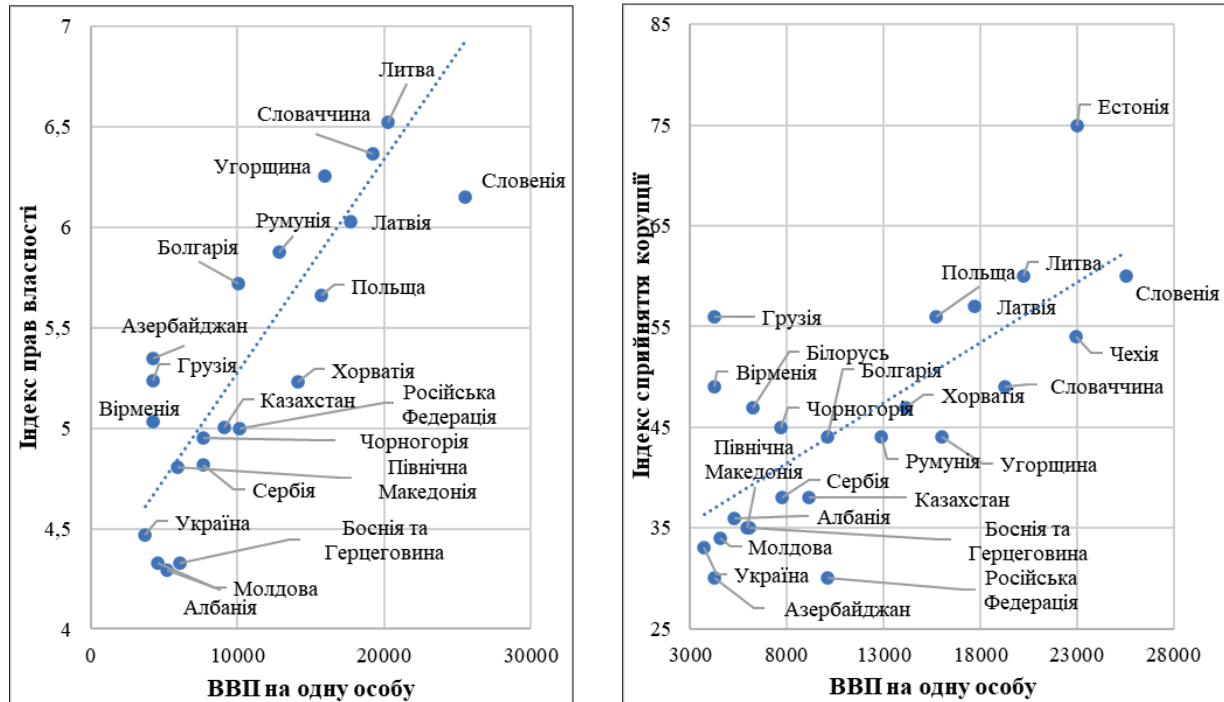

Рис 1. Взаємозв'язок індексу прав власності, індексу сприйняття корупції та показника ВВП на одну особу для 24 постсоціалістичних країн, 2020 р.

Джерело: розроблено автором на основі [9],[13] та [14]

Рис. 1 засвідчує виявлену чітку лінійну тенденцію до зростання індексу прав власності, індексу сприйняття корупції і рівня ВВП на одну особу для аналізованих постсоціалістичних країн, тобто існує прямий взаємозв'язок між покращанням інституційного середовища внаслідок забезпечення захисту прав власності (фізичної та інтелектуальної) та рівнем розвитку економіки, а також між ступенем корумпованості економіки та економічним розвитком.

У контексті аналізу інституційних факторів, що впливають на появу та тривалий процес подолання пастки середнього доходу (що нерідко взагалі стає практично неможливим), варто звернути увагу на специфіку економічного розвитку постсоціалістичних країн, які в процесі ринкових трансформацій після проходження трансформаційної кризи і вичерпання існуючих трансформаційних переваг, форсували такий розвиток на початку нового тисячоліття. Зазначені країни зіштовхнулися в другій половині 2000-х років з проблемою пастки середнього доходу. На наш погляд, зазначена пастка могла б бути безперешкодно подолана за рахунок підвищення інноваційності економіки, як це було свого часу успішно реалізовано в економічно розвинутих країнах, таких як Південна Корея, Японія та інші країни Східної Європи колишнього соціалістичного табору (Естонія, Литва, Словаччина, Словенія та Чехія). Однак, як показує практика, зазначені інноваційні перетворення в постсоціалістичних країнах нерідко зустрічають спротив наявної локальної політичної еліти. Йдеться про виникнення специфічного інституційного парадоксу подолання пастки середнього доходу (рис. 2.).

Рис 2. Інституційний парадокс подолання пастки середнього доходу

Джерело: розроблено автором на основі [12]

Зазначений циклічний парадокс, пов'язаний насамперед з тим, що в ході трансформаційних зрушень (в т.ч. під час реалізації інституційних реформ) відбувається інституційна перебудова, в якій можуть бути не зацікавлені наявні вигодонабувачі змінної системи, оскільки існує потенційна загроза втрати набутих ними матеріальних і репутаційних благ. Відтак них пріоритетним завданням цих економічних суб'єктів є намагання будь-яким чином подовжити існуючий статус-кво, який забезпечує отримання ними стабільного рентного доходу в довготривалій перспективі в т.ч. за рахунок відмови від модернізації економіки та погіршення рівня економічного добробуту населення.

Результатом цього є утворення так званого «інституційного парадоксу розвитку», що також розглядається в контексті аналізу інституційних дисфункцій еволюції економічних систем, оскільки базується на формальних/неформальних інституційних дисбалансах, коли наявне усвідомлене прагнення, можливість і готовність суспільства до реалізації змін, зіштовхуються з фактором пасивності, інертності та сталості в контексті існуючої державної політики, яка не сприяє реалізації цих прагнень. У результаті цього багато країн в різних регіонах світу, зокрема постсоціалістичні економіки, до цього часу так і не змогли подолати пастку середнього доходу і перейти до групи країн з розвинутою економікою.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження підтвердило гіпотезу щодо потрапляння постсоціалістичних країн у пастку середнього доходу внаслідок існування тісного взаємозв'язку між інституційним та економічним розвитком зазначених країн. Ідеться також про явище інституційного парадоксу розвитку, характерне для країн колишнього соціалістичного табору, що поглиблює інституційні суперечності їхніх ринкових трансформацій. При цьому збереження або «консервація» сформованих інституційних параметрів економічної системи на одному рівні без реалізації змін в бік лібералізації та підвищення прозорості економічних відносин протягом тривалого проміжку часу може призвести до зворотного негативного ефекту, а саме: погіршення економічної ситуації через зменшення темпів розвитку економіки, збільшення дисбалансів розподілу доходів у суспільстві, погіршенню інвестиційного клімату та загального рівня добробуту населення тощо.

За цих обставин варто наголосити на практичних заходах, які можуть бути реалізовані в контексті подальшого інституційного реформування економіки України з метою мінімізації негативних наслідків та уникнення нею пастки середнього доходу. Насамперед ідеться про модернізацію вітчизняного інституційного середовища, зменшення негативного впливу інституційних дисфункцій за рахунок створення формальних механізмів-запобіжників, які б могли протидіяти спробам протидії лібералізації економіки, впровадження інновацій в галузі захисту прав власності (як фізичної, так й інтелектуальної), повноцінна реалізація судової реформи з метою створення адекватної системи верховенства права, модернізація механізмів забезпечення прозорості та підзвітності економічних суб'єктів, продовження впровадження антикорупційних реформ тощо.

Література:

1. World Bank; Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China (2013). *China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society*. Washington, DC: World Bank. doi: <https://dx.doi.org/10.1596/978-0-8213-9545-5>

World Bank; Development Research Center of the State Council, the People's Republic of China (2013). *China 2030: Building a Modern, Harmonious, and Creative Society*. Washington, DC: World Bank. doi: <https://dx.doi.org/10.1596/978-0-8213-9545-5> [in English]

2. Hartwell Ch.A. (2015). Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects in J. Hölscher & H. Tomann (eds) *Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics*. Palgrave Macmillan UK, 153-169. doi:https://doi.org/10.1007/978-1-137-37138-6_9

Hartwell Ch.A. (2015). Institutional Reform: Irresistible Forces and Immovable Objects in J. Hölscher & H. Tomann (eds) *Palgrave Dictionary of Emerging Markets and Transition Economics*. Palgrave Macmillan UK, 153-169. doi:https://doi.org/10.1007/978-1-137-37138-6_9 [in English]

3. Eggertsson, T. (2005). *Imperfect institutions: possibilities and limits of reform*, Michigan (U.S.), The University of Michigan Press, 274. doi: <https://doi.org/10.3998/mpub.91126>

Eggertsson, T. (2005). *Imperfect institutions: possibilities and limits of reform*, Michigan (U.S.), The University of Michigan Press, 274. doi: <https://doi.org/10.3998/mpub.91126> [in English]

4. Grazhevskaya N., Gaidai T., Mostepaniuk A., Zavazhenko A. (2021). Institutional dysfunctions as a factor of convergent-divergent institutional development of post-socialist countries. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 2(3): 290-308. doi: [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(7))

Grazhevskaya N., Gaidai T., Mostepaniuk A., Zavazhenko A. (2021). Institutional dysfunctions as a factor of convergent-divergent institutional development of post-socialist countries. *Access to science, business, innovation in digital economy*, ACCESS Press, 2(3), Pp. 290-308. doi: [https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3\(7\)](https://doi.org/10.46656/access.2021.2.3(7)) [in English]

5. Гражевська Н.І., Заваженко А.О. (2019). Інституційні пастки ринкового реформування економіки України. *Науковий вісник Чернівецького університету*, 820, 3–10. doi: <https://doi.org/10.31861/ecovis/2019-820-1>

Grazhevskaya N.I., Zavazhenko A.O. (2019). Instytutsiyni pastky rynkovoho reformuvannya ekonomiky Ukrayiny [Institutional traps of Ukraine's economy market-oriented reforming]. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu* [Scientific Bulletin of Chernivtsi University], 820, 3–10. doi: <https://doi.org/10.31861/ecovis/2019-820-1> [in Ukrainian]

6. Börzel T.A. (2015). Dysfunctional Institutions, Social Trust, and Governance in Areas of Limited Statehood. *SFB-Governance Working Paper Series*. Berlin: Collaborative Research Center (SFB) 700, 67, 27. doi: <https://doi.org/10.1111/rego.12100>

Börzel T.A. (2015). Dysfunctional Institutions, Social Trust, and Governance in Areas of Limited Statehood. *SFB-Governance Working Paper Series*. Berlin: Collaborative Research Center (SFB) 700, 67, 27. doi: <https://doi.org/10.1111/rego.12100> [in English]

7. Gill I., Kharas H. (2007). *An East Asian Renaissance : Ideas for Economic Growth*. Washington, DC: World Bank. doi: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6747-6>

Gill I., Kharas H. (2007). *An East Asian Renaissance : Ideas for Economic Growth*. Washington, DC: World Bank. doi: <https://doi.org/10.1596/978-0-8213-6747-6> [in English]

8. Felipe J. (2012). Tracking the Middle-Income Trap: What is It, Who is in It, and Why?: Part 1. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series* 306, 45. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2069645>

Felipe J. (2012). Tracking the Middle-Income Trap: What is It, Who is in It, and Why?: Part 1. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series* 306, 45. doi: <https://doi.org/10.2139/ssrn.2069645> [in English]

9. The World Bank. <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>> (2022, лютого, 08)

The World Bank. <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD>> (2022, February, 08) [in English]

10. Orekhovsky, P.A. (2020) Middle income trap: institutional and cognitive foundations. *Journal of Institutional Studies*. 12(2), 38-49. doi: <https://doi.org/10.17835/2076-6297.2020.12.2.038-049>

Orekhovsky, P.A. (2020) Middle income trap: institutional and cognitive foundations. *Journal of Institutional Studies*. 12(2), 38-49. doi: <https://doi.org/10.17835/2076-6297.2020.12.2.038-049> [in English]

11. Aiyar S., Duval R., Puy D., Wu Y., Zhang L. (2013). Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap. *IMF Working Papers*, 63. <https://doi.org/10.5089/9781484330647.001>

Aiyar S., Duval R., Puy D., Wu Y., Zhang L. (2013). Growth Slowdowns and the Middle-Income Trap. *IMF Working Papers*, 63. <https://doi.org/10.5089/9781484330647.001> [in English]

12. Doner, R.F., Schneider, B.R. (2016). The Middle-Income Trap: More Politics than Economics. *World Politics*, 68(4), 608–644. <https://doi.org/10.1017/S0043887116000095>

Doner, R.F., Schneider, B.R. (2016). The Middle-Income Trap: More Politics than Economics. *World Politics*, 68(4), 608–644. <https://doi.org/10.1017/S0043887116000095> [in English]

13. International Property Rights Index. <<https://internationalpropertyrightsindex.org/countries>> (2022, лютого, 08)

International Property Rights Index. <<https://internationalpropertyrightsindex.org/countries>> (2022, February, 08) [in English]

14. Corruption Perceptions Index. <<https://www.transparency.org/en/cpi#>> (2022, лютого, 08)

Corruption Perceptions Index. <<https://www.transparency.org/en/cpi#>> (2022, February, 08) [in English]

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ**

Отримано: 24 січня 2022 р.

Прорецензовано: 17 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 21 лютого 2022 р.

e-mail: ivan.brovdii@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-12-19

Бровді І. І. Органічне сільське господарство в Україні як стратегічний напрям розвитку АПК. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 12–19.

УДК: 338.432

JEL-класифікація: M00, Q01

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-5481-0880>

Бровді Іван Іванович,
аспірант Національного університету «Острозька академія»

ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В УКРАЇНІ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ АПК

У статті розглянуто основні економічні переваги та недоліки органічного сільського господарства, а також розкрито основні законодавчі вимоги до нього. Проаналізовано стан органічного сільського господарства в Україні, зокрема площі земель відведених для нього та кількість операторів. Також було досліджено позиції України в світі стосовно розвитку органічного сільського господарства. Проаналізовано імпорту органічних продуктів харчування з України в ЄС, як основного економічного партнера.

Ключові слова: органічне сільське господарство, органічне виробництво, експорт, імпорту, сільськогосподарська продукція.

Ivan Brovdi,
PhD. student at the National University of Ostroh Academy

ORGANIC AGRICULTURE IN UKRAINE AS A STRATEGIC DIRECTION OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT

The article describes the meaning of organic agriculture and its importance in modern social and economic conditions. The study deals with the main legal requirements for organic producers in Ukraine. The main economic advantages of organic agriculture for Ukrainian enterprises have been outlined including: higher prices on organic products which create a possibility to earn higher profits, lower negative impact on the environment makes this practice more sustainable over a long period of time, and high demand for organic food products in the world. The economic disadvantages of organic agriculture include lower yield compared to traditional agriculture, additional legal requirements to comply with, and lower consumption of organic products in Ukraine.

The state of organic agriculture in Ukraine is analyzed, in particular the area of land allocated to it and the number of organic operators. The article also describes the situation with organic agriculture in the world, identifies the world's leading countries regarding the area of land used for organic agriculture, and outlines Ukraine's position in it. European Union is identified as the main importer of organic food products from Ukraine, the key imported organic products and their positions in comparison to other countries have been analyzed.

The rapid development of organic agriculture in the world and particularly in the European Union and the increase in the area of land used for it may pose a threat to Ukrainian agriculture enterprises and the positions they have on European and world's organic markets. While acknowledging the risks the study highlights the importance of further development of organic agriculture in Ukraine.

Key words: organic agriculture, organic production, export, import, agricultural products.

Постановка проблеми. З метою мінімізації негативного впливу на навколишнє природне середовище, забезпечення населення екологічно безпечними продуктами харчування та збереження стану земельних угідь, уряди країн та аграрні підприємства все більше уваги приділяють органічному сільському господарству. Для аграрних підприємств України органічне сільське господарство має перспективи стати не лише сталою та екологічною моделлю розвитку сільського господарства, а й, враховуючи зростання популярності органічних продуктів харчування, стратегічним напрямом їх розвитку. У зв'язку з цим актуальним є дослідження стану та перспектив розвитку органічного сільського господарства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням перспектив розвитку органічного сільського господарства в світі та в Україні торкалися у своїх дослідженнях багато вітчизняних і зарубіжних вчених. Зокрема, Г. Вілер [14], О. М. Гвоздь [2], Л. В. Козак [5], О. І. Котикова [6], О. С. Сенишин [9], О. І. Шкуратов [10] та ін. У своїх дослідженнях вони зосереджували увагу на окремих аспектах органічного сільського господарства та тенденцій, що склалися в Україні та світі. Однак, не зважаючи на вагомий

внесок зазначених науковців, більш ґрунтовного аналізу потребує визначення основних економічних переваг органічного сільського господарства для України та перспективних напрямків його розвитку.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в аналізі існуючих тенденцій та визначенням перспектив розвитку органічного сільського господарства в Україні.

Виклад основного матеріалу. Органічне сільське господарство є системою ведення господарства, що передбачає виробництво сільськогосподарської продукції з використання натуральних речовин та процесів, що мінімізують негативний вплив на довкілля або як лаконічно підсумовує IFOAM (Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху) «органічне сільське господарство – виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей» [11]. Згідно закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» означена система трактується як «сертифікована діяльність, пов'язана з виробництвом сільськогосподарської продукції (у тому числі всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), що провадиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [4].

Згідно з зазначеного закону, можна виділити основні вимоги щодо органічного рослинництва:

- застосування переважно агротехнічних, біологічних, механічних та фізичних методів захисту рослин;
- використання ґрунтозахисних технологій в процесі вирощування рослин;
- заборона використання мінеральних азотних добрив;
- використання добрив та інших речовини для підвищення родючості ґрунтів, що розщеплюються біологічно;
- використання органічного насіння;
- застосування біологічного контролю за шкідниками та хворобами [4].

Також закон передбачає наступні вимоги до органічного тваринництва:

- забезпечення сільськогосподарських тварин постійним доступом до зон на відкритому повітрі та вільним вигулом;
- годування тварин здійснюється органічними кормами;
- постійний доступ поголів'я до пасовищ або зелених та грубих кормів;
- кількість поголів'я повинна бути обмежена з урахуванням особливостей щодо запобігання надмірному пошкодженню рослинності, ерозії ґрунту та забруднення, спричиненого тваринами [4].

З економічної точки зору перехід аграрних підприємств на органічне сільське господарство має ряд переваг, а саме:

- вищі ціни реалізації органічної продукції порівняно з продукцією традиційного сільського господарства дають змогу отримувати вищі доходи, що в свою чергу ведуть до отримання більших прибутків [2];
- зменшення негативного впливу на стан ґрунту, а часто і підвищення його родючості, позитивно впливає на врожайність, а також забезпечує довгострокові перспективи розвитку;
- існування значного попиту на органічну продукцію, особливо в розвинутих країнах. Так, у 2019 році, ринок органічної продукції Європи оцінювався в розмірі 45 млрд. євро [14, с. 65].

Однак, поруч з перевагами, варто виділити і наступні недоліки:

- нижча порівняно з традиційним сільським господарством врожайність, що може обмежити зростання доходів підприємств [10, с. 95];
- значна кількість правил та нормативів, яких потрібно дотримуватись в процесі виробництва продукції, для відповідності її органічному статусу [5, с. 164];
- відмова від неорганічних засобів догляду і захисту рослин вимагає пошук та імплементацію сучасних органічних практик, що можуть мати нижчу ефективність [9];
- тривалий перехідний період від традиційного до органічного сільського господарства, упродовж якого вироблена продукція набуває статусу органічної і тому не може реалізовуватись за підвищеними цінами [6];
- низька купівельна спроможність громадян стримує внутрішній попит на органічну продукцію. Для прикладу, у 2020 році витрати на споживання органічних продуктів харчування власного виробництва в Україні складають близько 50 євроцентів на душу населення на рік. В той час як середній показник споживання органічної продукції на душу населення в ЄС сягає 84 євро [1].

Орієнтація України на розвиток органічного сільського господарства знаходить вираження в національній економічній стратегії на період до 2030 року, що передбачає збільшення площі земель з органічним статусом до не менш як 3-х відсотків загальної площі сільськогосподарських угідь [8]. За даними офіційної статистики у 2020 році загальна площа сільськогосподарських земель з органічним статусом в

Україні становила 410,6 тис. га., а включаючи землі перехідного періоду – 462,2 тис. га., що становить 1,1 % земель сільськогосподарського призначення України (рис 1.). Отже, для досягнення означеного в стратегії показника необхідно збільшити площі сільськогосподарських земель з органічним статусом мінімум на 798 тис. га, тобто майже у 3 рази.

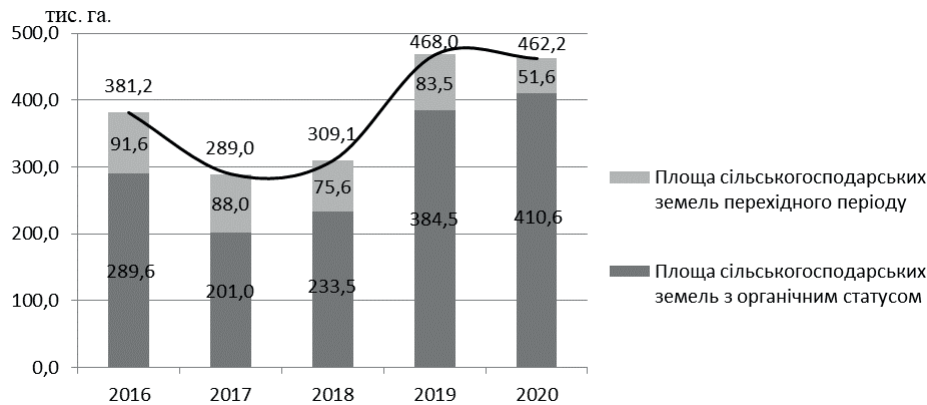

Рис. 1. Динаміка площі сільськогосподарських земель відведених під органічне виробництво в Україні упродовж 2016 – 2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [7].

Як можна побачити з рис. 1 упродовж аналізованого періоду площа сільськогосподарських земель відведених під органічне виробництво зростала і у 2019 році досягнула 468 тис. га. Однак, у 2020 році простежується незначне зменшення площі сільськогосподарських земель (органічних та перехідного періоду) на 5,8 тис. га. порівняно з попереднім 2019 роком. Основною причиною цього є зменшення сільськогосподарських земель перехідного періоду, що у свою чергу може бути свідченням зменшення кількості нових підприємств на ринку.

У 2020 році в Україні нараховувалось 549 операторів органічного ринку, з них 419 були сільськогосподарськими виробниками (рис.2).

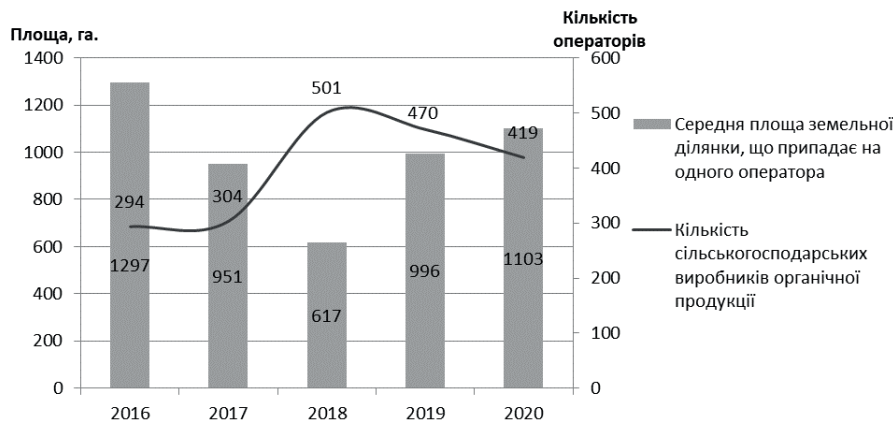

Рис. 2. Динаміка кількості сільськогосподарських виробників органічної продукції в Україні упродовж 2016 – 2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [7].

З 2018 року простежується тенденція до зменшення кількості органічних сільськогосподарських виробників (рис. 2). Так, у 2018 році нараховувалось 501 виробник органічної продукції сільського господарства, а у 2020 році цей показник зменшився до 419. Однією з причин цього може виступати введення в дію, вже згадуваного нами, закону про «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції», що запровадив низку обмежень для органічних виробників [4]. Ситуація ускладнюється тим, що українські виробники є експортно орієнтованими, а законодавче

регулювання, що діє в країнах-імпортерах, може відрізнитись від українського і висувати додаткові вимоги до органічних продуктів харчування, тим самим ускладнюючи розвиток українських виробників.

Однією з характерних ознак виробників органічної продукції в Україні є порівняно більший масштаб виробництва. У 2020 році середня площа земель (з органічним та перехідним статусом), що припадала на одного виробника становила 1103 га. В той час у Європі аналогічний показник становив 38,4 га. на одного виробника органічної продукції, а в світі – 23,1 га [14, с. 56]. Це може слугувати свідченням того, що українські підприємства використовуючи ефект масштабу покращують власну виробничу ефективність і цим самим підвищують рентабельність виробництва.

За площею земель відведених під органічне сільське господарство Україна входить в 20-ку країн світу (табл. 1).

Таблиця 1

Рейтинг країн за площею сільськогосподарських угідь зайнятих під органічним сільським господарством у 2019 р.

Країна	Площа, тис. га.	Частка, %	Позиція
Австралія	35687,8	9,9	1
Аргентина	3672,4	2,5	2
Іспанія	2354,9	9,7	3
США	2326,6	0,6	4
Індія	2299,2	1,3	5
Франція	2240,8	7,7	6
Китай	2216,0	0,4	7
Польща	507,6	3,5	19
Україна	468,0	1,1	20
Велика Британія	459,3	2,6	21

Джерело: побудовано автором на основі даних [14].

Як можна побачити з таблиці 1 абсолютним лідером за площею земель відведених під органічне сільське господарство є Австралія з показником в 35,689 млн. га. Україна зі своїм показником поступається Польщі, однак випереджає Велику Британію.

В той самий час, порівняно з іншими країнами світу, органічне сільське господарство в Україні розвивається швидкими темпами (рис. 3).

Рис. 3. Країни з найбільшим зростанням площі земель відведених під органічне сільське господарство у 2019 році.

Джерело: побудовано автором на основі даних [14].

У 2019 році Україна ввійшла в п'ятірку країн світу з найбільшим зростанням площі сільськогосподарських земель відведених під органічне виробництво, що становило 158,9 тис. га., поступившись тільки показникам Індії, США, Франції та Болівії (рис. 3).

В Україні виробництво органічних продуктів харчування має яскраво виражену експортну орієнтованість. Так, загальний обсяг її експорту у 2020 році становив 204 млн. доларів США проти 25 млн. дол. США продукції власного виробництва спожитої на внутрішньому ринку. Основним торговим партнером України виступали країни Європи, на які припадало 73% експорту [3].

Орієнтація вітчизняних виробників на європейські ринки є обґрунтованим стратегічним рішенням, адже загальний ринок продуктів харчування органічного походження в Європі оцінюється в 45 млрд. євро, а низка європейських країн є світовими лідерами за споживанням органічної продукції (рис. 4).

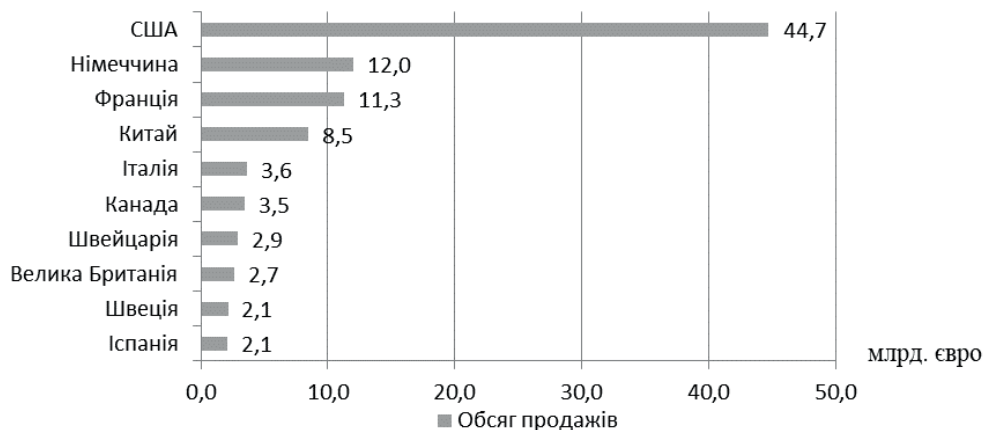

Рис. 4. Країни з найбільшими ринками органічних продуктів харчування у 2019 році.

Джерело: побудовано автором на основі даних [14].

Як можна побачити з рис. 4, беззаперечним лідером є США, де обсяг продажів органічних продуктів харчування у 2019 році становив майже 45 млрд. євро. Варто вказати на провідні позиції ринків європейських країн, адже 7 з 10 наведених в списку країн розташовані в Європі.

І саме європейським країнам належить лідерство в витратах на споживання органічних продуктів харчування (рис. 5).

Рис. 5. Витрати на споживання органічних продуктів харчування на душу населення у 2019 році.

Джерело: побудовано автором на основі даних [14].

У 2019 році найбільші витрати на споживання органічних продуктів харчування здійснювали жителі Данії та Швейцарії, що відповідно становили 344 та 338 євро на душу населення (рис. 5).

Серед імпортованих ЄС продуктів харчування органічного походження Україна посідає провідні позиції (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяги українських органічних харчових продуктів імпортованих ЄС у 2020 році

Продукція	Імпорт, тис. т.	Частка в загальному імпорті, %	Позиція
Зернові культури (за винятком рису і пшениці)	82,9	74,4	1
Пшениця	39,3	45,9	1
Насіння олійних культур	19,3	14,1	2
Соеві боби	28,7	20,9	2
Фрукти (за винятком тропічних та цитрусових)	15,5	11,8	3
Макуха	7,4	3,2	4
Овочі	5,4	3,6	7
Всього	217,2	7,8	4

Джерело: побудовано автором на основі даних [12].

У 2020 році Україна посідала 4-те місце за обсягом експорту органічних продуктів харчування в країни ЄС, загальним обсягом в 217,2 тис. т., що становило 7,8 % імпорту ЄС (табл. 3). Упродовж 2020-го року Україна домінувала в експорті зернових органічних продуктів в ЄС, поставляючи 82,9 тис. т. органічних зернових культур (за винятком зерна і рису), що становило 74,4 % від загального обсягу імпортованого ЄС. Також Україна експортувала 39,3 тис. т. органічної пшениці в ЄС, що становило 45,9 % від загального імпорту ЄС. Також Україна посідала провідні позиції в експорті органічних соєвих бобів, макухи, фруктів та овочів.

Зважаючи на провідні позиції України в експорті органічних продуктів харчування в країни ЄС, сприятливі погодні умови та наявність родючих земельних ресурсів, а також вигідне політико-географічне розташування, Україна має всі можливості до утримання та покращення власних лідируючих позицій на ринку органічних продуктів харчування ЄС.

З точки зору виробництва органічної продукції, то перевага українських аграрних підприємств виражається в наявності родючих ґрунтів та сприятливих погодно-кліматичних умов, що дають змогу мінімізувати втрати від зменшення врожайності викликані відмовою від неорганічних добрив, і цим самим забезпечують вищу виробничу ефективність порівняно з виробниками з інших країн.

Іншою перевагою вигідного розташування є скорочення часу доставки, що беручи до уваги швидке псування деяких видів сільськогосподарської продукції, дає змогу значно зменшити витрати на забезпечення належних умов транспортування та вимушених витрат, пов'язаних з псуванням продукції. Це особливо стосується експорту фруктів та овочів, де основними конкурентами України є країни Південної Америки та Азії.

Однак, зважаючи на активні дії зарубіжних країн щодо стимулювання розвитку органічного сільськогосподарства, що відбувається на фоні постійного збільшення попиту на цю продукцію, передбачена національною економічною стратегією ціль може бути недостатньою для забезпечення як внутрішніх так і зовнішніх потреб. Виділяючи лише 3 % сільськогосподарських земель під органічне сільське господарство Україна не зможе виробувати достатні обсяги цієї продукції, що необхідні для задоволення попиту і тим самим може втратити провідні позиції на ринку органічної продукції Європи і світу.

В той же час стратегія ЄС «Farm to Fork strategy» встановлює більш амбітні цілі щодо органічного сільськогосподарства, що передбачають збільшення частки земель відведених під органічне сільське господарство до мінімум 25-ти відсотків від загальної площі сільськогосподарських угідь [13]. Упродовж 2019-го року у країнах-членах ЄС 14,6 млн. га. сільськогосподарських земель було відведено під органічне виробництво, що становить 8,1 % від загальної площі земель [14]. Досягнення показника в 25% передбачає збільшення цього показника до 45,06 млн. га., що перевищуватиме загальну площу сільськогосподарських земель України.

Саме тому важливим виступає подальше нарощення темпів розвитку органічного сільськогосподарства та збільшення частки земель відведених для цього.

Висновки. З огляду на проведені дослідження для вітчизняних аграрних підприємств органічне сільське господарство є перспективним напрямком розвитку. Вже зараз Україні належать провідні позиції в експорті органічних продуктів харчування в країни ЄС. Однак, беручи до уваги сучасні реалії розвитку органічного сільськогосподарства в світі та зростання попиту на цю продукцію Україні для збереження та розширення своїх лідируючих позицій необхідно стрімко розвиватись у цьому напрямку.

Література:

1. Внутрішній органічний ринок України у 2020 році зріс на 3%. *OrganicInfo*. <<https://organicinfo.ua/news/organic-domestic-market-2020/>> (2022, січень, 21).
Vnutrishnii orhanichnyi rynek Ukrainy u 2020 rotsi zris na 3% [Ukraine's domestic organic market grew by 3% in 2020]. *OrganicInfo*. <<https://organicinfo.ua/news/organic-domestic-market-2020/>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
2. Гвоздь О.М. (2021). Особливості ціноутворення на органічну продукцію та державної підтримки органічного виробника в ринкових умовах України. *Економіка та суспільство*, 25. <<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/254/242>> (2022, січень, 21).
Hvozdz, O.M. (2021). Osoblyvosti tsinoutvorennia na orhanichnu produktsiiu ta derzhavnoi pidtrymky orhanichnoho vyrobnyka v rynkovykh umovakh Ukrainy [Peculiarities of pricing for organic products and state support of organic producers in market conditions of Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], 25. <<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/254/242>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
3. Експорт української органічної продукції (2020 рік, огляд). *OrganicInfo*. <<https://organicinfo.ua/infographics/ua-organic-export-2020/>> (2022, січень, 21).
Eksport ukrainskoi orhanichnoi produktsii (2020 rik, ohliad) [Export of Ukrainian organic products (2020, review)]. *OrganicInfo*. <<https://organicinfo.ua/infographics/ua-organic-export-2020/>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
4. Закон про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції 2018 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596>> (2022, січень, 21).
Zakon pro osnovni pryntsypy ta vymohy do orhanichnoho vyrobnytstva, obihu ta markuvannia orhanichnoi produktsii 2018 (Verkhovna Rada Ukrainy). [Law on basic principles and requirements for organic production, circulation and labeling of organic products 2018 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyny sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#n596>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
5. Козак Л. В. (2015). *Формування стратегій позиціонування продукції аграрних підприємств на вітчизняному та світовому ринках*: монографія. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія».
6. Котикова О. І., Тен І. В. (2018). Виробництво та маркетинг органічної сільськогосподарської продукції в Україні. *Modern Economics*, 11. <<https://modecon.mnau.edu.ua/issue/12-2018/kotykova.pdf>> (2022, січень, 21).
Kotykova, O. I., Ten, I. V. (2018). Vyrobnytstvo ta marketynh orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii v Ukraini [Production and marketing of organic agricultural products in Ukraine]. *Modern Economics*, 11. <<https://modecon.mnau.edu.ua/issue/12-2018/kotykova.pdf>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
7. Огляд органічного ринку України (2020). *OrganicInfo*. <<https://organicinfo.ua/infographics/ua-organic-market-overview-2020/>> (2022, січень, 21).
Ohliad orhanichnoho rynku Ukrainy (2020) [Review of the organic market in Ukraine (2020)]. *OrganicInfo*. <<https://organicinfo.ua/infographics/ua-organic-market-overview-2020/>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
8. Постанова про затвердження національної економічної стратегії на період до 2030 року 2021 (Кабінет Міністрів України). Офіційний сайт Кабінету Міністрів України. <<https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-natsionalnoyi-eko-a179>> (2022, січень, 21).
Postanova pro zatverdzhennia natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku 2021 (Kabinet Ministriv Ukrainy). [Resolution on approval of the national economic strategy 2030 2021 (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. *Ofitsiyny sayt Kabinetu Ministriv Ukrainy*. [The official website of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. <<https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-natsionalnoyi-eko-a179>> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
9. Сенишин О.С. (2017). Формування стратегічних напрямів розвитку органічного землеробства в Україні з використанням методики SWOT-аналізу. *Економіка та суспільство*, 10. <https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/22.pdf> (2022, січень, 21).
Senyshyn, O.S. (2017). Formuvannia stratehichnykh napriamiv rozvytku orhanichnoho zemlerobstva v Ukraini z vykorystanniam metodyky SWOT-analizu [Forming strategic directions of organic farming development in Ukraine using the technique of SWOT-analysis]. *Ekonomika ta suspilstvo* [Economy and Society], 10. <https://economyandsociety.in.ua/journals/10_ukr/22.pdf> (2022, January, 21) [in Ukrainian].
10. Шкуратов О. І. (2015). *Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку*: монографія. Київ: ДІА.
11. Shkuratov, O. I. (2015). *Orhanichne silske hospodarstvo: ekolohe-ekonomichni imperatyvy rozvytku*: monohrafiia [Organic agriculture: ecological and economic imperatives of development]. Kyiv: DIA. [in Ukrainian].
12. Definition of Organic Agriculture. *IFOAM*. <<https://www.ifoam.bio/why-organic/organic-landmarks/definition-organic>> (2022, січень, 21).
Definition of Organic Agriculture. *IFOAM*. <<https://www.ifoam.bio/why-organic/organic-landmarks/definition-organic>> (2022, January, 21) [in English].
13. EU imports of organic agri-food products. Key developments in 2020. *The official website of the European Commission*. <https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agri-market-brief-18-organic-imports_en.pdf> (2022, січень, 21).

EU imports of organic agri-food products. Key developments in 2020. *The official website of the European Commission*. < https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/farming/documents/agri-market-brief-18-organic-imports_en.pdf > (2022, January, 21) [in English].

13. Farm to Fork strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. *The official website of the European Commission*. < https://ec.europa.eu/food/system/files/2020-05/f2f_action-plan_2020_strategy-info_en.pdf > (2022, січень, 21).

Farm to Fork strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system. *The official website of the European Commission*. < https://ec.europa.eu/food/system/files/2020-05/f2f_action-plan_2020_strategy-info_en.pdf > (2022, January, 21) [in English].

14. Willer, H., Trávníček, J., Meier, C., Schlatter, B. (2021). The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2021. *FiBL*. < <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1150-organic-world-2021.pdf> > (2022, січень, 21).

Willer, H., Trávníček, J., Meier, C., Schlatter, B. (2021). The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2021. *FiBL*. < <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1150-organic-world-2021.pdf> > (2022, January, 21) [in English].

Отримано: 20 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 04 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 09 березня 2022 р.

e-mail: nataliia.danyliuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-20-25

Данилюк Н. М. Віртуальна організаційна структура іт-компанії: маркетинговий та управлінський аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 20–25.

УДК: 658.5

JEL-класифікація: D 200, L 100, M 300

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-5696-1893>**Данилюк Наталя Миколаївна,***доктор філософії (спеціальність «Економіка»), доцент кафедри економіко-математичного моделювання та інформаційних технологій Національного університету «Острозька академія»*

ВІРТУАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ІТ-КОМПАНІЇ: МАРКЕТИНГОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ

У статті висвітлено питання побудови віртуальної організаційної структури управління в ІТ-компанії з урахуванням того, що організацію можна розглядати як сукупність апаратно-програмної і технологічної, маркетингової та управлінської складових, що знаходяться у взаємозв'язку між собою. Актуалізовано значення віртуалізації процесів взаємодії компанії з іншими елементами її внутрішнього та зовнішнього середовища. В зв'язку з цим, віртуальна структура організації розглядається як комплексне поняття, що об'єднує маркетинговий, зокрема комунікаційний, та управлінський аспекти, причому розглядається HR-менеджмент як складова менеджменту. В статті наведена порівняльна характеристика інструментів маркетингових комунікацій для реально існуючої та віртуальної організації, а також акцентовано увагу на значенні та місці HR-маркетингу в системі віртуальної організації з урахуванням її маркетингового та управлінського аспектів.

Ключові слова: ІТ-компанія, віртуальна організаційна структура, інструменти маркетингових комунікацій, Інтернет-маркетинг, HR-маркетинг.

Natalia Danyliuk,*PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Economic-Mathematical Modeling and Information Technologies, The National University of Ostroh Academy*

VIRTUAL ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF IT COMPANY: MARKETING AND MANAGEMENT ASPECTS

The article attracts attention to a fairly common type of organizational structure of management, which is a virtual organization, due to the digitalization of the economy and the functioning of a significant number of enterprises in virtual space. The implementation of a virtual organizational structure promotes better interaction of structural units of IT company, as well as provides prompt management decisions both within the organization and outside. This allows the organization to respond in a timely manner to changes in a dynamic market environment and, thus, better interact with counterparties in communication channels and marketing channels in general. The article highlights the issue of building a virtual organizational management structure in IT company, given that the organization can be considered as a set of hardware and software and technological, marketing and management components that are interconnected. The importance of the company's interaction virtualization with other elements of its internal and external environment has been updated. In this regard, the virtual structure of the organization is considered as a complex concept that combines marketing, including communication, and management aspects, and HR-management is considered as a component of management. The article presents a comparative description of marketing communication tools for real and virtual organization, as well as focuses on the importance and place of HR-marketing in the system of virtual organization, taking into account its marketing and management aspects. In particular, the difference between Internet marketing as a tool of marketing communications and marketing in Internet has been determined, which reveals the essence of the organization's use of traditional marketing tools using the Internet. The role of HR-marketing as an activity aimed at improving the company's position in the labor market has been highlighted and the relationship of this category as an activity with the management and marketing elements of a virtual organization has been identified.

Keywords: IT company, virtual organizational structure, marketing communication tools, Internet marketing, HR marketing.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному просторі дедалі більшого значення набуває ефективна реалізація функцій менеджменту всередині організацій, що нерозривно пов'язано з правильною побудовою організаційної структури, зокрема з дотриманням основних її принципів, підходів та процедур. У цьому контексті важливу роль відіграє здатність підприємства як господарюючого суб'єкта

та гнучко та динамічно реагувати на вплив факторів внутрішнього та зовнішнього середовища за посередництва побудови організаційної структури. Це зумовлює постійний пошук нових форм, механізмів, принципів та підходів до побудови нових та вдосконалення існуючих моделей організаційних систем управління підприємством.

В умовах розвитку цифрової економіки однією із домінуючих з точки зору ефективності, гнучкості та інклюзивності є віртуальна схема організації структури управління, що зокрема набула широкого застосування в ІТ-компаніях незалежно від типу таких компаній, а також використовуваних ними інструментів проектного управління. Віртуальна організаційна структура може розглядатися як альтернатива існуючим і досить поширеним в ІТ-компаніях типам організаційних структур управління, зокрема матричним та проектним, або ж формувати основу для комплексного впровадження елементів традиційних типів вертикальних та горизонтальних структур управління. Це зумовлено тим, що віртуальна схема організації взаємодії структурних підрозділів ІТ-компанії дає можливість ефективно розподіляти повноваження між учасниками проектних груп, що обумовлюються типом ІТ-компанії, ІТ-стратегією організації, а також її здатністю швидко реагувати на вимоги динамічного зовнішнього середовища, що часто обумовлює створення нових структурних підрозділів, робочих проектних груп або розширення діючих та зміну організаційних взаємозв'язків у них.

До того ж завдяки зазначеному типу організаційної структури забезпечуються оперативне прийняття управлінських рішень відповідно до потреб ринку, краща гнучкість групової взаємозалежності між структурними підрозділами компанії, взаємодія з контрагентами в каналах просування ІТ-продуктів, а також мотивація персоналу завдяки можливостям віддаленої роботи та доступу до необмежених інформаційних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань побудови та функціонування різних типів організаційних структур управління підприємством присвячена значна частина праць українських та зарубіжних науковців, зокрема таких, як М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, П. Ф. Друкер, Г. В. Назарова, О. Є. Кузьмін, О. Г. Мельник, В. Г. Воронкова, Г. В. Осовська та ін. Визначення та характеристика особливостей діяльності віртуальних структур управління наведені в дослідженнях таких науковців, як М. В. Шкробот, С. В. Салоїд, Л. Г. Шморгун, М. Мелоун, Т. О. Загорна, А. В. Ткачова, І. А. Касатонова та ін. Попри наявність значної кількості досліджень, що стосуються особливостей адаптації віртуальних організаційних структур управління компаніями до потреб сучасного ІТ-ринку, мало дослідженим залишається питання визначення взаємозв'язків між управлінською та маркетинговою складовими віртуальної ІТ-організації як цілісної системи.

Мета дослідження. Метою дослідження є виявлення актуальних сторін віртуальної організаційної структури як цілісної системи у контексті реалізації принципів менеджменту та маркетингу.

Виклад основного матеріалу. Автоматизація значної частини бізнес-процесів на підприємствах різної форми власності, що функціонують в тій чи іншій галузі господарства, зокрема ІТ-компаній, нині в більшості випадків є звичним явищем, зумовленим динамічністю сфер життєдіяльності суспільства. Адже якщо розглядати ІТ-компанію як складну систему, що уособлює сукупність бізнес-процесів, то можна сформулювати висновок про те, що сфера управління або менеджмент ІТ-компанії відображає сукупність механізмів, процедур, правил, а також учасників, покликаних забезпечувати оперативне та гнучке реагування на будь-які зміни на різних етапах здійснення бізнес-процесів. В зв'язку із необхідністю здійснювати функції менеджменту в режимі реального часу виникає потреба в залученні ІТ-технологій в саму сферу управління, що є не що іншим, як автоматизацією здійснення управлінських функцій і що характерно для переважної більшості організацій, що функціонують на ІТ-ринку.

Таким чином, актуалізується питання цифровізації економіки, а в контексті побудови ефективних систем управління організацією – віртуалізації функцій менеджменту, що реалізуються всередині організації. Віртуалізація визначається в [4, 55] як процес створення віртуального середовища, а також збірне поняття, що стосується віртуалізації платформ та ресурсів. При цьому, віртуалізація платформ передбачає створення віртуальних машин на платформі реально існуючих апаратних і програмних систем (віртуалізація у вузькому розумінні), тоді як віртуалізація ресурсів уособлює об'єднання, агрегацію та концентрацію компонентів, або ж створення абстракцій для ресурсів (віртуалізація в широкому розумінні). Більш детальне дослідження сутності, видів, технологій та областей віртуалізації, виходячи із зазначених елементів віртуального середовища, розкривають віртуалізацію як комплексний процес, що об'єднує програмні рішення, апаратні інструменти, а також мережеві канали, технології та людські ресурси, які в комплексі забезпечують функціонування та реалізацію ІТ-продукту.

На рис. 1 схематично відображені склад та взаємозв'язки ключових елементів віртуальної організації, що можна виокремити в контексті пропонованого дослідження:

Рис. 1. Структурно-логічна схема взаємозв'язків між елементами віртуальної організації

Сформовано автором самостійно.

Віртуальне середовище як сукупність платформ та ресурсів безпосередньо не розкриває сутності моделі віртуальної організаційної структури, однак є вагомим фактором впливу на побудову віртуальної схеми управління IT-організацією і фактично її елементом, що відображає апаратно-програмну і технологічну сторону віртуальної організації. Не менш вагомою є маркетингова складова віртуальної організації, що проявляється у здійсненні комунікаційної політики як всередині організації, так і за її межами. Відповідно до [3, 5], комунікація розглядається як процес передачі інформації у вербальній та невербальній формах як у міжособистісному спілкуванні, так і при спілкуванні в численній кількості маркетингових каналів у процесі просування продукту до кінцевих споживачів.

Автори в [8, 44] визначають такі основні функції комунікації, як інформативна, інтерактивна, перцептивна та експресивна. Зазначені комунікаційні функції у комплексі розкривають процес обміну інформацією з урахуванням характеру, процесу взаємодії, інструментів і технологій передачі інформації та реакцію на інформацію, що передається між учасниками комунікації. Кожна із зазначених функцій відіграє вагомую роль у процесі взаємодії структурних підрозділів, а також у процесі комунікації IT-організації з іншими контрагентами, однак варто звернути увагу на значення інтерактивної функції комунікації, що забезпечує здійснення однієї з базових функцій менеджменту, а саме – організацію взаємодії між членами колективу у процесі міжособистісної комунікації з метою досягнення максимальної ефективності зазначеного процесу з точки зору належного функціонування системи маркетингових комунікацій.

Очевидно, що реалізація маркетингової політики IT-компанії передбачає побудову на постійній основі відповідної системи корпоративної комунікації, що охоплює різні групи учасників маркетингових каналів, в яких функціонує компанія та щодо яких вона використовує інструменти комунікації. При цьому, варто враховувати характерну особливість системи сучасних корпоративних маркетингових комунікацій, що з урахуванням думки, наведеної в [6, 51], визначається як двосторонній процес обміну інформацією між організацією та її контрагентами (цільовою аудиторією, постачальниками, посередниками, тощо).

Для віртуальних організацій реалізація технологій маркетингових комунікацій передбачає можливість використання інструментів комунікації лише в площині віртуального простору, що виключає матеріальний компонент будь-якого інструмента комунікації. Це означає, що основні інструменти маркетингових комунікацій, такі як реклама, стимулювання збуту, мерчандайзинг, персональні продажі, прямий маркетинг, зв'язки з громадськістю (Public Relations/PR), а також синтетичні засоби маркетингових комунікацій (ярмарки, виставки, брендинг, спонсорство) [1], з огляду на віртуальний характер побудови організаційної структури не можуть в повній мірі використовуватися для взаємодії IT-компанії з цільовими аудиторіями. Іншими словами, адаптація системи корпоративних комунікацій, зокрема маркетингових комунікацій, до характеру віртуальної організації передбачає в деякій мірі видозміну існуючих традиційних комунікаційних засобів, а також появу принципово нових, відповідних потребам та можливостям віртуального інформаційного простору інструментів комунікаційної політики. У табл. 1 наведена порівняльна характеристика традиційних та новітніх інструментів маркетингових комунікацій, що використовуються організаціями залежно від типу їхньої організаційної структури.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика інструментів маркетингових комунікацій,
що використовуються реальними та віртуальними організаціями**

Назва інструмента маркетингових комунікацій	Характерні особливості інструмента маркетингових комунікацій	
	Реально існуюча організація	Віртуальна організація
Реклама	Використовуються всі канали передачі реклами	Використовується частина каналів передачі реклами
Стимулювання збуту	Використовуються всі засоби стимулювання споживачів	Використовується частина засобів стимулювання споживачів
Мерчандайзинг	Використовується в повній мірі	Не використовується
Персональні/особисті продажі		
Прямий маркетинг/директ-маркетинг (direct marketing)		Використовується в повній мірі
Зв'язки з громадськістю (public relations), у тому числі Інтернет-PR		
Ярмарки та виставки		Не використовується
Брендинг, в тому числі Інтернет -брендинг		
Спонсорство		Використовується в повній мірі
Інтернет-маркетинг		

Складено за даними [1; 7; 9; 10, 30; 11; 12]

Варто зазначити, що досить популярною на сьогодні складовою маркетингу є Інтернет-маркетинг, що виділяється в окремий інструмент маркетингових комунікацій організації. Як зазначено в [9, 68] з посиланням на [2, 38], Інтернет-маркетинг необхідно відрізнити від поняття маркетингу в мережі Інтернет, оскільки перше поняття визначає глобальну мережу Інтернет як сприятливе бізнес-середовище для здійснення постійної інтерактивної взаємодії організації з цільовою аудиторією, зокрема у віртуальному просторі. Тоді як друге поняття фактично може бути ототожнене із більш традиційним підходом використання інструментів маркетингу з використанням мережі Інтернет. Згідно з дослідженням, наведеним в [11, 483-484], в умовах розвитку електронної економіки Інтернет-маркетинг розвивається у двох основних напрямках:

- перший напрям передбачає використання Інтернету як стимулюючого засобу для підсилення та розширення системи традиційних інструментів маркетингу (наприклад, проведення маркетингових досліджень з метою вдалого позиціонування продукту на ринку);
- другий напрям розглядає Інтернет як принципово нову модель ведення бізнесу, реалізація якої передбачає використання Інтернету як вихідного інструмента маркетингових комунікацій (наприклад, віртуальні підприємства).

Саме другий напрям розвитку Інтернет-маркетингу може бути вдалим прикладом побудови ефективної системи маркетингових комунікацій ІТ-організації, що характеризується віртуальною структурою управління. Адже для організаційної структури зазначеного типу основні параметри, що вказують на ефективність здійснення комунікації (такі як рівень витрат на залучення ресурсів, час здійснення комунікації, рівень трансакційних витрат, якість обслуговування споживачів, швидкість зворотної реакції цільової аудиторії, використання нових каналів комунікації і каналів збуту, функціональність комунікацій, тощо) знаходяться на якісно вищому рівні та принципово відрізняються від аналогічних для традиційної реально існуючої організації.

У дослідженні [10, 29-30] наведена порівняльна характеристика структури комплексу комунікацій в реальному та віртуальному просторах, в зв'язку з чим визначені складові комплексу Інтернет-комунікацій, якими є Інтернет-реклама, Інтернет-PR, Інтернет-стимулювання збуту, пошукова оптимізація та віртуальні спільноти. Фактично, зазначені інструменти Інтернет-комунікацій розкривають той чи інший аспект Інтернет-маркетингу залежно від того, який канал комунікації обирається або ж в який спосіб здійснюється комунікація. У [5, 88] такі інструменти маркетингових Інтернет-комунікацій, як інтерактивний продаж, пошукова оптимізація та віртуальні співтовариства не розглядаються як повноцінні інструменти маркетингових комунікацій, а трактуються як деякі форми Інтернет-середовища. Як видно з даних табл. 1, Інтернет-маркетинг розглядається як окремий комунікаційний інструмент, що вказує на існування ряду специфічних інструментів-компонентів, що не можуть бути однозначно віднесені до того чи іншого з описаних складових комплексу Інтернет-комунікацій (наприклад, розробка та оптимізація сайту органі-

зації, експериментальні дослідження, тощо).

Для кожної ІТ-організації, в тому числі віртуальної, важливо правильно організувати роботу усіх структурних підрозділів з метою якісного, своєчасного обміну корпоративною інформацією всередині організації та налагодження ефективної її взаємодії з елементами зовнішнього середовища (контрагентами на ринку). Для цього створюються інтегровані корпоративні системи управління ресурсами підприємства, елементами яких є функціональні модулі з HR-менеджменту.

Нині широко поширеним видом професійної діяльності є HR-маркетинг, що передбачає здійснення функцій щодо створення репутації організації з метою підтримки лояльності її працівників, а також залучення нових співробітників. HR-маркетинг в цілому не можна віднести ні до інструментів маркетингових комунікацій, ні до HR-менеджменту, хоча він є пов'язуючою, проміжною ланкою для окреслених категорій. Взаємозв'язок понять «HR-маркетинг», «маркетингові комунікації» та «HR-менеджмент» для ІТ-компанії, для якої характерним є віртуальний тип організаційної структури управління, наочно відображено на рис. 2.

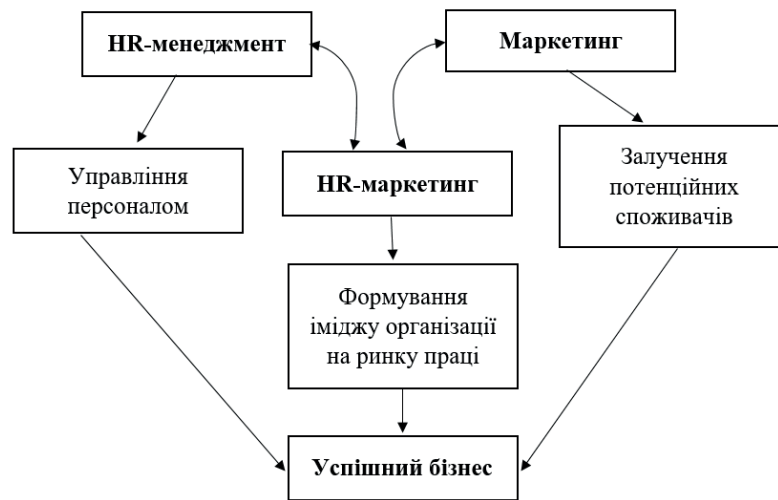

Рис. 2. Взаємозв'язок HR-менеджменту, маркетингу та HR-маркетингу ІТ-організації, що функціонує у віртуальному просторі

Сформовано автором самостійно.

Оскільки HR-маркетинг фактично інтегрує дослідження і вивчення ринку у площину управління людськими ресурсами, в межах формування структури організації його розглядають як структурний підрозділ HR-відділу. В умовах побудови віртуальної структури організації при здійсненні функцій управління персоналом ІТ-компанії варто враховувати такі особливості віртуальної організації, як відсутність фізично існуючих відділів та можливість віддаленої роботи персоналу. Зазначені особливості, як і можливість комбінувати характер виконуваних професійних завдань (наприклад, одночасна робота у різних проєктних групах) та ключова роль Інтернет-комунікацій, визначають характер та специфіку HR-менеджменту віртуальної організації.

Висновки. Таким чином, розгляд віртуальної організації як сукупності взаємозв'язаних елементів менеджменту та маркетингу, що поєднуються між собою завдяки наявній апаратно-програмній складовій, приводить до логічного висновку, що прояв того чи іншого аспекту управлінської або маркетингової діяльності ІТ-компанії в цифровому інформаційному просторі є результатом комплексного впливу ряду факторів. Ці фактори проявляються у сукупності в будь-якій із окреслених складових віртуальної організації, оскільки відображають єдність людських ресурсів, апаратно-програмних елементів та каналів комунікації і використовуваних у них інструментах комунікації. Так, успішне використання Інтернет-маркетингових комунікацій не може здійснюватися без набуття відповідних знань щодо дослідження ринку, до того ж здійснюється це кваліфікованим персоналом. Водночас, управління людськими ресурсами уособлює з одного боку управлінську складову будь-якого підприємства незалежно від того, віртуально чи реально воно існує, а з іншого боку – пов'язує не менш важливі складові віртуальної організації, якими є апаратно-програмна і технологічна, а також маркетингова (зокрема комунікаційна).

Література:

1. Братко, О.С. (2006). *Маркетингова політика комунікацій*: Навчальний посібник. Тернопіль: Карт-бланш, 275.
2. Bratko, O.S. (2006). *Marketynhova polityka komunikatsiy: Navchal'nyy posibnyk* [Marketing communications policy: tutorial]. Ternopil': Kart-blansh, 275. [in Ukrainian].
3. Окландер, М.А., Литовченко, І.Л., Ботушан, М.І. (2011). *Маркетингові комунікації промислових підприємств в умовах інформаційної економіки*: монографія. Київ: Знання, 236.
4. Oklander, M.A., Lytovchenko, I.L., Botushan, M.I. (2011). *Marketynhovi komunikatsiyi promyslovykh pidpryyemstv v umovakh informatsiyanoi ekonomiky: monohrafiya* [Marketing communications of industrial enterprises in the information economy: a monograph]. Kyiv: Znannya, 236. [in Ukrainian].
5. Писаревський, І.М., Александрова, С.А. (2017). *Професійно-комунікативна компетентність (в туризмі)*: підручник. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 175.
6. Pysarev's'kyu, I.M., Aleksandrova, S.A. (2017). *Profesiyno-komunikatyvna kompetentnist' (v turyzmi)*: pidruchnyk [Professional and communicative competence (in tourism): a textbook]. Kharkiv: KHNUMH im. O.M. Beketova, 175. [in Ukrainian].
7. Шевчук, І.Б., Старух, А.І., Васьків, О.М. та ін. (2020). *Інформаційні технології в бізнесі. Частина 1*: Навч. посіб. Львів: Видавництво ННБК «АТБ», 455.
8. Shevchuk, I.B., Starukh, A.I., Vas'kiv, O.M. ta in. (2020). *Informatsiyni tekhnolohiyi v biznesi. Chastyna 1*: Navch. Posib [Information technology in business. Part 1: tutorial]. L'viv: Vydavnytstvo NNVK «ATB», 455. [in Ukrainian].
9. Борисенко, О.С., Фісун, Ю.В., Ткаченко, А.Я. (2020). Інструменти маркетингових Інтернет-комунікацій як складних механізму управління комунікаційним середовищем підприємства. *Економіка та управління підприємствами*, 50, 85-91. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct50-14>
10. Borysenko, O.S., Fisun, YU.V., Tkachenko, A.YA. (2020). Instrumenty marketynhovykh Internet-komunikatsiy yak skladnykh mekhanizmu upravlinnya komunikatsiynym seredovyschem pidpryyemstva [Tools of Internet marketing communications as a complex mechanism for managing the communication environment of the enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy* [Economics and enterprise management], 50, 85-91. DOI: <https://doi.org/10.32843/infrastruct50-14> [in Ukrainian].
11. Войнаренко, С.М. (2011). Комунікативна політика підприємств в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*, 6 (2), 51-54.
12. Voynarenko, S.M. (2011). Komunikatyvna polityka pidpryyemstv v suchasnykh umovakh [Communicative policy of enterprises in modern conditions]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu* [Bulletin of Khmelnytsky National University], 6 (2), 51-54 [in Ukrainian].
13. Зорина, О.І., Фадеєнко, В.Ю. (2018). Вплив маркетингових комунікацій на діяльність підприємств в сучасних умовах. *Економіка та управління підприємствами*, 21, 284-287.
14. Zorina, O.I., Fadyeyenko, V.YU. (2018). Vplyv marketynhovykh komunikatsiy na diyal'nist' pidpryyemstv v suchasnykh umovakh [The impact of marketing communications on the activities of enterprises in modern conditions]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy* [Economics and enterprise management], 21, 284-287 [in Ukrainian].
15. Кириченко, С.О., Цвях, П.В. (2020). Напрями удосконалення комунікаційної політики на підприємстві. *Агросвіт*, 23, 42-46. DOI: [10.32702/2306&6792.2020.23.42](https://doi.org/10.32702/2306&6792.2020.23.42)
16. Kyrychenko, S.O., Tsvyakh, P.V. (2020). Napryamy udoskonalennya komunikatsiyanoi polityky na pidpryyemstvi [Directions for improving communication policy at the enterprise]. *Ahrosvit* [Agrosvit], 23, 42-46. DOI: [10.32702/2306&6792.2020.23.42](https://doi.org/10.32702/2306&6792.2020.23.42) [in Ukrainian].
17. Красовська, О.Ю. (2018). Інтернет-маркетинг як сучасний інструмент комунікації підприємства. *Проблеми системного підходу в економіці*, 1 (63), 67-71.
18. Krasov's'ka, O.YU. (2018). Internet-marketynh yak suchasnyy instrument komunikatsiyi pidpryyemstva [Internet marketing as a modern tool of enterprise communication]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi* [Problems of system approach in economy], 1 (63), 67-71 [in Ukrainian].
19. Окландер, М., Литовченко, І. (2008). Комплекс Інтернет-комунікацій у маркетингу. *Маркетинг в Україні*, 3, 29-35.
20. Oklander, M., Lytovchenko, I. (2008). Kompleks Internet-komunikatsiy u marketynhu [Complex of Internet communications in marketing]. *Marketynh v Ukraini* [Marketing in Ukraine], 3, 29-35 [in Ukrainian].
21. Ус, М.І. (2018). Інтернет-маркетинг як інструмент маркетингових комунікацій та складник комерційної діяльності підприємства. *Економіка та управління підприємствами*, 15, 482-488.
22. Us, M.I. (2018). Internet-marketynh yak instrument marketynhovykh komunikatsiy ta skladnyk komertsiyanoi diyal'nosti pidpryyemstva [Internet marketing as a tool of marketing communications and a component of commercial activity of the enterprise]. *Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy* [Economics and enterprise management], 15, 482-488 [in Ukrainian].
23. Шпилик, С. (2015). Інтернет як ефективний маркетинговий інструмент сучасного підприємства. *Галицький економічний вісник*, 2 (49), 212-223.
24. Shpylyk, S. (2015). Internet yak efektyvnyy marketynhovy instrument suchasnoho pidpryyemstva [The Internet as an effective marketing tool for modern enterprises]. *Halyts'kyu ekonomichnyy visnyk* [Galician Economic Bulletin], 2 (49), 212-223 [in Ukrainian].

Отримано: 22 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 18 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 20 березня 2022 р.

e-mail: dzhyndzhoian@scientificview.umsf.in.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-26-31

Джинджоян В. В. Перспективи освітнього туризму України та країн реципієнтів людських ресурсів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 26–31.

УДК: 338.48

JEL-класифікація: I 125

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-0296-4092>

Джинджоян Володимир Вергарович,

доктор економічних наук, професор кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

ПЕРСПЕКТИВИ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ ТА КРАЇН РЕЦИПІЄНТІВ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ

У статті розглянуті типові представники країн донорів та країн реципієнтів, які працюють на ринку освітніх послуг. Висвітлено основні напрямки реалізації потенціалу людських ресурсів. Досліджено динаміку залежності кількості іноземних студентів на зростання реального ВВП. Проаналізовано характер і тенденції міжнародної мобільності студентів. Сформовано основні переваги, недоліки, можливості та загрози, що стоять перед країнами донорами та країнами реципієнтами. Виявлено, що освітній туризм для України є більш негативним явищем, ніж позитивним.

Ключові слова: міжнародна конкурентоспроможність, туризм, країна донор, країна реципієнт, освітній туризм, рух людських ресурсів.

Volodymyr Dzhyndzhoian,

Doctor of Economics, Professor of the Department of Tourist and Hotel and Restaurant Business,
Dnipro University of the Humanities

PROSPECTS FOR EDUCATIONAL TOURISM IN UKRAINE AND COUNTRIES RECEIVING HUMAN RESOURCES

The article considers typical representatives of donor countries, including Ukraine, and recipient countries, which include Germany and Poland, which operate in the market of educational services. The main directions of human resources potential realization are highlighted, among which: increase of migration flows, creation of new jobs, growth of employment, international competitiveness and international mobility of students. The dependence of the foreign students' numbers dynamics on the growth of real GDP is studied. The growth in the number of foreign students in Poland over the past seven years is proportional to the growth of real gross domestic product. In Germany, the picture is similar, but the growth of real gross domestic product is delayed by one year. Ukraine demonstrates a significant rate of export of educational tourists, which in turn is quite negative for the international competitiveness of the economy. The nature and trends of international student mobility are analyzed. Against the global background, after 2018 there is a gradual decrease in the number of international mobile students studying in Ukraine. At the same time, the number of international mobile students studying in foreign countries is constantly growing. The main advantages, disadvantages, opportunities and threats facing donor and recipient countries have been identified. The advantages of the recipient countries are to increase the size of the economy, reduce the cost of doing business by reducing the average wage, increase innovation and intellectual potential, the ability to use labor without the obligation to provide pension services. The shortcomings are based on the additional costs of neutralizing increasing social tensions and criminalization (mainly in the case of illegal migration), the costs of combating illegal migration. Opportunities are focused on increasing labor resources in the economy, increasing production, domestic market (by increasing incomes), smoothing structural imbalances in the labor market, saving on training (in the case of skilled workers). The biggest threats are the increase in the budget burden due to "strong" and "local" unemployment traps, the growth of the shadow sector of the economy and rising social tensions. It was found that educational tourism for Ukraine is more negative than positive. The main disadvantages are the outflow of qualified personnel, resulting in technological backwardness, declining GDP, possible inflation in the event of a large advantage in external transfers. This poses a number of threats to Ukraine: a reduction in the number of labor resources in the long run, a reduction in the amount of tax and other revenues to the state budget as a result of the deficit.

Key words: international competitiveness, tourism, donor country, recipient country, educational tourism, human resources movement.

Постановка проблеми. Освітній туризм змінюється з розвитком суспільства, з появою нових причин, чинників та умов, що його обумовлюють. В цьому відношенні суттєвим моментом, що вимагає вивчен-

ня, є глибокі економічні перетворення на території держав донорів та реципієнтів людських ресурсів, що призвели до радикальної перебудови всього суспільного життя і викликали інтенсивні міграційні переміщення населення, особливо його працездатної частини. Підвищення ступеня мобільності населення зумовлено низкою факторів, серед яких один з основних – територіальні відмінності з погляду на економічні умови. Глибокі реформи, що змінили суспільно-політичний устрій, характер економічних і соціальних зв'язків різних країн, привели до руху працездатну частину населення, викликавши нову, особливу за своїм характером і причинами, хвилю потоків. Освітній туризм, будучи одним з важливих факторів економічного розвитку в цілому, за останні десятиліття зазнав значних змін, пов'язаних, зокрема, в контексті міжнародної конкурентоспроможності. Дана обставина вимагає адекватного відображення цих змін з точки зору кожного суб'єкта даних відносин. В таких умовах проведення SWOT аналізу освітнього туризму як фактора формування рівня міжнародної конкурентоспроможності в Україні та державах реципієнтах має значний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексний розгляд перспектив розвитку освітнього туризму на об'єктивні й суб'єктивні аспекти діяльності країн донорів та країн реципієнтів людських ресурсів знайшов відображення у наукових працях багатьох вітчизняних і іноземних вчених. Серед них можна виділити А. Гладченка, І. Сазонця, С. Сардака, В. Торяника, М. Bhuiyan, R. Islam, С. Siwar, S. Ismail, R. Donaldson, J. Gatsinzi, K. Schwab, T. Snyder, S. Dillow. Але, постійні зміни, що відбуваються під впливом різноманітних факторів, вимагають періодичного коригування переваг, недоліків, можливостей та загроз для сталого розвитку туризму.

Метою статті є здійснення аналізу країн реципієнтів людських ресурсів через призму розвитку освітнього туризму та його впливу на міжнародну конкурентоспроможність України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення адекватної оцінки перспектив та загроз освітнього туризму в Україні нами було обрано по 3 найбільш типових представників держав донорів та реципієнтів освітніх туристів для визначення переваг, недоліків, загроз та можливостей для міжнародної конкурентоспроможності на основі SWOT аналізу [5]. Так, серед держав, які є типовими представниками держав реципієнтів є Німеччина та Польща. Серед держав, які є типовими представниками держав донорів освітніх туристів є Україна. Тому проаналізуємо основні впливи освітнього туризму у зазначених державах на міжнародну конкурентоспроможність. Для адекватного проведення SWOT аналізу, на думку, орієнтуватися потрібно на наявні політики аналізованих країн. На цій основі можна буде також оцінити як впливають дії урядів у туристичній та міграційній сферах на міжнародну конкурентоспроможність [1].

Першою державою, що є типовим реципієнтом освітніх туристів є Німеччина. Аналітика Інституту досліджень зайнятості (IAB) свідчить, що економіка Німеччини у 2022 році повинна створити 650 тис. нових робочих місць, з яких 100 тис. буде забезпечено особами, які вважаються іноземними студентами. В цілому, як очікується, у 2022 році працюватиме майже 46 млн осіб – рекордна кількість для післявоєнної Німеччини. Інші аналітичні узагальнення також свідчать, що зайнятість зросла до 60%, хоча рівень безробіття у листопаді 2019 року, як і раніше, залишався близько 6% [2, 7]. Загалом вплив освітнього туризму на міжнародну конкурентоспроможність представлено на рис. 1.

Наступною країною, яка виступає типовим реципієнтом освітніх туристів, є Польща. Позитивними аспектами освітнього туризму у Польщі є такі положення.

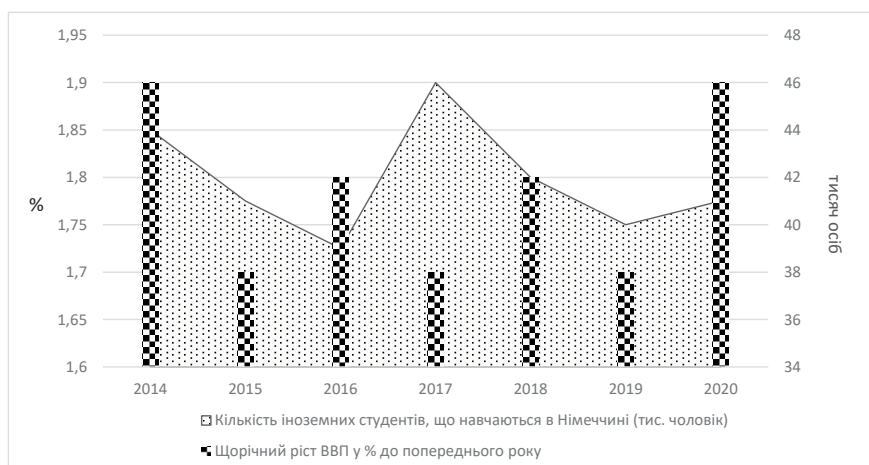

Рис. 1. Динаміка кількості іноземних студентів та зростання реального ВВП Німеччини у 2014-2020 рр. [10, 11]

По-перше, збільшення загальної кількості людських ресурсів, які приїжджають з-за кордону. Більшість з них приїжджають на роботу чи навчання. Вони можуть залучати утриманців, але, як правило, чистий освітній туризм призводить до збільшення робочої сили, зниження коефіцієнта залежності та збільшення потенційних можливостей економіки. По-друге, це збільшення сукупного попиту та реального ВВП. Чистий приплив освітніх туристів призводить до збільшення сукупного попиту. Освітні туристи збільшують загальні витрати по економіці. Як і збільшення пропозиції загальної кількості людських ресурсів в країні на основі освітнього туризму, зростатиме попит на робочу силу, пов'язаний із збільшенням витрат в економіці. В інших рівних умовах освітній туризм має призводити до збільшення реального ВВП [4]. Вплив на реальний ВВП на душу населення очевидно менше. Фактично, освітній туризм може вплинути на економічне зростання сильніше, ніж є. У період 2014-2020 рр. реальний ВВП Польщі значно зріс, ніж ВВП на душу населення. Загалом динаміку кількості іноземних студентів та зростання реального ВВП Польщі у 2014-2020 рр. представлено на рис. 2.

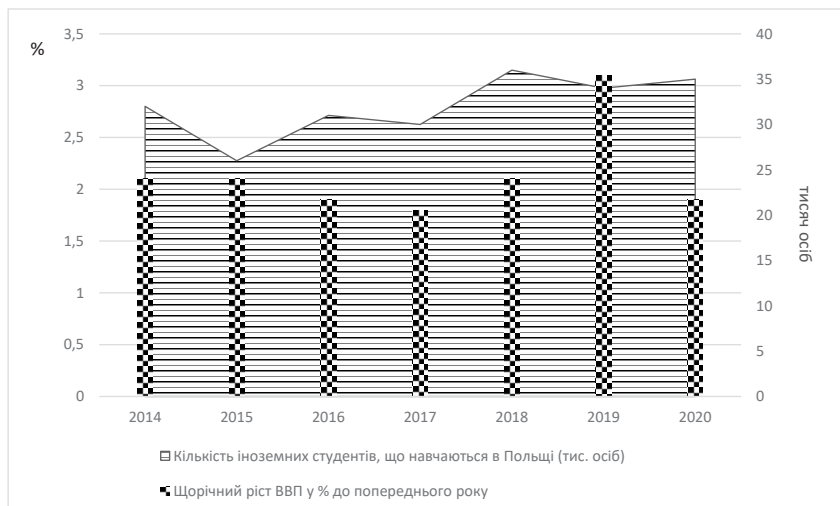

Рис. 2. Динаміка кількості іноземних студентів та зростання реального ВВП Польщі у 2014-2020 рр. [10, 11]

Наступним етапом є визначення впливу освітнього туризму на міжнародну конкурентоспроможність України. Візуалізація впливу освітнього туризму та міжнародну конкурентоспроможність в Україні представлено на рис. 3.

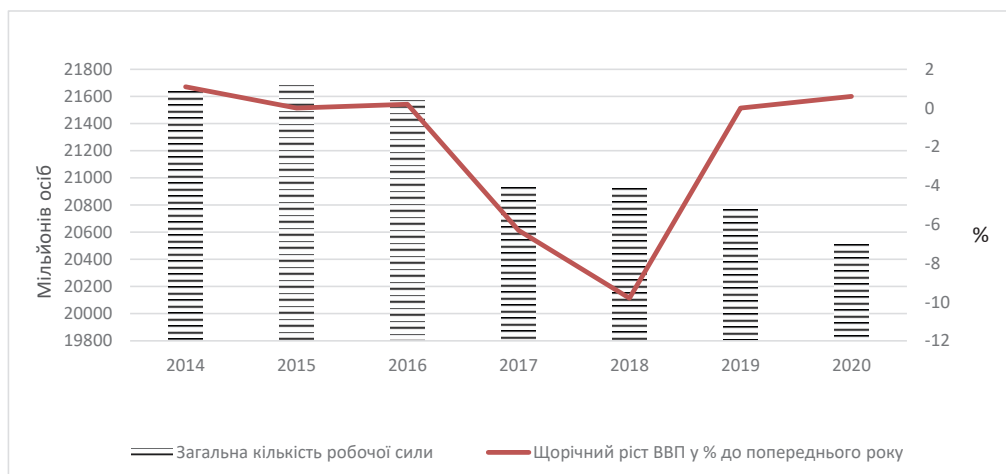

Рис. 3. Динаміка кількості іноземних студентів та зростання реального ВВП України у 2014-2020 рр. [10, 11]

В контексті впливу освітнього туризму, слід відзначити, що, наприклад, Україна демонструє досить значні темпи експорту освітніх туристів, що в свою чергу досить негативно відбувається на міжнародній конкурентоспроможності економіки [3]. Негативними наслідками такого становища на сьогодні авжеж є

саме політична та економічна нестабільність, а також досить низький рівень соціального забезпечення. Вище зазначені процеси зумовлюють зменшення росту ВВП, а як наслідок впливають на розмір ринку. Першою детермінантою освітнього туризму в Україні є диференціація зарплат та інших аспектів процесу економічного відтворення у порівнянні з такими державами-сусідами як Німеччина та Польща.

Рівень доходів в цих країнах набагато вище, а тому економічна вигода є основною рушійною силою для процесів освітнього туризму. Деякі експерти в той же час зазначають, що Україна має значний вплив іноземних студентів із-за кордону і дійсно такий вид туризму в Україні також існує [8]. В цілому, загальний обсяг міжнародних мобільних студентів, які навчаються в Україні, у 2014-2020 рр., представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Загальний обсяг міжнародних мобільних студентів, які навчаються в Україні, у 2014-2020 рр., осіб [9, 11]

Країна	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Німеччина	265292	282201	301350	235858
Польща	18356	20711	23525	27770	34664	43988	54734
Україна	37674	38777	43609	49686	50037	47583	..
Великобританія	389958	419946	427686	416693	428724
США	684807	709565	740482	784427	842384	907251	..

Як видно з таблиці освітній туризм в Україні також існує у напрямку імпорту освітніх туристів. Так, наприклад, в 2019 році таких студентів налічувалось приблизно 47 тисяч осіб. Більше того, в Україні дуже багато освітніх туристів порівняно з Німеччиною та Польщею основними конкурентами України. Разом з цим, з України від'їжджає більше студентів ніж приїжджає. Ця тенденція носить постійний характер. Про це свідчить загальний обсяг міжнародних мобільних студентів, які навчаються за кордоном, у 2014-2020 рр., що представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Загальний обсяг міжнародних мобільних студентів, які навчаються за кордоном, у 2014-2020 рр., осіб [9, 11]

Країна	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Німеччина	248605	256179	247764	258274
Польща	31215	29056	27191	23372	23965	24050	24051
Україна	36204	37608	37424	42496	49753	60324	60328
Великобританія	24621	28701	26492	28427	29635	31075	31078
США	59160	61684	62461	65028	66147	67670	67665

За таких умов, формування матриці SWOT аналізу впливу освітнього туризму рівень міжнародної конкурентоспроможності в Україні та країнах реципієнтів людського капіталу можна представити в наступному виді, що представлено в табл. 3 та 4.

Таблиця 3

SWOT аналіз впливу освітнього туризму рівень міжнародної конкурентоспроможності в Польщі та Німеччині*

Переваги	Недоліки
Підвищення розміру економіки. Здешевлення ведення бізнесу за рахунок зменшення середньої заробітної плати. Збільшення інноваційного та інтелектуального потенціалу. Можливість використання робочої сили без зобов'язань надання пенсійних послуг.	Додаткові витрати на нейтралізацію посилення соціальної напруги та криміналізації (переважно у випадку нелегальної міграції). Витратити на боротьбу з нелегальною міграцією.
Можливості	Загрози
Збільшення трудових ресурсів в економіці, зростання обсягів виробництва, внутрішнього ринку (з рахунок збільшення доходів). Згладжування структурних диспропорцій на ринку праці. Економія на навчанні (у разі залучення кваліфікованих працівників).	Збільшення бюджетного навантаження за рахунок «сильної» та «локальної» пасток безробіття. Зростання тіньового сектору економіки. Підвищення соціального напруження.

* Складено автором

Таблиця 4

SWOT аналіз впливу освітнього туризму рівень міжнародної конкурентоспроможності в Україні*

Переваги	Недоліки
Підвищення мінімальної заробітної плати для населення. Стабілізація рівня життя населення. Ліквідація бюрократії. Зниження рівня безробіття.	Відтік кваліфікованих кадрів, у наслідок чого – технологічне відставання. Зменшення ВВП. Можливе зростання інфляції у випадку великої переваги у зовнішніх трансфертів.
Можливості	Загрози
Зменшення напруги на місцевому ринку праці. Збільшення інвестицій потенційних мігрантів у освіту. Перелік готівки з-за кордону, внаслідок чого стабілізується економічна та соціальна ситуація.	Скорочення трудових ресурсів у довгостроковій перспективі. Зменшення кількості податкових та інших видів надходжень до державного бюджету як наслідок дефіциту.

* Складено автором

Отже, аналізуючи основні аспекти впливу освітнього туризму рівень міжнародної конкурентоспроможності в Польщі та Німеччині, на нашу думку, переваг набагато більше ніж недоліків та загроз і вони всі виправдовуються за рахунок розвитку економіки [6]. Серед основних переваг слід зазначити: підвищення розміру економіки; здешевлення ведення бізнесу за рахунок зменшення середньої заробітної плати; збільшення інноваційного та інтелектуального потенціалу; можливість використовувати майбутніх кваліфікованих освітніх туристів у своїх цілях; збільшення майбутніх трудових ресурсів економіки, зростання обсягів виробництва, внутрішнього ринку (з рахунок збільшення доходів); згладжування структурних диспропорцій на ринку праці; економія на навчанні (у разі залучення кваліфікованих працівників). Такі переваги граничать в цілому з витратами на запобігання нелегальних мігрантів та витрат на тіньову економіку, що на нашу думку є досить контрольованим аспектом.

Висновки. В той же час для України освітній туризм виявляється достатньо негативним явищем, але в умовах слабкої держави є не найгіршим варіантом розвитку подій. Проте водночас недоліки та загрози носять довгостроковий характер, а саме: відтік кваліфікованих кадрів, унаслідок чого відбувається технологічне відставання; зменшення ВВП; можливе зростання інфляції у випадку великої переваги зовнішніх трансфертів; скорочення трудових ресурсів у довгостроковій перспективі. Зменшення кількості податкових та інших видів надходжень до державного бюджету, і, як наслідок дефіцит.

На нашу думку, освітній туризм для України є більш негативним явищем, ніж позитивним. Однак за умови існування слабого уряду, який не може стабілізувати економічні процеси, освітній туризм є виходом зі стану економічної нестабільності у короткостроковій перспективі. Разом з цим освітній туризм є досить прибутковим бізнесом у всьому світі і його розвиток в Україні є безпрецедентно вигідним та перспективним бізнесом, який потрібно підтримувати та розвивати у всіх його проявах.

Література:

1. Джинджоян В.В. (2020). *Базисні детермінанти розвитку туристичних підприємств на основі їх соціальної діяльності*: монографія. Запоріжжя: Класичний приватний університет.
2. Dzhynchhoian, V. (2020). *Bazysni determinanty rozvytku turystychnykh pidpryemstv na osnovi ikh sotsial'noi diial'nosti*: monographiia [Basic determinants of development of tourist enterprises on the basis of their social activity]. Zaporizhzhia: Classical Private University [in Ukrainian].
3. Джинджоян В.В. (2020). *Детермінанти функціонування туристичних підприємств на основі розвитку їх соціальної діяльності*: монографія. Рівне: Волинські обереги.
4. Dzhynchhoian, V. (2020). *Determinanty funktsionuvannia turystychnykh pidpryemstv na osnovi rozvytku ikh sotsial'noi diial'nosti*: monographiia [Determinants of the functioning of tourism enterprises based on the development of their social activities]. Rivne: Volyn charms [in Ukrainian].
5. Джинджоян В.В. (2020). Реалізація туристичних програм в сфері освіти, медицини, природоохорони. *Економіка і держава*, 1, 50-53.
6. Dzhynchhoian, V. (2020). *Realizatsiia turystychnykh prohram v sferi osvity, medytsyny, pryrodookhorony* [Implementation of tourism programs in the field of education, medicine, nature protection]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], 1, 50-53 [in Ukrainian].
7. Торяник В.М., Джинджоян В.В., Піхун Н.А. (2018). *Реклама та PR у сфері туризму*: підручник Дніпро: ДГУ.
8. Toryanik, V. Dzhynchhoian, V. and Pihun, N. (2018). *Reklama ta PR u sferi turyzmu*: textbook [Advertising and PR in the field of tourism]. Dnipro: Dnipro University of the Humanities [in Ukrainian].
9. Bhuiyan, M. Islam, R. Siwar, C. and Ismail, S. (2010). Educational tourism and forest conservation: diversification for child education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 7, 19-23.

- Bhuiyan, M. Islam, R. Siwar, C. and Ismail, S. (2010). Educational tourism and forest conservation: diversification for child education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, no. 7, 19-23 [in English].
6. Donaldson, R. and Gatsinzi, J. (2019). Foreign students as tourists: educational tourism, a market segment with potential. *Africa insight*, 35(3), 19-24.
- Donaldson, R. and Gatsinzi, J. (2019). Foreign students as tourists: educational tourism, a market segment with potential. *Africa insight*, no. 35(3), 19-24 [in English].
7. Schwab, K. (2019). *The microeconomic foundations of prosperity: findings from the business competitiveness index. Insight Report, The Global Competitiveness Report 2019*. Geneva: World Economic Forum.
- Schwab, K. (2019). *The microeconomic foundations of prosperity: findings from the business competitiveness index. Insight Report, The Global Competitiveness Report 2019*. Geneva: World Economic Forum [in English].
8. Snyder, T. de Brey, C. and Dillow, S. (2020). *Digest of Education Statistics 2020, NCES 2017-094*. Washington: National Center for Education Statistics.
- Snyder, T. de Brey, C. and Dillow, S. (2020). *Digest of Education Statistics 2020*. Washington: National Center for Education Statistics [in English].
9. World Economic Forum, Annual Report 2020-2021. <<https://www3.weforum.org/docs>> (2021, листопад, 17)
- World Economic Forum, Annual Report 2020-2021. <<https://www3.weforum.org/docs>> (2021, November, 17) [in English].
10. World Bank Open Data. Education Statistics. <<https://databank.worldbank.org/source/education-statistics-%5e-all-indicators>> (2022, січень, 05).
- World Bank Open Data. Education Statistics. <<https://databank.worldbank.org/source/education-statistics-%5e-all-indicators>> (2021, January, 17) [in English].
11. World Tourism Organization. International Tourism Highlights. 2020 Edition. <<https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422456>> (2021, травень, 03).
- World Tourism Organization. International Tourism Highlights. 2020 Edition. <<https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284422456>> (2021, May, 03) [in English].

Отримано: 11 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 22 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 28 лютого 2022 р.

e-mail: karpyak.anastasiya@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-32-38

Карп'як А. О., Рибицька О. М. Кластерний аналіз елементів бізнес-моделей ІТ-підприємств України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 32–38.

УДК: 005.511:303.722.4

JEL-класифікація: F10, F17, F20

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-9920-9944>

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-2394-355X>

Карп'як Анастасія Орестівна,

аспірантка кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва,
НУ «Львівська політехніка»

Рибицька Ольга Мар'янівна,

кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри вищої математики
НУ «Львівська політехніка»

КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ІТ-ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Стаття присвячена аналізуванню окремих елементів бізнес-моделей українських ІТ підприємств з огляду створення ними цінності для отримувачів цифрових послуг та продуктів. Здійснена кластеризація даних та проаналізовано результати за напрямками: спектр галузей індустрії; спектр надаваних підприємствами послуг; масштаб підприємств; частка клієнтської бази за категоріями фінансового обороту, середня вартість години праці. Сформовано групи підприємств близьких за названими елементами бізнес-моделей та проведено аналізування зв'язків між цими елементами. Теоретично обґрунтовано висновки про позитивний вплив існуючих в Україні нормативно-правових документів щодо системи оподаткування та правових відносин між працівниками та роботодавцями.

Ключові слова: Бізнес-модель, кластеризація, ІТ підприємство, цінність підприємства, менеджмент підприємства.

Anastasiya Karpyak,

graduate student of the Department of Management and International Entrepreneurship, Lviv Polytechnic National University

Olga Rybytska,

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University

CLUSTER ANALYSIS OF UKRAINE'S IT-ENTERPRISES BUSINESS MODELS' COMPONENTS

The article analyzes the elements of business models of Ukrainian IT companies in the context of the digital services recipients' value development with. The results of data clustering in the following directions are gathered and analyzed: the range of industries; range of services provided by enterprises; scale of enterprises; share of customer base by categories of financial turnover. Clustering is performed by the k-means method, the optimal number of clusters is determined by the methods elbow and silhouette. All selected categories were divided into five clusters. The centroids of clusters were determined and the analysis of companies close to centroids in all the indicated directions was carried out. Clustering by indicators of the percentage of types of provided services and the percentage of industries was carried out with the inclusion of the value of variance. Thus, clustering reflects not only the proximity of enterprises in the predominance of certain types of services or sectors of the economy, but also the breadth of the range of services covered and the diversity of the customer base. Groups of enterprises close to these elements of business models were formed and a comparative analysis of companies affiliation to clusters by categories was conducted. The enterprises from the formed groups are analyzed taking into account the declared cost of an hour of work and the share of the customer base by categories of financial turnover. Regularities have been established between the share of the company's employees registered in Ukraine, the share of the customer base by categories of financial turnover and the average hourly labour costs, as well as the advantages in providing certain types of services. It is concluded that hourly labour costs are significantly lower and the predominance in the client base of small and medium-sized businesses in medium and small enterprises with a high proportion of Ukrainian team members. The results of the study can be useful for adjusting the business models of IT companies, as well as to justify the negative consequences of possible changes in the existing legal relations in Ukraine between employees and employers in the field of IT.

Keywords: Business model, clustering, IT enterprise, enterprise value, enterprise management.

Постановка проблеми. Проблеми опису та класифікації моделей ІТ-підприємств, як драйверів економічної трансформації, загалом пов'язані з глобалізацією виробничих процесів, можливостями цифрової економіки, у тому числі віддаленої роботи, виконанням певних підзадач у глобальній розробці цифрового продукту. Мультикомандна система, можливість тимчасової роботи, широке використання такої форми зайнятості, як ФОП (фізична особа-підприємець), дедалі більше розвивають уявлення про персонал. Компанія створює цінність для споживача, забезпечує його конкурентоспроможність та дбає про розвиток внутрішнього середовища [1]. Різноманітні і часто індивідуальні бізнес-моделі значно ускладнюють їх порівняльний аналіз і класифікацію за конкретними ознаками. Автори даної роботи пропонують дослідження залежностей між спектром надаваних послуг, клієнтською базою та середньою вартістю години праці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Означенню терміну «бізнес-моделі» чи «моделі бізнесу», зокрема ІТ, у своїх працях приділяли увагу багато науковців [1-6]. Вітчизняні економісти М. І. Бублик [7], О. Є. Кузьмін [8], О. В. Пирог [9], Н. О. Шпак [10] та інші, також працюють над дослідженням сутності концепцій бізнес-моделей, моделей функціонування та адміністрування компаній, зокрема ІТ, факторів, які формують цінність українських компаній.

Означення бізнес-моделі, зазвичай сфокусовані на цінності підприємства, тобто на корисності щодо споживача (клієнта), а також на описі внутрішніх процесів.

Отже, у науковій літературі [1-6] в якості поняття бізнес-моделі використовують як опис принципів майбутнього функціонування підприємства, яке створюється з метою отримання прибутку, так і опис сукупності методів ведення бізнесу розвинутої компанії. У пропонованому дослідженні здійснено аналізування окремих елементів бізнес-моделей існуючих на українському ринку ІТ підприємств, які виокремлено в якості сегментів у канві бізнес-моделі (Business Model Canvas) [5, с. 14]. А саме: ключові партнери, ключові ресурси та сегменти споживачів [5, с. 15].

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в застосуванні методів кластерного аналізу з метою виявлення взаємозв'язків між факторами, які формують цінність українських ІТ підприємств, зокрема між масштабом компаній (кількість працівників та частка зареєстрованих в Україні членів команд) та системою створення цінності (цільова клієнтська база та види послуг). Завдання дослідження: збір та аналіз даних; кластеризація підприємств за окремими показниками; опис компаній-центроїдів отриманих кластерів; групування ІТ підприємств за схожістю їх модельних елементів. У якості ключових факторів успішності обраної моделі обрано масштаб підприємства з врахуванням частки працівників, зареєстрованих в Україні та вартість години праці.

Виклад основного матеріалу. Ринок інформаційних технологій інтегрований у глобальні процеси. Кордонів між замовниками та надавачами цифрового продукту фактично не існує. Ця обставина, з одного боку, розширює можливості, а з іншого – суттєво збільшує конкуренцію і можливість «загубитись» у масовому потоці пропозиції аналогічних послуг чи продуктів. Залучення кваліфікованих та творчих працівників стає дедалі гострішою проблемою для ІТ-компаній. Тобто ключовими ресурсами з огляду на національний ринок є працівники ІТ-компаній, зареєстровані в Україні, а також спектр та якість надаваних ними послуг. Ключовими партнерами ІТ підприємств є, очевидно, підприємства, які видають продукт для різних галузей індустрії. Співпраця з крупним світовим бізнесом та надання цифрових послуг широкому спектру індустрій є гарантією росту галузі інформаційних технологій кожної країни.

У статті зосереджена увага на 256 ІТ-брендах, про які зібрано дані з відкритих джерел щодо вище зазначених складових бізнес-моделей підприємств. Інформацію зібрано на основі даних платформ DOU, LinkedIn, Slach та офіційних веб-сайтів ІТ-компаній. Опрацьовано та досліджено такі показники українських ІТ-компаній, як: масштаб підприємства (кількість працівників та частка зареєстрованих в Україні членів команд); спектр надаваних послуг та спектр галузевої спрямованості (з врахуванням дисперсій розподілу у відсотках від загального спектру окремих видів послуг та галузей індустрії відповідно). На основі зібраних даних була проведена кластеризація ІТ-підприємств.

Кластеризація – це поділ набору об'єктів на підмножини (кластери), які не перетинаються, так, що кожен кластер містить найбільш подібні об'єкти. Об'єкти, які істотно відрізняються, належать до різних кластерів. У роботі застосовано метод k-середніх [11], який мінімізує спотворення за рахунок розподілу даних між підмножинами (областями), які не перетинаються та ідентифікуються своїми центроїдами. Його основні переваги – простота та гарантована збіжність протягом кількох ітерацій. Вибір кількості кластерів здійснювався на основі порівняння результатів методів ліктя та оцінки силуету,

Кластеризація відносно масштабу (кількість працівників в цілому та відсоток працівників, які зареєстровані в Україні) дала наступний результат (оптимальна кількість кластерів за описаними методами – 5) (Рис.1): 0 кластер – малі та середні підприємства (7–3509 працівників) із високим відсотком (60 – 100%) працівників, що працюють в Україні, до кластеру ввійшли 250 компаній; 1 кластер: компанії-гіганти

(42121 – 50304 працівників) з низьким відсотком (0,29 – 22,1 %) українських членів команд; кластер складають 3 компанії: EPAM (50304 працівників; 22,096% українських), Cargemini (41791; 2,99%) та Jabil (42121; 0,29%); 2 кластер – середні та малі за розміром компанії (10 – 7107 працівників) із невисоким відсотком (7 – 60%) українських членів команд; кластер складають 46 компаній; 3 кластер – великі компанії (10582-16597 працівники) із середнім відсотком (26 – 87%) українських членів команд; кластер складають 3 компанії: SoftServe (10582 працівників, з них 87,06% українських), GlobalLogic (16597; 33,52%), Luxoft (13060; 26,01%); 4- кластер – великі компанії (21636 – 26310 працівників) з мізерним відсотком (0,05 – 3,34%) українських членів команд; кластер складають 2 компанії: Infineon Technologies (26310; 0,05%), Ubisoft (21636; 3,34%).

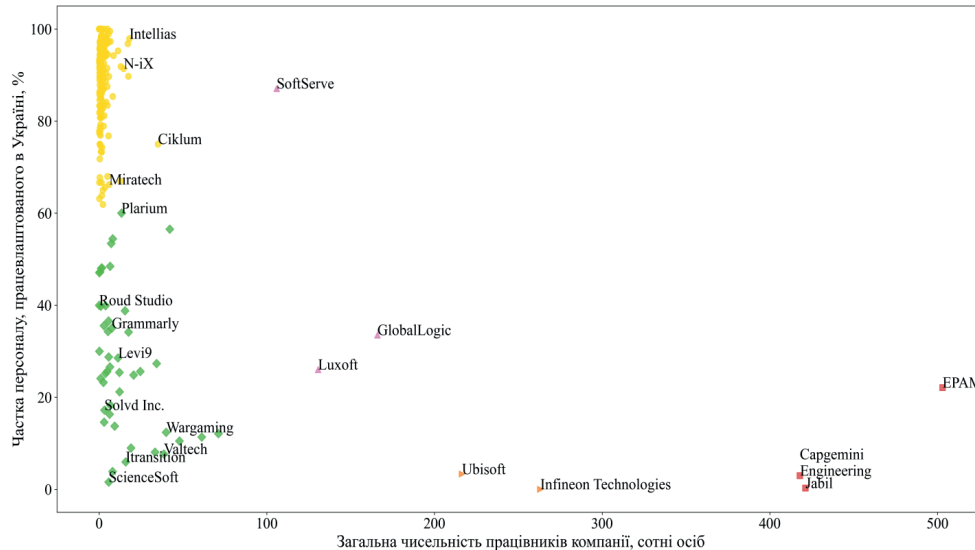

Рис. 1. Кластеризація ІТ підприємств в Україні за масштабом (кількість працівників та частка зареєстрованих в Україні членів команд) станом на листопад 2021 року*

*дослідження авторів на основі джерел [12], [13]

Відповідно до проведеного поділу на п'ять кластерів, отримано наступну кластеризацію відносно фокусування ІТ-підприємств на основних галузях економіки (всього 20 галузей плюс одна під назвою "інші види" [13]), для яких вони виробляють продукт або надають послуги, а також міри розсіяння спектру індустрій (дисперсії): 0 кластер – 68 компаній, що мають дуже широкий спектр галузей з рівномірним розподілом на 6–10 напрямків: фінансові послуги, інформаційні технології, медицина, бізнес послуги, електронна комерція, роздрібна торгівля, освіта, медіа та інші індустрії; 1 кластер – 78 компанії з достатньо широким спектром (4–6) галузей, спеціалізація на окремих напрямках є рівномірною та становить не більше 40% на галузях: фінансові послуги, бізнес послуги, медицина, освіта, роздрібна торгівля, інформаційні технології, е-комерція; 2 кластер – 50 компаній з середньою розкидом (3–5 галузей індустрії) із акцентом на одну (до 60%) з галузей: фінансові послуги, медицина, інформаційні технології, освіта, е-комерція; 3 кластер – 12 вузько орієнтованих компаній з клієнтською базою, яка належить 2–3 галузям, зокрема: фінансові послуги, е-комерція, інформаційні технології, ігрова індустрія, інші індустрії; 4 кластер – 9 компаній, які сформуvalи клієнтську базу на 90–100% з однієї з галузей: е-комерція, інформаційні технології, фінансові послуги, освіта чи ігрова індустрія. Зокрема бізнес у галузі інформаційних технологій виступає клієнтом для більше, ніж 93 українських ІТ підприємств: Vector Software на 100%, Apriorit – 80%, MWDN, MobiDev, JatApp, LITSLINK, 482.solutions – 50%, SoftServe – 45%, AMC Bridge, PettersonApps, Quantum – 40%, по 14, 32 та 34 підприємства відповідно з показниками 30–35%, 20–25% та 10–20%. (Рис. 2).

Клієнтами великої кількості (більше 130) ІТ підприємств України є бізнес, що надає фінансові послуги. Частка фінансової індустрії, яка є клієнтом українських ІТ-підприємств, становить від 6 до 100%. Зокрема, з часткою 100% та 80% співпраці з банківським сектором зафіксовано по одній компанії, а саме Boosty Labs та Django Stars відповідно; 75% та 70% співпраці відповідає компаніям JustCoded та Miratech і Chatbots.Studio; дві компанії eTeam та Sombra з 60% та KindGeek, 5 компаній IdeaSoft.io, LeverageUX Design Agency, Ardas, Brander Studio – з 50% та Team Harbour – з 45% відповідно, а також сім компаній Softjourn, 4IRE, Relevant Software, Merehead, Geniusee, Cleveroad, S-PRO з 40%. Близько 110 компаній в якості клієнтів на 10% – 35% обирають бізнес, який здійснює фінансові операції.

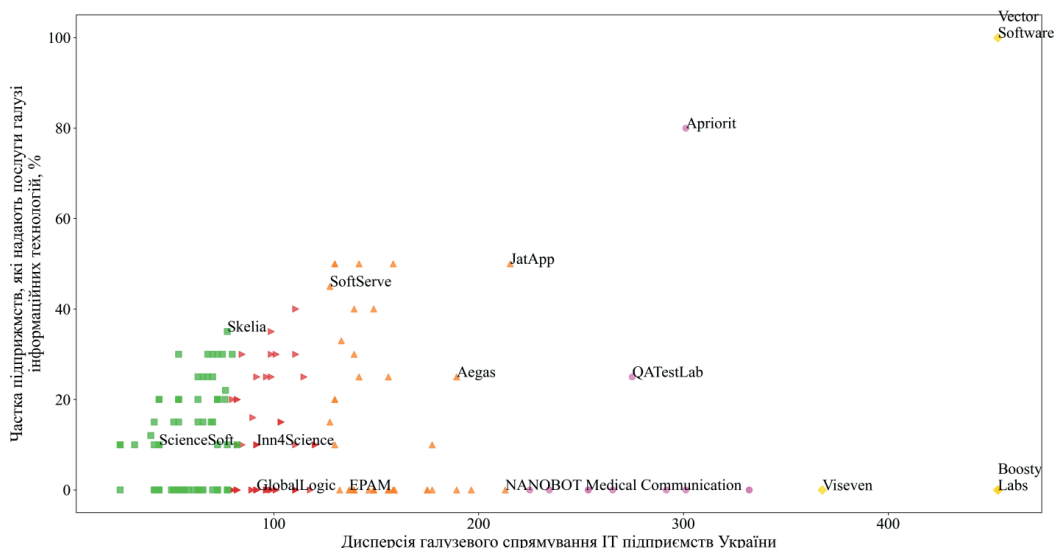

Рис. 2. Кластеризація ІТ підприємств в Україні за галузевим спрямуванням станом на листопад 2021 року*

*дослідження авторів на основі джерела[13]

Бізнес, пов'язаний з медициною є одним з найбільш частих клієнтів у 116-ти українських ІТ підприємств, хоча немає жодної компанії, яка б приділяла цій галузі 100% співпраці. Найбільш фокусованою на медицину (90%) є компанія Viseven. 65% клієнтів NANOBOT Medical Communication є медичні компанії, на 50-55% співпрацюють з медичним бізнесом такі компанії як Devox Software, CodeIT, eKreative, You are launched, Intellectsoft. По 16, 47 та 40 ІТ підприємств приділяють співпраці з медициною відповідно 30–35%, 20–28%, 10–15%.

Також було зібрано дані профільних файлів українських ІТ підприємств, розміщених на платформі [13], з метою аналізування їх сервісної спрямованості. На основі методів ліктя та силуету отримано результат про найбільш ефективний поділ на п'ять кластерів (Рис.3).

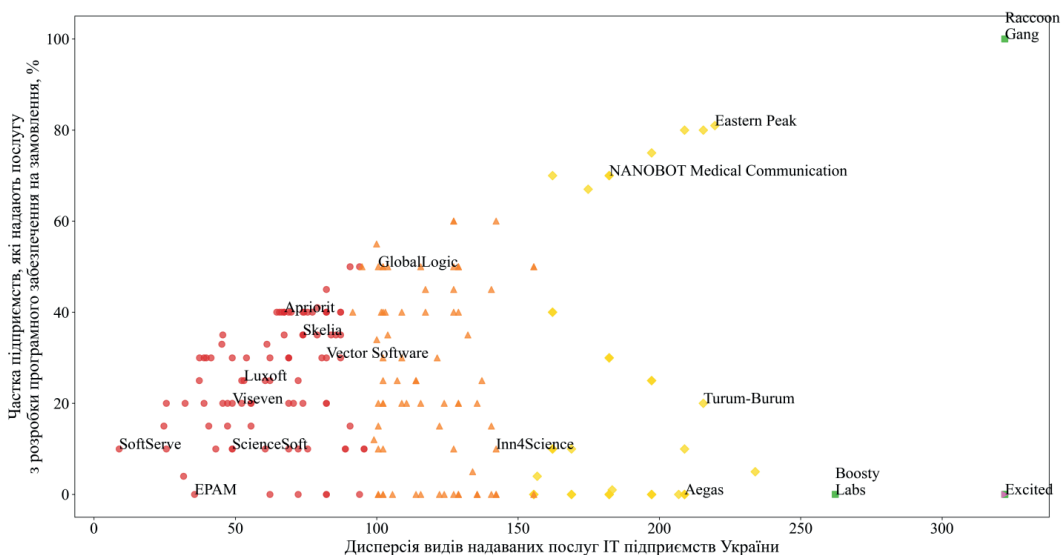

Рис. 3. Кластеризація ІТ підприємств України за видами надаваних послуг станом на листопад 2021 року*

*дослідження авторів на основі джерела [13]

Отримано наступну кластеризацію видів ІТ-підприємств України за сервісною спрямованістю (всього 29 видів послуг та одна позиція, об'єднана назвою "інші види послуг"): 0 кластер – компанії, що мають широкий спектр сервісної спрямованості (від 5 до 16 видів послуг) з акцентом на один із сервісів (до 50%): розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка, розробка мобільного додатку; 1 кластер – компанії, що мають досить вузький спектр сервісної спрямованості (від 2 до 4 сервісів) з акцентом на один із сервісів (до 60%): веб-розробка або розробка програмного забезпечення на замовлення, розробка мобільного додатку, штучний інтелект, блокчейн, розробка доповненої та віртуальної реальності, веб-дизайн, розробка електронної комерції; 2 кластер – компанії, що спеціалізуються на наданні 2–4 допоміжних сервісів при концентрації до 85% на одному з сервісів: веб-розробка, розробка програмного забезпечення на замовлення, веб дизайн, блокчейн, штучний інтелект, розробка мобільного додатку; 3 кластер – компанії з високою концентрацією сервісної спрямованості, що становить 90 – 100%, які спеціалізуються на: розробці доповненої та віртуальної реальності, тестуванні додатків, штучному інтелекті, розробці мобільних додатків, блокчейні, електронній комерції, веб-розробці, бізнес-консалтингу, контент-маркетингу; 4 кластер – компанії, що на 100% сконцентровані на дизайні інтерфейсів.

На основі проведених кластеризацій, у роботі здійснено групування компаній за схожістю. Компанії вважаються схожими, якщо вони одночасно входять в один і той самий кластер за різними параметрами. В результаті такого групування було отримано 22 групи компаній, три з яких чисельністю більше 20 компаній у групі. Також виокремилось 8 груп, в які входять від 5 до 19 компаній-учасниць та 11 груп з чисельністю учасників до 4 компаній включно.

Згідно з отриманими результатами належності компаній до певного кластеру зроблено такі висновки:

Найбільш чисельними є групи підприємств, які надають дуже широкий спектр послуг широкому та дуже широкому спектру індустрій, тобто належать до 0 та 1 кластеру стосовно фокусу індустрій та 0 та 1 кластеру стосовно фокусу сервісів. Характерною рисою є відсутність зв'язку із масштабом цих компаній. Зокрема, до цих груп належить, GlobalLogic (1 – 1 кластери відповідно) з чисельністю працівників 16597 (33,52% українських) та Adoriasoft (0 – 1 кластери) із 31 членом команди (67,74% українських працівників). Проте компанії-гіганти (EPAM, SoftServe) до цієї групи не входять. Зауважимо, що відповідні дані про ряд компаній-гігантів, які у багатьох джерелах позиціонують себе як українські (з мізерним відсотком українських працівників), є відсутніми на платформах [12], [13]. Тому у наступних описах вони відсутні. Це такі компанії, як Infineon, Ubisoft, Carpgemini, Jabil та Luxoft.

Такі крупні міжнародні компанії, як EPAM (50304, з них 22,1% українських членів команд), SoftServe (10582, 87,06% відповідно), а також ряд підприємств з 0 кластеру (малі та середні за кількістю працівників та високим відсотком українських членів команди), а саме: 482.solutions, AMC Bridge, Agiliway, Andersen Lab, Brander Studio, Intellectsoft, MWDN, Svitla Systems, inVerita, надають широкий спектр послуг (0 кластер стосовно фокусу сервісів), проте концентрують співпрацю з невеликою кількістю індустрій (20-45% на кожну), тобто належать до 2 кластеру стосовно фокусу індустрій. Зокрема, EPAM сконцентрована на наданні послуг таким індустріям, як бізнес послуги (35%), споживчі товари та послуги (35%), SoftServe – на інформаційних технологіях (45%) та медицині (20%).

Функціонує достатньо багато підприємств, які надають найширшому спектру індустрій найвужчий спектр послуг та навпаки (кластери 0–3, 1–3, 0–4, 3–0, 3–1, 4–1).

Вагомим чинником успішності бізнес-моделі є залучення до клієнтської бази компаній з великими фінансовими оборотами. На основі поданої на платформі Clutch [13] інформації в розділі «Client focus», було отримано дані щодо фінансового обороту компаній-клієнтів, що замовляють послуги в ІТ-підприємств. За методологією Clutch, всі компанії-клієнти, що замовлять послуги у ІТ-підприємств, за річним оборотом поділені на категорії – крупний бізнес (Enterprise, >\$1B), середній бізнес (Midmarket; \$10M – \$1B) та малий бізнес (Small Business; <\$10M).

За результатами проведеного дослідження отриманих кластерів підприємств та їх співставлення з часткою клієнтської бази відповідних сегментів, а також з вартістю години робочого часу (дані оприлюднені компаніями самостійно у профільних файлах на платформі Clutch [13]), автори статті дійшли висновку, що найвище оцінюється година праці переважно у компаніях, які фокусуються на виконанні замовлень для підприємств сегменту Enterprise, це – більшість компаній, що ввійшли до 3 та 4 кластеру щодо масштабу, а саме: ImageX, Customertimes Corp, Grid Dynamics, GlobalLogic. Це – крупні ІТ-компанії з невеликим відсотком працівників, зареєстрованих в Україні.

Дещо меншим є прибуток у компаній кластеру, що паритетно фокусуються як на замовленнях компаній Enterprise, так і на замовленнях сегменту компаній Midmarket. Частка українських працівників у компаніях цього кластеру становить в середньому 75%, що є значно вищим показником.

Найнижче оплачуваною виявилась діяльність найбільш чисельної групи компаній, які фокусуються на компаніях-замовниках сегменту Small Business. Ці компанії вийшли до кластеру, частка українських працівників у яких в середньому складає 92%. Для виходу на ринок замовлень від компаній Enterprise, компаніям з високою часткою працівників з України, потрібно демпінгувати ціни на свої послуги. Проте суттєво нижчі ціни на виробництво цифрового продукту українськими фахівцями завдяки нижчій вартості життя та ліберальній системі оподаткування ФОП-ів залишає ІТ галузь найвище оплачуваною та такою, яка має ресурси для розвитку та зростання.

Висновки. Перевагою українських ІТ підприємств є ліберальна система оподаткування та можливість уникнення укладання трудових відносин з її працівниками. Це дає конкурентну перевагу, знижуючи вартість якісних цифрових рішень для клієнтів, що розширює клієнтську базу за рахунок середніх та малих замовників. Проте значного фінансового успіху ІТ підприємства досягають здебільшого у співпраці з крупним бізнесом.

Також авторами виявлена недоцільність широкого розпорощення спектру надаваних послуг. Оптимальним є фокусування на невеликій кількості послуг, особливо таких, як розробка програмного забезпечення на замовлення, веб-розробка, штучний інтелект, розробка мобільного додатка або на усі 100% – UX/UI дизайн.

Перспективу розробок автори бачать у подальшому дослідженні внутрішніх елементів бізнес-моделей, які спрямовані на забезпечення росту цінності ІТ підприємств України для зовнішніх клієнтів, а також дослідження зовнішніх чинників з метою побудови нечіткої бізнес-моделі [14] впливів законодавчого поля та освітнього середовища на темпи росту ІТ галузі в Україні.

Література:

1. Козуб В.О., Чернишова Л.О., Пліш І. М. (2019) Особливості еволюційного розвитку бізнес-моделей міжнародних компаній. *Проблеми економіки*, 1, 12–19. <<https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-1-12-19>> (2022, лютий, 18)
2. Kozub V.O., Chernyshova L.O., Plish I.M. Osoblyvosti evoliutsiynoho rozvytku biznes-modeley mignarodnykh kompaniy [Features of evolutionary development of business models of international companies]. *Problemy ekonomiky* [Problems of the economy]. 1, 12–19 <<https://doi.org/10.32983/2222-0712-2019-1-12-19>> (2022, February, 18). [in Ukrainian].
3. Zott C. & Amit R. (2010). Business Model Design: An Activity System Perspective. *Long Range Planning*, # 43 (Issues 2 – 3), 216–226. <<https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.07.004>> (2022, February, 18). [in English].
4. Afuah, A., & Afuah, A. (2014). Business Model Innovation: Concepts, Analysis, and Cases (1st ed.). Routledge. <<https://doi.org/10.4324/9780203584583>>
5. Chesbrough H. & Rosenbloom R S. (2002). The Role of the Business Model in Capturing Value from Innovation: Evidence from Xerox Corporation's Technology Spin-Off Companies. *Industrial and Corporate Change*. 11(3). 529–555. <https://www.researchgate.net/publication/247989217_The_Role_of_the_Business_Model_in_Capturing_Value_from_Innovation_Evidence_from_Xerox_Corporation's_Technology_Spin-Off_Companies> (2022, February, 18). [in English].
6. Остервальдер, А., & Піньє, І. (2012). Побудова бізнес-моделей: Настільна книга стратега та новатора. Альпіна Паблішер.
7. Osterwalder A., & Pigneur, Y. (2010). Business model generation: a handbook for visionaries, game changers, and challengers (Vol. 1). John Wiley & Sons.
8. Magretta J. (2002). Why Business Models Matter. *Harvard Business Review*. № 80(5). <http://designblog.uniandes.edu.co/blogs/dise2102pc/files/2013/08/Why_Business_Models_Matter2.pdf> (2022, February, 18). [in English]
9. Bublyk M., & Rybytska O., & Karpiak A., & Matseliukh Y. (2018). Structuring the Fuzzy Knowledge Base of the IT Industry Impact Factors. *IEEE 13th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies (CSIT)*. 21-24. <https://www.researchgate.net/publication/328815306_Structuring_the_Fuzzy_Knowledge_Base_of_the_IT_Industry_Impact_Factors> (2022, February, 18). [in English]
10. Кузьмін О. Є., Фешчур Р. В., Скибінський О. С., Дрималовська Х. В. (2015). Особливості диверсифікації підприємств як чинник забезпечення їх інноваційно-технологічного розвитку. *Бізнес Інформ*. (7). 194-201. : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_7_31> (2022, лютий, 18)
11. Kuzmin O.E., Feshchur R.V., Skybinskiy O.S., Drymalovska Kh.V. (2015). Osoblyvosti dyversyfikaciyi pidpryemstv yak chynnyk zabezpechennia ich innovatsiyno-technologichnogo rozvytku [Features of enterprise diversification as a factor in ensuring their innovation and technological development]. *Biznes Inform* [Business Inform]. (7). 194-201. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2015_7_31> (2022, February, 18). [in Ukrainian].
12. Pyrog, O., & Poritska, A. (2020). The formation of digital business factors. *Economics, Entrepreneurship, Management*. 1 (7). 10-17. <<https://doi.org/10.23939/eem2020.01.010>> (2022, February, 18). [in English].
13. Shpak N., Odrekhyvskiy M., Doroshkevych K., & Sroka W. (2019). Simulation of innovative systems under Industry 4.0 conditions. *Social Sciences*. 8(7), 202. <<https://doi.org/10.3390/socsci8070202>> (2022, February, 18). [in English].

11. Сивоголовко Е.В. (2011). Методы оценки качества четкой кластеризации. *Компьютерные системы в образовании*. (4). 14-30. <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-kachestva-chyotkoy-klasterizatsii> (2022, February, 18). [in Russian].

Sivogolovko E.V. (2011). Metody ocenki katcestva chetkoi klasterzatcyi [Methods for assessing the quality of clear clustering]. *Kompjuternye systemy v obrazovanije* *Компьютерные системы в образовании* [Computer systems in education]. (4). 14-30. <https://cyberleninka.ru/article/n/metody-otsenki-kachestva-chyotkoy-klasterizatsii> (2022, February, 18). [in Russian].

12. Електронна платформа linkedin.com. Дані з 256 профільних файлів ІТ компаній <<https://careers.linkedin.com/>> (2021, листопад, 15-25).

Electronic platform linkedin.com. Data from 256 profile files of IT companies (<https://careers.linkedin.com/>) (2021, November, 15-25). [in English].

13. Дані з 256 профільних файлів ІТ компаній на платформі clutch.co <<https://clutch.co>> (2021, листопад, 15-25).

Data from 256 profile files of IT companies on the platform clutch.co <<https://clutch.co>> (2021, November, 15-25). [in English].

14. Заяц В.М., Рибицька О.М., Заяц М.М. (2019). Підхід до оцінки значення та кількості інформації в системах масового обслуговування на основі розпізнавання образів і теорій нечітких множин. *Cybern Syst Anal.* (55). 638–648. <<https://doi.org/10.1007/s10559-019-00172-1>>

Zaiats V.M., Rybytska O.M., Zaiats M.M. (2019). Pidkhdid do otsinky znachennia ta kilkosti informatsii v systemakh masovoho obsluhovuvannia na osnovi rozpiznavannia obraziv i teorii nechitkykh mnozhyn [An Approach to Assessment of the Value and Quantity of Information in Queueing Systems Based on Pattern Recognition and Fuzzy Sets Theories]. *Cybern Syst Anal.* (55), 638–648. <https://doi.org/10.1007/s10559-019-00172-1> (2022, February, 18). [in Ukrainian].

Отримано: 25 січня 2022 р.

Прорецензовано: 08 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 13 лютого 2022 р.

e-mail: o.o.osadcha@nuwm.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-39-47

Левицька С. О., Осадча О. О. Ризико-орієнтований підхід у системі податкового менеджменту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 39–47.

УДК: 336.025

JEL-класифікація: H30, M40

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-4739-0486>

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-1314-3281>

Левицька Світлана Олексіївна,

доктор економічних наук, професор

Національного університету водного господарства та природокористування, аудитор

Осадча Ольга Олексіївна,

доктор економічних наук, професор Національного університету водного господарства та природокористування

РИЗИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ

У статті узагальнено вітчизняну та міжнародну практику управління ризиками в системі податкового менеджменту платника податків. Наведено основні фактори ризику, які впливають на ефективність податкового менеджменту платника податків в сучасних умовах ведення бізнесу. На основі вивчення науково-практичних досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців та практиків систематизовано класифікацію податкових ризиків, що є першочерговими об'єктами управління, а саме – ідентифікації, оцінки, попередження та боротьби з негативними їх наслідками. Запропоновано підходи до ймовірнісної та вартісної оцінки ризиків за п'ять основними сферами податкового ризику вітчизняних підприємств. На основі узагальнення соціологічного дослідження (респондентами якого були публічні акціонерні товариства Рівненської області) визначено пріоритети практичного застосування методів нейтралізації податкових ризиків.

Ключові слова: податкові ризики, податковий менеджмент, платник податків, податкове навантаження, ризико-орієнтований підхід, вартісна оцінка ризику.

Svitlana Levytska,

Doctor of Science in Economics, professor, National University of Water and Environmental Engineering, auditor

Olga Osadcha,

*Doctor of Science in Economics, professor,
National University of Water and Environmental Engineering*

RISK-ORIENTED APPROACH IN THE SYSTEM TAX MANAGEMENT

The article summarizes a domestic and international risk management practice in the tax management system of the taxpayer. The classification and conceptual tax risks basis are revealed: subject – the subject of economic activity which makes the decision on a choice of taxation system and provides its realization; object – the object of taxation in accordance with current tax legislation; source of risk – phenomena or processes that occur in uncertainty conditions. The main risk factors that affect tax management effectiveness of the taxpayer in today's business environment are presented. Based on the scientific and practical research study of domestic and foreign scientists and practitioners, the tax risks classification is systematized, which are the primary objects of management, such as identification, assessment, prevention of risk and control of their negative consequences. Approaches to both probabilistic and cost risk assessment in five main tax risk areas of domestic enterprises are proposed, namely: risk-free, minimal risk, high risk, critical risk, unacceptable (catastrophic) risk. To assess risk management effectiveness, the authors substantiate an implementing feasibility the FATF Recommendation on a risk-based approach using a specific results hierarchy within four possible performance ratings. Alternatively, cost assessment indicators for tax risks regulated by domestic regulations are proposed. On the basis of sociological research generalization (respondents of which were public joint-stock companies of Rivne region) priorities of practical application of methods about tax risks neutralization are defined, among them: reduction of probability and possible losses volumes connected with tax risk, tax risks prevention, evasion associated with risk, risks diversification and others. It is substantiated that the modern tax risk management system in Ukraine should provide a number of key elements at both the state level and directly for the taxpayer, including: activities for tax risk management organization; tax risks identification and assessment; identification of factors that determine tax risks; establishing the maximum allowable tax risks level; forecasting possible financial losses from tax risks; selection and application of effective methods neutralization for tax risks. Proposals, alternatives, calculations of modern risk-oriented management system formation for tax payments will allow ensuring a rational production resources use, which is an important factor in tax management effectiveness.

Keywords: tax risks, tax management, taxpayer, tax burden, risk-oriented approach, cost indicators of the assessment (for tax risks).

Постановка проблеми. Світові тенденції дослідження впливу ризик-факторів (зокрема, в системі оподаткування) на ефективність підприємницької діяльності постійно вимагають інноваційних підходів щодо їх моніторингу. Вивчення документальних та організаційних аспектів функціонування міжнародної практики збору, узагальнення та аналізу інформації податкового ризик-менеджменту, розробки альтернативних пропозицій з метою вдосконалення системи оподаткування структурує дискусійні питання управління податковими процесами платника податків за наступними альтернативними пріоритетами їх вирішення [1]:

1. Що стоїть за підвищеною увагою управлінців до певних видів податків та зборів?
2. Які фінансові, організаційні питання викликають занепокоєння стосовно податкових ризиків?
3. Як платник податків, громадськість ставились до відповідного виду податкових ризиків у минулому?
4. Яка сучасна практика платників податків до виявлення, оцінки та нівелювання негативних наслідків окремих податкових ризиків?
5. Які відомі інноваційні підходи боротьби з негативними впливами податкових ризиків (у т.ч. з досвіду європейських країн) тощо.

Визначення податкових ризиків, оцінка податкового навантаження шляхом використання спеціальних методів аналізу їхнього впливу на економічну безпеку діяльності підприємства – основні проблеми податкової безпеки, напрями узагальнення джерел та факторів, що впливають на збалансованість підприємницької діяльності. Відтак, мова за сучасну систему податкового менеджменту, визначальними об'єктами якого є податкові ризики та податкове навантаження.

Відповідно до ст. 14.1.221. Податкового кодексу України ризик – це ймовірність недекларування (неповного декларування) платником податків податкових зобов'язань, невиконання платником податків іншого законодавства, контроль за яким покладено на контролюючі органи [2].

За економічним змістом дефініція «ризик» трактується невіддільно від результатів господарської діяльності, а саме як:

– усвідомлена можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов [3];

– ймовірність того чи іншого результату від реалізації певного господарського проекту чи операції, економічної діяльності через несприятливі обставини [4].

Отже, поняття «податковий ризик» для платника податків є комплексним соціально-економічним явищем, пов'язаним зі скороченням підприємницької діяльності, в першу чергу – в частині операцій, що є об'єктами оподаткування, як наслідок низки об'єктивних і суб'єктивних зовнішніх і внутрішніх факторів, оцінених величиною втрат / збитків, їх імовірністю.

На практиці податковий ризик асоціюють швидше з потенційними втратами: додатковими витратами, понесеними через штрафні санкції за виявленими порушеннями щодо обов'язкових розрахунків з бюджетом, зменшення обігових коштів платника податків через донарахування та сплату окремих податків, розірвання господарських угод з контрагентами внаслідок набуття статуту «недобросовісний платник податків» тощо.

Податковий ризик одночасно виступає об'єктивним та суб'єктивним явищем. Об'єктивність податкового ризику полягає у тому, що він існує в силу об'єктивних економічних категорій конфліктності та невизначеності, суб'єктивність – в тому, що в податкових відносинах задіяні люди зі своїм досвідом, менталітетом, інтересами, схильністю до ризику.

Податковому ризику притаманна свої концептуальна основа:

суб'єкт: суб'єкт господарської діяльності (для окремих видів податків та зборів – фізична особа), хто приймає рішення про вибір тієї чи іншої системи оподаткування та забезпечує її реалізацію;

об'єкт: об'єкт оподаткування, що підлягає ризику зміни у випадку виникнення ризикової ситуації;

джерело ризику: явища чи процеси, які виникають в умовах невизначеності та конфліктності [5]

Об'єктивність та суб'єктивність податкових ризиків обумовлюють масштаб відповідних наслідків. В певних ситуаціях вони провокують не лише прямі фінансові втрати (ненадходження податкових платежів до бюджету, зменшення обігових коштів, недонарахування прибутку платником), а й непрямі – посилення соціальної напруги, погіршення інвестиційного клімату тощо.

Не зважаючи на швидкий розвиток теорії управління ризиками, в питаннях податкових ризиків залишаються проблемні моменти, пов'язані з їх оцінкою в умовах регуляторної невизначеності розрахунку окремих об'єктів оподаткування, обмеженого обсягу інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну кількість публікацій з проблематики податкових ризиків та управління ними, сучасний стан зазначених наукових розробок не можна вважати завершеним дослідженням. Позаяк, вагомі результати представлені у працях Е. Е. Романюти [1], О. М. Воронкової [2],

М. А. Носкової [6], Я. Ю. Дзецько, Г. С. Мельничука [8], Д. В. Ланде [13], М. Великанової [14], М. І. Виклюка [15] та ін.

Зміни податкового законодавства (як в методиці розрахунку податків, так і в їх адмініструванні), розвиток інструментів управління ризиками, запровадження на державному рівні фінансового моніторингу на основі ризико-орієнтованого підходу потребують перегляду існуючої практики управління податковими ризиками на основі оптимізації податкових розрахунків, вивчення кращих міжнародних практик податкового менеджменту на засадах соціально-економічної збалансованості ведення бізнесу.

Метою дослідження є узагальнення міжнародної та вітчизняної практики управління податковими ризиками; уточнення місця та функціональних особливостей податкового менеджменту в системі операційного та перспективного адміністрування фінансово – господарської діяльності підприємства – платника податків; обґрунтування альтернативних інструментів ідентифікації, оцінки та управління податковими ризиками на засадах ризико-орієнтованого підходу з метою оптимізації податкових розрахунків.

Виклад основного матеріалу. Податковий менеджмент платника податків – один із видів податкового контролю за правильністю та своєчасністю проведення обов’язкових розрахунків з бюджетом. В практичній діяльності підприємства це переважно пасивна форма внутрішнього контролю, приймаючи до уваги його активну форму – контрольні закупка, перевірки визначення об’єктів оподаткування, інвентаризація тощо.

Ставлення до організації податкового менеджменту формується у соціальному контексті такими факторами, як сприйняття платниками «допустимого» рівня ухилення, рівня справедливості системи оподаткування, складності та стабільності діючої практики зовнішнього адміністрування податків, оцінки на урядовому рівні «тінзації» бізнесу, легітимності принципів податкових перевірок тощо.

Фактори ризику, що впливають на ефективність податкового менеджменту платника податків, наведено на рис. 1.

Рис. 1. Зовнішні і внутрішні фактори податкових ризиків в системі податкового менеджменту платника податків

Інтенсивне використання інформаційних технологій створює можливості для покращення роботи податкових органів. На це впливають такі фактори, як надійні файли платника, бази даних з перехресними можливостями та ін. Сьогодні важливим є можливість застосування платником податків ІТ-інструментів, доступ до правильної обліково-аналітичної вихідної інформації, що складає основу розрахунків об’єктів оподаткування податками та зборами.

Європейський досвід використання інноваційних ІТ-інструментів в управлінні податковими ризиками охоплює такі фази процесу управління, як виявлення та аналіз ризику. До прикладу, FALKO, що функціонує

в Італії – один із найбільш інноваційних ІТ-інструментів, що використовує податкова служба країни для виявлення великих платників податків, які підлягають перевірці. Аналізуючи досє платників податків з особливими обсягами діяльності, Офіс Великих Платників (Large Taxpayer Unit) на центральному рівні та регіональні податкові офіси країни використовують цей інструмент для складання річного плану перевірок. Коректне планування перевірок залежить від кількості та якості доступних даних для аналізу [6].

В Італії ефективно працює ще одна цікава ІТ-технологія, схожа за принципом дії вищезазначеній FALCO – APPLE. Італійська система протидії податковим правопорушенням APPLE є ІТ-інструментом, спроможним виявляти невідповідність фактично сплачених податків податковому потенціалу суб'єкта. В рамках цієї технології для виявлення й оцінювання основних характеристик податкової безпеки (загрози, ризику, інтереси, захист) застосовується TRID-підхід (threats-risks-interests-defence). TRID-підхід у межах зазначених характеристик дає змогу більш повно визначити суть, зміст та економічну природу податкової безпеки, її мету, завдання, методи та принципи формування.

У своїй монографії «Risk Management Made Easy» Е. Осборн описує універсальний перелік ризиків, з якими може стикнутися у своїй діяльності будь-яка організація, на основі восьми груп ризиків. Зважаючи на соціально-економічний характер та класифікацію податкових ризиків, варто їх умовно структурувати за характером впливу на фінансово-господарську діяльність:

– ризики податкового адміністрування: регуляторні, здоров'я та безпека персоналу, технологічні та проєктні;

– ризики проведення податкових розрахунків: стратегічні, операційні, фінансові та нефінансові [7].

Податковий ризик як об'єкт податкового менеджменту – економічна категорія, яка відображає певну невизначеність, присутню в діяльності суб'єкта господарювання або держави стосовно стабільності податкової політики, а також можливість відхилень від запланованих податкових надходжень до державного та місцевих бюджетів унаслідок ухилення від сплати податків або порушення податкового законодавства. Поняття «податковий ризик» щодо суб'єктів податкових відносин прийнято поділяти на податковий ризик платника податків та податковий ризик держави.

Податковий ризик з точки зору менеджменту платника – невизначеність у досягненні ним поставлених цілей, що припускає існування як негативних, так і позитивних відхилень як результат здійснення фінансово-господарської діяльності загалом, зокрема, розрахунків з бюджетом за обов'язковими платежами.

Класифікацію податкових ризиків як об'єктів податкового менеджменту наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Класифікація податкових ризиків в системі податкового менеджменту

№ з/п	Класифікаційна ознака	Вид податкового ризику
1.	За суб'єктами податкових відносин	– ризики юридичних осіб – ризики фізичних осіб – ризики податкових агентів
2.	За джерелами виникнення	– зовнішні – внутрішні – комбіновані
3.	За часом виникнення	– оперативні (реальні) – майбутні (потенційні)
4.	За можливістю прогнозування	– прогнозовані ризики – непрогнозовані ризики
5.	За відношенням до галузі права	– економічні ризики – юридичні ризики
6.	За результатом ризикової події	– ризики втрат (ресурсних, іміджевих) – спекулятивні (приводять як до втрат, так і до позитивних результатів)
7.	За величиною можливих втрат	– допустимі ризики – критичні ризики – катастрофічні ризики
8.	За наслідками	– ризик податкового контролю – ризик збільшення податкового навантаження – ризик кримінальної відповідальності – ризик втраченої економічної вигоди виробничих ресурсів
9.	За впливом на діяльність суб'єкта	– ризики тінізації бізнесу – податково-процесуальні ризики – фінансові ризики – соціально-екологічні ризики

Узагальнено та доповнено на основі [8].

Управління податковими ризиками (ПР) – невід’ємна складова менеджменту діяльності платника податків (точніше – податкового менеджменту), якісні характеристики якої можна визначити в наступній послідовності з урахуванням пріоритетності процесів на етапах їх реалізації:

- системність попереднього виявлення податкових ризиків;
- обліково-аналітичне забезпечення процесів ідентифікації ПР;
- обліково-аналітичне забезпечення оцінки потенційного впливу ПР;
- адміністрування заходів мінімізації наслідків ПР та попередження їх повторного настання.

На практиці сьогодні виділяють п’ять основних сфер податкового ризику вітчизняних підприємств:

Відносно безризикова сфера: за легального нарахування та сплати податків ризик підприємства мінімальний, підприємство сплачує встановлені податки, є прибутковим при умові, якщо рівень податкового навантаження мотивує розвиток бізнесу.

Сфера мінімального ризику: платник податку допускає порушення податкової дисципліни, сплачує штрафні санкції, ризикуючи частиною або всією величиною чистого прибутку.

Сфера підвищеного ризику: в результаті порушень договірної та розрахункової дисципліни, відсутності належного внутрішнього контролю за нарахуванням та сплатою обов’язкових платежів до бюджету платник податку ризикую тим, що в найгіршому випадку зробить покриття всіх витрат, в кращому – дістане прибуток набагато менше очікуваного рівня.

Сфера критичного ризику: підприємство, прагнучи мінімізувати податки, порушує податкове законодавство, чим ризикую втратити не тільки прибуток, але й недоодержати передбачувану виручку від реалізації. Наслідки такого господарювання: згортання/скорочення бізнесу, втрата оборотних коштів, значні борги.

5. Сфера неприпустимого (катастрофічного) ризику: за надмірно високих податкових санкцій підприємство, сплативши їх, може стати банкрутом. У цьому разі оборотні кошти відсутні або являють собою сумнівну заборгованість [8].

Сучасна система податкового менеджменту платника податків є для нього механізмом захисту від податкових ризиків, передбачає низку адміністративних кроків, серед яких: вибір відповідної системи оподаткування з позицій мінімізації податкових платежів; визначення рівня податкового навантаження на підприємство шляхом оцінки співвідношення сплачуваних податків та отриманих доходів; складання податкового календаря; оцінку можливостей застосування податкових пільг; пошук альтернатив відстроєння податкових платежів законним шляхом на максимально тривалий термін; контроль над правильністю, повнотою та своєчасністю розрахунків з бюджетом; аналітичний облік податкових зобов’язань; оперативний аналіз та внутрішній контроль фінансової діяльності; доступність податкових нормативно-правових актів; моніторинг та усунення податкових ризиків та ін.

Такий підхід обумовлює для платника функціонування податкового менеджменту з невід’ємним запровадженням системи внутрішнього контролю на засадах дієвого ризико-орієнтованого підходу. Цікавим в плані запровадження зазначеної системи управління є підхід до боротьби з відмиванням грошей та протидії фінансуванню тероризму, що ґрунтується на оцінці ризиків, у Рекомендаціях FATF (FATF – міжурядовий орган, який визначає стандарти та розробляє політику з метою боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму). Чинна редакція Стандартів FATF регламентує беззаперечне запровадження ризик-орієнтованого підходу суб’єктами фінансового моніторингу, що дасть можливість таким суб’єктам розподіляти свої ресурси більш ефективно.

Для оцінки ефективності управління ризиками FATF прийняла підхід, орієнтований на ієрархію певних результатів, запропонувавши чотири можливі рейтинги ефективності. Варто зауважити, що ефективність ідентифікується як комплексний показник результативності, розрахункова оцінка якого передбачає використання фінансових та нефінансових показників.

Екстраполювання зазначених рейтингів в площину дотримання норм та правил вітчизняного податкового законодавства дозволяє альтернативно виокремити для платника наступні рівні управління ПР:

- високий рівень ефективності: ступінь досягнення результату управління ПР високий, доцільно здійснити незначні коригування; підприємство має статус «сумлінного платника податків» [9];
- значний рівень ефективності: ступінь досягнення результату значний, необхідно здійснити помірні удосконалення; підприємство практично не порушує податкове законодавство;
- середній рівень ефективності: результат досягнуто лише певною мірою, необхідними є значні удосконалення в адмініструванні податкових розрахунків, посилення контролю за їх своєчасністю та правильністю розрахунків об’єктів оподаткування (зважаючи на основні фінансові показники, пов’язані з такими об’єктами оподаткування);

– низький рівень ефективності: ступінь досягнення результату незначний, невід’ємна потреба у фундаментальному удосконаленні податкового менеджменту; за підсумками зовнішніх перевірок підприємство має донарахування штрафних санкцій [10;11].

Загальне оцінювання ризику не є окремим видом діяльності, його доцільно повністю інтегрувати з іншими складниками процесу керування ризиками. Оцінюванням ризику на практиці є порівняння кількісно оцінених рівнів ризику з критеріями ризику, визначеними під час дослідження «економічної інфраструктури» ризиків з метою встановлення значення рівня й типу ризику.

Рационально побудувати податковий менеджмент з використанням дворівневої оцінки податкового ризику: загальному та конкретному рівнях. Про ці два рівні йдеться у ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику» [12]: у п. 5.4. стандарту зазначається, що оцінювання ризику ґрунтується на розумінні ризику, набутого під час його аналізу, слугує для прийняття рішень щодо подальших дій. На даній стадії, коли є більше інформації про конкретні ідентифіковані ризики, необхідно знову докладніше проаналізувати попередньо розглянуті варіанти рішень, оцінити критерії їх оцінки та процеси адміністрування, що будуть використані при прийнятті цих рішень.

Багатоваріантними залишаються сьогодні методики оцінки ризику. Вітчизняними підприємствами частіше оцінка є ймовірнісною характеристикою, безрозмірною величиною від 0 до 1. Це стосується як теоретичного ризику – першої точки зору на ризик, що базується на наукових і технічних оцінках, так і ефективного ризику – точкою зору, що залежить від людського сприйняття та наближеної вартісної оцінки ризику.

На етапі ймовірнісної оцінки ризику доцільно використовувати підходи та методи, властиві проектуванню та прогнозуванню, адаптувавши їх до умов та потреб управління податковими ризиками, а саме:

– матрицю ідей: створити різні варіанти рішень на основі кількох незалежних змінних. Об’єкт оподаткування залежить від характеру господарської діяльності, що є об’єктом оподаткування, наявності фінансових ресурсів, термінів сплати податків тощо. Встановлюючи варіанти згаданих змінних, можна визначити найоптимальніший спосіб проведення розрахунків з державним бюджетом;

– аналогію – визначити аналогічний об’єкт податкового ризику і взяти за еталон модель управління ним;

– асоціацію – управління ризиком в іншій системі (зокрема, фінансово-господарській діяльності) може підказати напрям та основні принципи управління податковими ризиками. При цьому, передбачається поєднання засобів пристосування, їх модифікація;

– мозковий штурм – мобілізується весь інтелектуальний потенціал та генерується велика кількість варіантів рішень (навіть абсурдних на перший погляд), які у подальшому зіставляються й обирається найоптимальніша модель управління податковим ризиком [13;14]

Податковий ризик необхідно розглядати з соціально-економічної та юридичної точок зору. Це зумовлено природою самого податку, що функціонально поєднує фінансові інструменти вирішення соціально-економічних питань державного рівня з регулюванням правового поля діяльності платника податків.

При виборі способів та методів оцінки податкових ризиків необхідно враховувати обставини, пов’язані з отриманням цільової інформації для ухвалення відповідних рішень. Ймовірнісна оцінка ризику не може ідентифікувати, на жаль, навіть наближено рівень ресурсних втрат за результатами настання ризикової події. Важливо враховувати як якісні, так і кількісні характеристики податкового ризику із збереженням принципів дуалістичності зазначеного підходу: держава та платники податків мають різні інтереси та, відповідно, потребують застосування різних методів та форм захисту від наявних загроз та можливих ризиків [15].

Серед поширених вартісних оцінок ризику втрат від неправильного нарахування податку на прибуток – показник, що розраховується як відношення витрат з податку на прибуток підприємства до фінансового результату (прибутку до оподаткування) за відповідний звітний період. Даний показник показує, яка частина грошових коштів підприємства відволікається на погашення його податкових зобов’язань.

Корисною для української практики управління податковими ризиками є ознайомлення з діяльністю податкової служби Австрії (Austria’s tax organization). Опис ризиків будується навколо ключових сегментів ринку. Наприклад, заява 2015-2016 рр. визначала такі області ризику: зміну розміру прибутку; міжнародні трансграничні угоди; консолідацію; корпоративну реструктуризація, злиття та поглинання; доходи і втрати капіталу; приріст капіталу та іноземні резиденти; ПДВ за фінансовими поставками; оподаткування фінансових механізмів тощо.

Однією з неординарних форм роботи з ризиками, що виникають у сфері оподаткування, є «шведська карта податкового розриву» (Swedish Tax Gap Map) [16]. Завдяки «карті» податковою службою Швеції були представлені нові оцінки податкового розриву (суми податкових зобов’язань, не сплачених у строк), згідно з якими приблизно 133 мільярди шведських крон (еквівалент 44 мільярди гривень) у вигляді

податкових надходжень втрачалося щороку через різні види шахрайств і помилок, допущених платниками податків. Це дорівнювало близько 5% ВВП або 10% податкових надходжень [18]. З урахуванням невирішеної проблеми легалізації тіньового бізнесу, невисокої дисциплінарної відповідальності окремих платників податків «карти податкового розриву» можуть стати результативними для наших регіональних Державних податкових служб.

Вітчизняна регуляторна база управління ризиками є достатньо варіативною у виборах методів вартісної оцінки ризиків. Відповідно до Методики виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними, затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України № 232, ризик оцінюється на основі історичних даних, прийнятих технічних моделей або експертних висновків [17]. Вибір належного методу проведення оцінки (або поєднання методів) залежить від конкретного виду ризику.

Узагальнююча вартісна оцінка наслідків податкових ризиків – фінансові втрати від настання ризикової ситуації (відхилення фактичного фінансового результату від запланованого). З точки зору держави таке відхилення означає втрати податкових доходів від податкових ризиків (формула 1), з точки зору платника – збитки від податкових ризиків (формула 2).

$$\text{ВБпр} = \text{ПДпл} - \text{ПДф}, \quad (1);$$

де ВБпр – втрати податкових доходів бюджету від податкових ризиків; ПДпл – планові показники податкових доходів бюджету; ПДф – фактичні показники податкових доходів бюджету.

$$\text{Зпр} = \text{П(Д)о} - \text{П(Д)ф}, \quad (2);$$

де Зпр – збитки від податкових ризиків; П(Д)о – очікуваний прибуток (дохід) платника податків; П(Д)ф – фактичний прибуток (дохід) платника податків.

Серед найбільш дієвих методів нейтралізації податкових ризиків дослідники виділяють наступні:

- уникнення – ухилення від операції, пов'язаної з ризиком;
- передача ризику – передача відповідальності у разі виникнення податкового ризику іншому суб'єкту, змінюючи умови проведення операції;
- попередження – зниження ймовірності й обсягів можливих втрат, пов'язаних з податковим ризиком;
- диверсифікація – розподіл податкових ризиків за кількома напрямками діяльності;
- страхування податкових ризиків [5].

На основі вивчення офіційних сайтів Публічних акціонерних товариств Рівненської області, соціального опитування управлінців зазначених суб'єктів в таблиці 2 узагальнено практику застосування методів нейтралізації податкових ризиків.

Таблиця 2

**Практика застосування методів нейтралізації податкових ризиків
(на прикладі публічних акціонерних товариств Рівненської області)**

№ з/п	Методи нейтралізації податкових ризиків	Практика застосування (%)
1	2	3
1	уникнення податкового ризику	14
2	ухилення від операції, пов'язаної з податковим ризиком	18
3	передача податкового ризику	6
4	попередження податкових ризиків	21
5	зниження ймовірності й обсягів можливих втрат, пов'язаних з податковим ризиком	32
6	страхування податкових ризиків	3
7	диверсифікація податкових ризиків	4
8	інші	2
9	Всього	100

*узагальнено за результатами опитування ПАТ Рівненської області (19 респондентів)

Сучасна система управління податковими ризиками в Україні має передбачати як на державному рівні, так і безпосередньо для платника податків низку ключових елементів, серед яких: організація діяльності щодо управління податковими ризиками; ідентифікація та оцінка податкових ризиків; визначення чинників, які зумовлюють податкові ризики; встановлення гранично допустимого рівня податкових ризиків; прогнозування можливих фінансових втрат від податкових ризиків; вибір і застосування дієвих методів нейтралізації податкових ризиків.

Висновки. В період пандемії COVID-19 в черговий раз підтвердились результативністю спрямовані на стимулювання бізнесу антикризові заходи, що провадилися в країнах з високими показниками еко-

номічного розвитку, де більшість податкових пільг і дотацій були адресно направлені на інноваційний розвиток [18]. Заходи антикризової податкової політики передбачали: запровадження нових екологічних податків (зокрема, на викиди в повітря окису вуглецю, збільшення податків на енергоресурси, використання механізму прискореної амортизації та ін.). Ефективно вплинули на покращення фінансового стану підприємств також відстрочка сплати ПДВ і корпоративного податку, збільшення податкових кредитів на науково-дослідні роботи, зниження ставки корпоративного податку та внесків на соціальне страхування працівників, скасування імпорتنих мит на ввезення певних видів обладнання. Це стало мотивуючим кроком до удосконалення практичних засад ефективного податкового менеджменту як на державному рівні, так і на рівні платника податків.

Разом з тим, об'єкти управління в системі оподаткування виходять за межі оптимізації обігових коштів. Враховуючи глобалізацію ринків, метою оперативного та стратегічного управління стає соціально-економічна збалансованість на принципах бережливого управління, представлених через: якість компонентів створеної вартості і максимальної доданої вартості; продуктивність як прояв максимального компромісу між результатами та ресурсами, розподіленими по всьому ланцюжку створення вартості; гнучкість – забезпечення більшого потенціалу управління та реагування організації бізнесу та удосконалення процесів і виробництв [19].

Зазначене вимагає застосування сучасного фінансово-адміністративного інструментарію ідентифікації, оцінки, попередження та нівелювання ризиків (в т.ч., податкових), що становлять для платника податків потенційну загрозу реалізації планів, програм, проектів розвитку його бізнесу.

Сьогодні підприємства повинні використовувати інформаційні системи, вивчати та встановлювати механізми зв'язку між бухгалтерськими та податковими нормами і принципами, щоб краще адаптуватися до реформ податкового планування, йти в ногу з темпами реформування національної економіки на засадах збалансованого соціально – економічного та екологічного розвитку.

Наведені в роботі пропозиції, альтернативи, розрахунки формування сучасної ризико-орієнтованої системи управління податковими платежами уможливають забезпечення раціонального використання виробничих ресурсів (насамперед, фінансових, людських, технологічних та інших), що є важливим фактором результативності податкового менеджменту.

Література:

1. Романиута Е.Е. Світове господарство і міжнародні економічні відносини. Європейська практика управління податковими ризиками: уроки для України. URL: http://bses.in.ua/journals/2017/18_2017/8.pdf (дата звернення: 02.01.2022).

Romaniuta, E.E. Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny. Yevropeiska praktyka upravlinnia podatkovomu ryzykamy: uroky dlia Ukrainy [Romaniuta, E.E. World economy and international economic relations. European practice of tax risk management: lessons for Ukraine]. < http://bses.in.ua/journals/2017/18_2017/8.pdf > [in Ukrainian] (2022, January 02)

2. Податковий кодекс України, 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 05.01.2022).

Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> > [in Ukrainian] (2022, January 05)

3. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. 2-ге вид., випр. та доп. Львів : Центр Європи, 1997. С. 396.

Zahorodnii, A. H. (1997). Finansovyi slovnyk / A. H. Zahorodnii, H. L. Vozniuk, T. S. Smovzhenko. Lviv : Tsentr Yevropy, 1997. S. 396 [Zagorodniy, A.G. (1997). P. 396] [in Ukrainian]

4. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. 2-ге вид., випр. та доп. Львів : Центр Європи, 1997. С. 395.

Zahorodnii, A. H. (1997). Finansovyi slovnyk / A. H. Zahorodnii, H. L. Vozniuk, T. S. Smovzhenko. Lviv : Tsentr Yevropy, 1997. S. 395 [Zagorodniy, A.G. (1997). P. 395] [in Ukrainian]

5. Воронкова О. М. Управління податковими ризиками у сучасній системі фінансової безпеки України. Вісник Черкаського університету. 2018. №3. URL: http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/3552/1/3766_IR.pdf (дата звернення: 02.01.2022).

Voronkova, O. M. (2018). Upravlinnia podatkovomu ryzykamy u suchasni systemi finansovoi bezpeky Ukrainy [Voronkova, O. M. (2018). Management of tax risks in the modern system of financial security of Ukraine]. < http://ir.nusta.edu.ua/jspui/bitstream/doc/3552/1/3766_IR.pdf > [in Ukrainian] (2022, January 02)

6. Носкова М.А. Адміністративно-правові основи ризикоорієнтованої системи податкового контролю: зарубіжний досвід. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21494/19.pdf> (дата звернення: 04.01.2022).

Noskova, M.A. (2020). Administratyvno-pravovi osnovy ryzykoorientovanoi systemy podatkovoho kontroliu: zarubizhnyi dosvid [Noskova, M.A. (2020). Administrative and legal bases of risk-oriented system of tax control: foreign experience]. < <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21494/19.pdf> > [in Ukrainian] (2022, January 04)

7. Andy Osborne. Risk Management Made Easy. URL: <https://www.e-booksdirectory.com/details.php?ebook=8195> (дата звернення: 22.11.2021).

8. Дзецько Я.Ю. Мельничук Г.С. Податкові ризики та їх вплив на стан економічної безпеки підприємства. Електронне наукове видання «Глобальні та національні проблеми економіки». URL: <http://global-national.in.ua/issue-15-2017/23-vipusk-15-lyutij-2017-r/2760-dzetsko-ya-yu-melnichuk-g-s-podatkovi-riziki-ta-jikh-vplyv-na-stan-ekonomichnoji-bezpeki-pidpriemstva> (дата звернення: 02.01.2022).

Dzetsko, Ya.Iu. Melnychuk, H.S. (2017). Podatkovi ryzyky ta yikh vplyv na stan ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva [Dzetsko, Ya.Iu. Melnychuk, H.S. (2017). Tax risks and their impact on the economic security of the enterprise]. < <http://global-national.in.ua/issue-15-2017/23-vipusk-15-lyutij-2017-r/2760-dzetsko-ya-yu-melnichuk-g-s-podatkovi-riziki-ta-jikh-vplyv-na-stan-ekonomichnoji-bezpeki-pidpriemstva> > [in Ukrainian] (2022, January 02)

9. Якщо ви сумлінний платник податків, у вас є місяць на здобуття всеукраїнського визнання. URL: <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-248052.html> (дата звернення: 02.01.2022).

Yakshcho vy sumlinnyi platnyk podatkiv, u vas ye misiats na zdobuttia vseukrainskoho vyznannya [If you are a conscientious taxpayer, you have a month to gain national recognition]. < <http://zak.sfs.gov.ua/media-ark/news-ark/print-248052.html> > [in Ukrainian] (2022, January 02)

10. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. URL: http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=558&art_id=23773&lang=uk (дата звернення: 02.01.2022).

Zvit pro provedennia natsionalnoi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochnym shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu [Report on the National Risk Assessment in the Sphere of Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime and Terrorist Financing]. < http://www.sdfm.gov.ua/articles.php?cat_id=558&art_id=23773&lang=uk > [in Ukrainian] (2022, January 02)

11. Methodology for assessing technical compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT systems. URL: <http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/fatfissuesnewmechanismstostrengthenmoneylaunderingandter.html> (дата звернення: 02.01.2022).

Methodology for assessing technical compliance with the FATF Recommendations and the Effectiveness of AML/CFT systems. < <http://www.fatf-gafi.org/publications/mutualevaluations/documents/fatfissuesnewmechanismstostrengthenmoneylaunderingandter.html> > [in Ukrainian] (2022, January 02)

12. ДСТУ ІЕС/ISO 31010:2013 «Керування ризиком. Методи загального оцінювання ризику». URL: <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf> (дата звернення: 02.01.2022).

DSTU IES/ISO 31010:2013 «Keruvannia ryzykom. Metody zahalnoho otsiniuvannia ryzyku» [DSTU IEC / ISO 31010: 2013 "Risk management. Methods of general risk assessment "]. < <https://khoda.gov.ua/image/catalog/files/dstu%2031010.pdf> > [in Ukrainian] (2022, January 02)

13. Ланде Д. В. Основи інформаційного та соціально-правового моделювання : навчальний посібник. К.: НТУУ «КПІ», 2014. С.156–182.

Lande, D. V. (2014). Osnovy informatsiinoho ta sotsialno-pravovoho modeliuvannia : navchalnyi posibnyk. [Lande, D. V. (2014). Fundamentals of information and socio-legal modeling: a textbook] [in Ukrainian]

14. Великанова М. Оцінка ризику: формування правової стратегії управління ризиком. Цивільне право і процес. 2018, №3.

Velykanova, M. (2018). Otsinka ryzyku: formuvannia pravovoi stratehii upravlinnia ryzykom [Velykanova, M. (2018). Risk assessment: formation of legal strategy of risk management] [in Ukrainian]

15. Вykлюк М.І. Податкова безпека: дуалістичність економічної природи трактування змісту основних характеристик. Інноваційна економіка. 2013. № 5(43). С. 242–246.

Vykliuk, M.I. (2013). Podatkova bezpeka: dualistychnist ekonomichnoi pryrody traktuvannia zmistu osnovnykh kharakterystyk [Vykliuk, M.I. (2013). Tax security: the dualism of the economic nature of the interpretation of the content of the main characteristics] [in Ukrainian]

16. Хенк Д. Податкова та митна адміністрації Нідерландів. Стратегія розвитку. URL: <https://www.sta.gov.ua> (дата звернення: 02.01.2022).

Khenk, D. Podatkova ta mytna administratsii Niderlandiv. Stratehiia rozvytku [Khenk, D. Tax and Customs Administration of the Netherlands. Development strategy]. < <https://www.sta.gov.ua> > [in Ukrainian] (2022, January 02)

17. Методика виявлення ризиків здійснення державно-приватного партнерства, їх оцінки та визначення форми управління ними. Постанова Кабінету Міністрів України від 16.02.2011 № 232. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.01.2022).

Metodyka vyavlennia ryzykiv zdiisnennia derzhavno-pryvatnoho partnerstva, yikh otsinky ta vyznachennia formy upravlinnia nymy. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.02.2011 № 232 [Methods for identifying risks of public-private partnerships, their assessment and determining the form of management. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 16, 2011 № 232] < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232-2011-%D0%BF#Text> > [in Ukrainian] (2022, January 02)

18. Ползкіова Г. В. Антикризові механізми стратегічного податкового менеджменту. Ефективна економіка № 12, 2014. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4706> (дата звернення: 04.01.2022).

Polzikova, H. V. (2014). Antykrizovi mekhanizmy stratehichnoho podatkovoho menezhmentu [Polzikova, H. V. (2014). Anti-crisis mechanisms of strategic tax management] [in Ukrainian]

19. João Leitão, Sónia de Brito and Serena Cubico Eco-Innovation Influencers: Unveiling the Role of Lean Management Principles Adoption. Sustainability 2019, 11.

Отримано: 21 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 16 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 20 березня 2022 р.

e-mail: nataliya.mamontova@oa.edu.ua

sazonets@scientificview.umsf.in.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-48-54

Мамонтова Н. А., Сазонець І. Л., Тімченко О. О. Економічний стан туристичного бізнесу України в умовах пандемії COVID-19. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 48–54.

УДК: 338.48

JEL-класифікація: D 62, I 12, L 83

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-2477-6335>

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-8032-3675>

Мамонтова Наталія Анатоліївна,

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національний університет «Острозька академія»*

Сазонець Ігор Леонідович,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри туристичного та готельно-ресторанного бізнесу
ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»*

Тімченко Олександра Олександрівна,

здобувач вищої освіти, бакалавр спеціальності «Туризм» ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет»

**ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19**

Проведено узагальнення теоретичних підходів розвитку туристичного бізнесу та практичного аналізу економічного стану туристичного бізнесу України під впливом пандемії COVID-19. Проведено аналіз динаміки суб'єктів туристичної діяльності України та кількості клієнтів туристичних компаній, надано порівняльну характеристику розподілу туристів, проаналізовано вплив пандемії COVID-19 на міжнародні туристичні процеси. Визначено сучасні тенденції розвитку туризму в Україні.

Ключові слова: економіка, туристичний бізнес, пандемія, COVID-19, аналіз, туристичні компанії.

Natalya Mamontova,

*Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance, Accounting and Auditing
of the National University of Ostroh Academy*

Igor Sazonets,

*Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Tourist and Hotel and Restaurant Business,
Dnipro Humanities University*

Oleksandra Timchenko,

*Applicant for higher education, bachelor's degree in "Tourism"
of the Higher Educational Private Institution "Dnipro Humanities University"*

**ECONOMIC STATE OF UKRAINIAN TOURIST BUSINESS
IN THE CONVENTION OF THE COVID-19 PANDEMIC**

The article attempts to combine the authors' opinions in the context of generalizing theoretical approaches to tourism business development and practical analysis of the economic condition of Ukraine's tourism business under the influence of the COVID-19 pandemic. To this end, the article sets a number of tasks: analysis of the dynamics of tourism in Ukraine for 2015-2020, and the number of clients of travel companies, to provide comparative characteristics of the distribution of tourists served by tour operators and travel agents to travel in 2015 and 2020, to clarify the performance of travel agents of legal entities in 2020 by regions of Ukraine, to analyze the impact of the COVID-19 pandemic on international tourist arrivals on a regional basis in 2019-2021, to determine the countries visited by Ukrainian citizens and countries from which foreigners came Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic.

It is proved that the tourism business in Ukraine is not evenly concentrated. The leaders in this indicator are Kyiv, Dnipro, Kharkiv and Lviv regions.

It has been determined that in the conditions of the COVID-19 pandemic, the tourism business in Ukraine, although not developing, is not degrading and remains at a certain level. This situation is due to the high incomes of citizens in certain regions. In such conditions, the number of tour operators and travel agents has decreased, but not much.

It was found that countries such as Turkey and Egypt were most interested in the arrival of tourists from Ukraine during the pandemic. The flow of tourists to these two countries was much higher than in all other countries combined. The number of tourists leaving the country significantly exceeds the number of tourists coming to Ukraine.

Keywords: economy, tourism business, pandemic, COVID-19, analysis, travel companies.

Постановка проблеми. Світовий туристичний бізнес розвивається як єдина система, складовими елементами якої є національні туристичні комплекси, загальносвітові центри рекреації за видами туризму, глобальна транспортна інфраструктура, система фінансового забезпечення транзакцій в туристичній сфері, спрощена система прикордонного та митного обслуговування в провідних туристичних країнах, адаптована система санітарно-гігієнічних норм та правил, однакові світові підходи та принципи надання медичної допомоги та страхування медичних послуг для клієнтів туристичних компаній в усіх країнах світу та у різних моделях організації охорони здоров'я. Тенденція глобалізації туристичної діяльності призвела останніми роками до підйому туристичного бізнесу, його розвитку в національному і світовому масштабах. Це дозволило й туристичним компаніям України успішно працювати в цьому сегменті економіки.

Випробуванням критичного характеру для світового туристичного бізнесу стало розповсюдження пандемії коронавірусу COVID-19. Обмеження в переміщенні населення, жорсткі карантинні правила, людський страх за можливі негативні наслідки для свого здоров'я призвели до стрімкого зниження економічних показників туристичного бізнесу. Ця тенденція є характерною для світового туризму і для туризму України. Туристичний бізнес України протягом останніх років демонстрував стабільні економічні показники, однак, пандемія суттєво і негативно вплинула на його функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Такі тенденції досліджувалися вітчизняними науковцями. Сучасні тенденції розвитку туризму як складової глобальної постіндустріальної економіки досліджено Саленко А.С. та ін. в монографії «Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства»[1]. Соціально-економічні тенденції розвитку туристичного бізнесу проаналізовано Джинджояном В.В. в монографії «Базисні детермінанти розвитку туристичних підприємств на основі їх соціальної діяльності»[2]. Ханіна О.І в роботі «Наслідки пандемії COVID-19 та заходи державного антикризового регулювання»[3, 126 – 132] та в інших працях виявила основні тенденції розвитку провідних сфер економіки в умовах пандемії COVID-19 та обґрунтувала важливість активізації роботи підприємств санаторно-курортної діяльності. Сазонець О.М. в роботі «Шляхи реалізації соціально-комунікативної функції підприємств міжнародного туризму в практичній діяльності» [4, 38–42] виявила практичні перспективи розвитку та динаміку розвитку окремих видів туризму в національній моделі туристичного бізнесу.

Мета і завдання дослідження. В поданому дослідженні нами зроблено спробу поєднання думок авторів в контексті узагальнення теоретичних підходів розвитку туристичного бізнесу та практичного аналізу економічного стану туристичного бізнесу України під впливом пандемії COVID-19. З цією метою в статті поставлено такі завдання як: аналіз динаміки суб'єктів туристичної діяльності України за 2015-2020 рр., та кількості клієнтів туристичних компаній, надати порівняльну характеристики розподілу туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за метою поїздки в 2015 та 2020 роках, уточнити показники роботи туристичних агентів юридичних осіб у 2020 році за регіонами України, проаналізувати вплив пандемії COVID-19 на міжнародні туристичні прибуття за регіональною ознакою в 2019-2021 рр., визначити країни, до яких виїжджали громадяни України, та країни з яких прибували іноземці в Україну в умовах пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Першим показником, що відображає стан туристичної діяльності в Україні є динаміка суб'єктів туристичної діяльності України за 2015-2020 рр. Така динаміка представлена на рис. 1. Як свідчить графічний матеріал національний туристичний бізнес зазнав важкого удару в 2014 році коли почався озброєний конфлікт на Сході України.

Показники туристичної діяльності в Україні досить значно знизились у 2015 році. Після 2015 року туристична галузь поступово розвивалась і подальша динаміка була позитивною. Тому, на рис.1 відображається позитивна динаміка, як за кількістю юридичних так і фізичних осіб, які працювали в сфері туристичного бізнесу. У 2020 році спостерігається невелике зменшення ділової активності в туристичному бізнесі. Пандемія COVID-19 змусила припинити діяльність деяких операторів ринку. Разом з тим, в цілому пандемія COVID-19 має менший негативний ефект у порівнянні з кризою в 2014 році.

Наступний показник, який характеризує кількісні показники активності туристичного бізнесу є динаміка кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами в Україні за 2015-2020 рр., що представлено на рис. 2. Як свідчить графічний матеріал, починаючи 2019 року спостерігається зниження кількості обслуговуваних туристів, як у фізичних та і юридичних осіб. Разом з цим таке зниження аналогічно до 2015 року, що було пов'язано з активною фазою військових дій на Сході України. Судячи з графіку можна стверджувати, що хоча кількість туроператорів та турагентів зменшилась не досить значно, кількість туристів скоротилася катастрофічно.

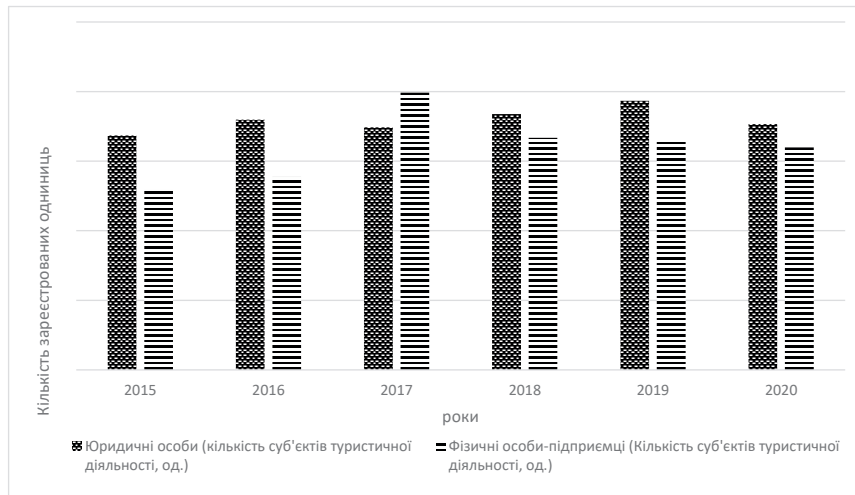

Рис. 1. Динаміка суб'єктів туристичної діяльності України за 2015-2020 рр. [складено автором за 5]

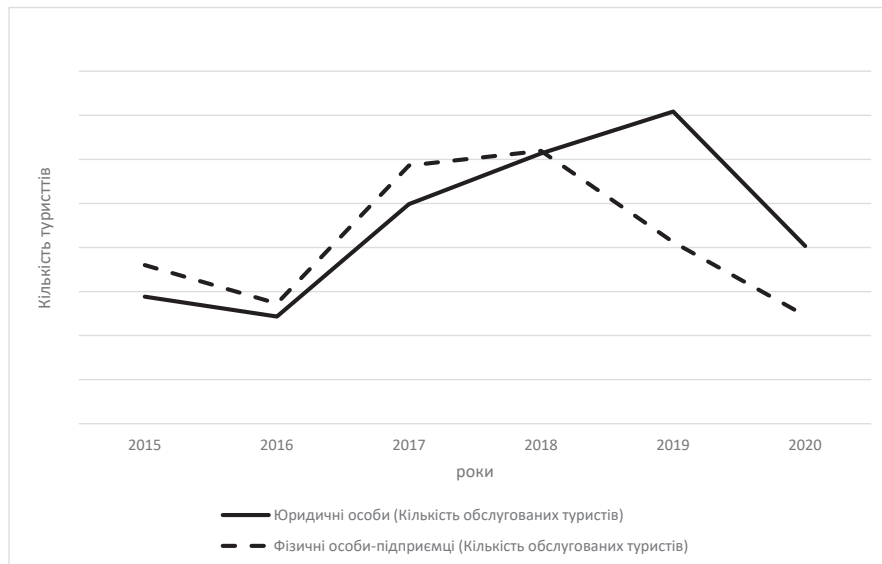

Рис. 2. Динаміка кількості туристів, обслугованих туроператорами та турагентами в Україні за 2015-2020 рр. [складено автором на основі 5]

Наступний показник, це динаміка кількості туроператорів юридичних осіб за регіонами, що представлено на рис. 3. Динаміка кількості туроператорів юридичних осіб за деякими регіонами дає змогу стверджувати, що туристичний бізнес в Україні зосереджено не рівномірно. Лідерами за даним показником є м. Київ, Дніпропетровська, Харківська та Львівська області. Нерівномірність туроператорів за географічною ознакою пояснюється в цілому тим, що попит на туристичні послуги дуже сильно залежить від рівня доходів громадян. Так в тих регіонах, де доходи громадян високі, там завжди є попит на туристичні послуги. І навпаки в тих областях де, начебто повинна бути значна кількість туроператорів як наприклад, Закарпатська та Львівська області по факту їх досить незначна кількість. Це стосується виїзного туризму, який є домінуючим у промислово розвинутих регіонах України.

Наступним показником є характеристика роботи туристичних агентів юридичних осіб у 2020 році за регіонами. Як уже зазначалося, стан туристичної діяльності та стан туристичного бізнесу є поняттями близькими, але не тотожними. Так в Україні, попри всі негаразди, потік туристів зберігається на відносно високому рівні, з огляду на пандемію COVID-19. Проте більша частина туристів, це виїзні туристи, тобто фактично це люди, які витрачають свої гроші за кордоном.

В таких умовах туристичний бізнес в Україні має достатньо скромні перспективи. Більшість українців, які користуються туристичними послугами, віддають перевагу відпочинку за кордоном, в той же час кількість іноземних туристів просто мізерна у порівнянні з українцями, які віддають перевагу відпочинку за кордоном.

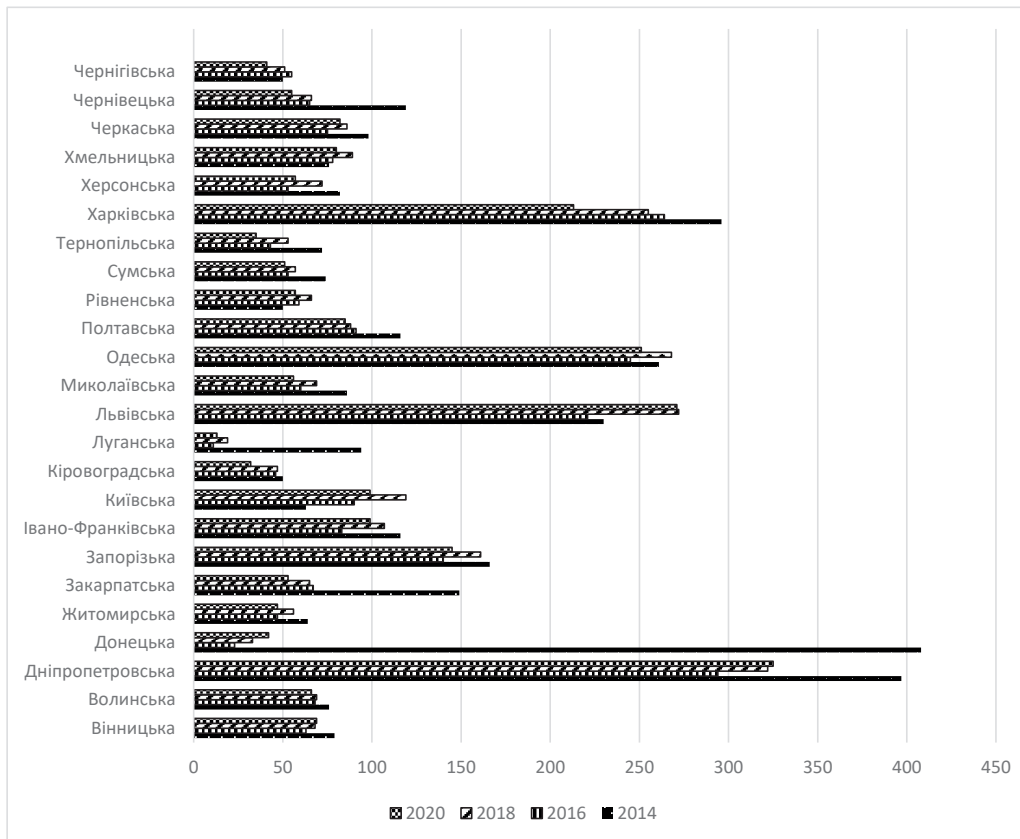

Рис. 3. Динаміка кількості туроператорів юридичних осіб за деякими регіонами за 2014 – 2020 рр. [складено автором на основі 5]

Тому як зазначено в таблиці 1, ті області, що мають значний рекреаційний потенціал, відомі туристичні дестинації мають менш розвинутий туристичний бізнес, ніж регіони, що мають більш високий фінансово-економічний потенціал. Якщо проаналізувати таблицю 1, можна побачити, що доходи від надання туристичних послуг наприклад Дніпропетровської області значно більші, ніж у Львівській області. Більш того, з причин пандемії COVID-19[6], внутрішній туризм зменшився, але люди почали віддавати переваги відпочинку у регіоні свого проживання. Ця тенденція же більше сприяє надходженню прибутків від туризму у межах більш економічно розвинутих регіонах.

Таблиця 1

**Показники роботи туристичних агентів у 2020 році за регіонами України (тис. осіб)
[складено автором на основі 5]**

Регіони/Показники	Дохід від надання туристичних послуг (без ПДВ, акцизів і аналогічних обов'язкових платежів)	У тому числі від екскурсійної діяльності	Сума комісійних, агентських і інших винагород	Операційні витрати
м.Київ	83028,1	3281,4	5832,8	7584,4
Вінницька	2811,3	32,8	2778,7	2661,4
Волинська	2158,6	137,8	2024,2	1770,2
Дніпропетровська	20027,0	1380,4	18646,6	16494,6
Донецька	46028,8	1581,8	3832,8	6584,4
Житомирська	1996,3	10,5	1985,8	1588,9
Закарпатська	2894,2	551,0	2833,9	2091,3
Запорізька	14212,7	36,5	14176,2	10965,7
Івано-Франківська	4231,7	139,4	3448,8	3816,4
Київська	10241,6	35,0	9707,5	9327,6

Продовження таблиці 1

Кіровоградська	3518,3	454,4	2134,0	2694,3
Луганська	962,4	–	529,7	566,6
Львівська	19331,2	244,8	18553,6	16523,8
Миколаївська	2830,6	–	2151,9	2995,4
Одеська	30864,6	227,6	30637,0	26802,7
Полтавська	2964,8	60,7	1678,8	3010,8
Рівненська	2832,4	14,0	2748,3	2432,7
Сумська	2651,7	69,8	2623,3	2261,3
Тернопільська	1883,6	–	1883,6	1242,9
Харківська	12952,2	275,3	12676,9	13178,3
Херсонська	22260,9	–	1810,3	1276,2
Хмельницька	4528,1	62,1	4500,6	4638,6
Черкаська	1644,7	77,2	1567,5	1825,1
Чернівецька	38756,1	215,2	3325,4	16780,8
Чернігівська	1906,0	1,1	1904,9	1851,0

Аналіз діяльності суб'єктів туристичного бізнесу був би не повний, якщо він не враховував би вплив пандемії COVID-19. Пандемія, як процес глобального масштабу негативно вплинула не тільки на динаміку показників туристичного бізнесу в Україні, але й уразила світову туристичну галузь. Як можна побачити на рисунку 4, всі туристичні макрорегіони світу на всіх континентах зазнали втрат від пандемії.

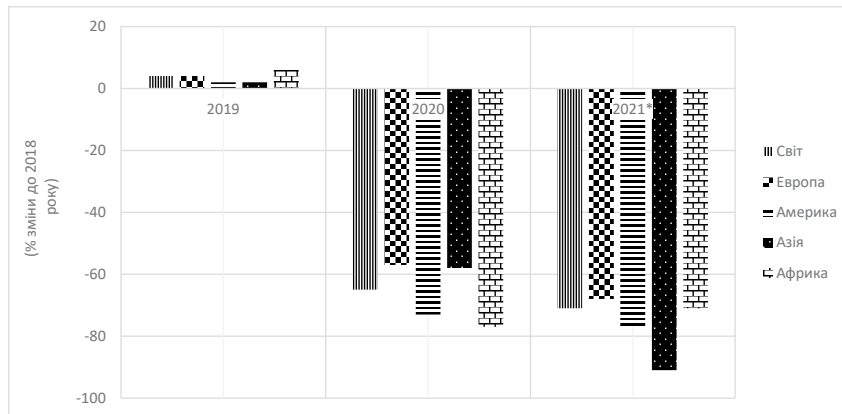

Рис. 4. Вплив пандемії COVID-19 на міжнародні туристичні прибуття за регіональною ознакою в 2019-2021 рр. (% зміни порівняно з 2018 роком)[складено автором за 7]

Цілий ряд міжнародних організацій, таких як UNWTO, WHO приклали значні зусилля, разом з національними урядами, до нормалізації ситуації в туристичному бізнесі. В різних країнах готельні комплекси, туристичні компанії, авіаперевізники, страховики адаптували послуги, що надаються ними до умов організації відпочинку в умовах пандемії. Однак, необхідність запровадження жорсткого карантину, соціального дистанціювання, відміна рейсів, закриття кордонів мали негативний вплив. Повною мірою туристичний бізнес не зміг адаптуватися до умов пандемії.

Якщо порівняти окремі показники в'їзного та виїзного туризму України по окремим країнам (таблиця 2), то слід визначити значно більшу кількість виїзду туристів з України за кордон, ніж прибуття іноземних туристів в Україну.

Найбільш зацікавленими у прибутті туристів з України під час пандемії були такі країни як Туреччина та Єгипет. Потік туристів в ці дві країни був значно більшим, ніж у всі інші країни разом взяті.

Таблиця 2

Розподілу громадян України за країнами, до яких вони виїжджали, та іноземців за країнами, з яких вони прибули в Україну, у 2020 році [складено автором на основі 5]

Громадяни України, що були обслуговані турагентами (юридичними особами), за країнами, до яких вони виїжджали		Іноземці, що були обслуговані турагентами (юридичними особами), за країнами, з яких вони прибули в Україну	
Країна	Кількість туристів	Країна	Кількість туристів
Австрія	2491	Індія	817
Кіпр	3044	Туреччина	1701
Греція	2276	США	750
Іспанія	5555	Білорусь	613
Болгарія	17772	Росія	263
Єгипет	814898	Польща	556
Туреччина	698057	Азербайджан	156

З метою залучення туристів до готелів ці країни провели цілу низку організаційних заходів, зокрема, посилювали медичне обслуговування в готелях, адаптували організацію харчування до вимог пандемії, ввели дистанційні правила на пляжах, зонах відпочинку, кафе, магазинах, адміністративних приміщеннях, в процесі екскурсійного обслуговування. Що стосується в'їзного туризму, то він є значно меншим за обсягом. Це зумовлено такими причинами, як перебування цікавих національних туристичних дестинацій в регіонах, що були оголошені «червоними зонами», повне закриття на певний час готелів в Україні, закриття на певний час кордонів для громадян окремих країн.

Висновки. На основі аналізу доведено, що туристичний бізнес в Україні зосереджено не рівномірно. Лідерами за даним показником є м. Київ, Дніпропетровська, Харківська та Львівська області. Нерівномірність туроператорів за географічною ознакою пояснюється в цілому тим, що попит на туристичні послуги залежить від рівня доходів. Ті області, що мають значний рекреаційний потенціал, відомі туристичні дестинації в умовах пандемії мають гірші показники туристичної діяльності, ніж регіони, що мають більш високий фінансово-економічний потенціал. Наприклад, доходи від надання туристичних послуг Дніпропетровської області значно більші, ніж у Львівській області. В умовах пандемії у більш вигідному становищі опинилися регіони, в яких більш розвинутий є виїзний туризм.

В умовах пандемії COVID-19 туристичний бізнес в Україні хоча не розвивається, але не деградує і тримається на певному рівні. Така ситуація склалась за рахунок наявності високих доходів громадян у певних регіонах. В таких умовах зменшилась кількість туроператорів та туристичних агентів, але не набагато.

Найбільш зацікавленими у прибутті туристів з України під час пандемії були такі країни як Туреччина та Єгипет. Потік туристів в ці дві країни був значно більшим, ніж у всі інші країни разом взяті.

Разом з цим для українського туристичного бізнесу в умовах, коли всі українські туристи залишилися вдома, є шанс реанімувати національну туристичну галузь, та зацікавити українців подорожувати в рамках державних кордонів.

Література:

1. Джинджоян В.В., Саленко А.С., Сазонець І.Л. Соціальні детермінанти розвитку сфери послуг в концепції формування постіндустріального суспільства : монографія. Рівне. Волин. обереги, 2021. 208 с.

Dzhindzhoian V.V., Salenko A.S. and Sazonets' I.L. (2021), Sotsial'ni determinanty rozvytku sfery posluh v kontseptsii formuvannya postindustrial'noho suspil'stva, Volyn. oberehy, Rivne, Ukraine.

2. Джинджоян В.В. Базисні детермінанти розвитку туристичних підприємств на основі їх соціальної діяльності : монографія. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2020. 248 с.

Dzhindzhoian V.V. (2020), Bazysni determinanty rozvytku turystychnykh pidpryemstv na osnovi ikh sotsial'noi diial'nosti, Kласychnyj pryvatnyj universytet, Zaporizhzhia, Ukraine.

3. Ханіна О. І. Наслідки пандемії COVID-19 та заходи державного антикризового регулювання. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 22. С. 126–132.

Khanina O. I. (2021), "Naslidyk pandemii COVID-19 ta zakhody derzhavnoho antykrizovoho rehuliuвання", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 22, pp. 126–132.

4. Сазонець О. М., Ганкіна М. С. Шляхи реалізації соціально-комунікативної функції підприємств міжнародного туризму в практичній діяльності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 11. С. 38–42.

Sazonets' O. M. and Hankina M. S. (2017), "Shliakhy realizatsii sotsial'no-komunikatyvnoi funktsii pidpryemstv mizhnarodnoho turyzmu v praktychnij diial'nosti", Investytsii: praktyka ta dosvid, vol. 11, pp. 38–42.

5. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2020.pdf (дата звернення: 24.01.22 р.).

Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020), available at: http://vvv.ukrstat.gov.ua/druk/publitsat/kat_u/2018/zb/05/zb_td_2020.pdf (Accessed 24 January 2022).

6. Городницький В. В., Черничко Т. В. Е-туризм в умовах постпандемічного періоду, URL: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2021.pdf>. (Дата звернення 24.01.22 р.)

Horodnyts'kyj V. V., Chernychko T. V. 'E-turyzm v umovakh postpandemichnoho periodu' (2021), available at: <https://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/06/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA-2021.pdf> (Accessed 24 January 2022).

7. Tourism enjoys strong start to 2022 while facing new uncertainties. URL: <https://www.unwto.org/taxonomy/term/347>. (дата звернення: 4.02 2022 р.).

Tourism enjoys strong start to 2022 while facing new uncertainties (2022), available at: <https://vvv.unwto.org/taxonomy/term/347> (Accessed 24 January 2022).

Отримано: 01 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 16 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 20 лютого 2022 р.

e-mail: michaladam.lesniewski@wp.pl

pdzikan@interia.eu

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-55-60

Leśniewski M. A., Dziekański P., Puchala J. Innovative enterprise – theoretical perspective. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 55–60.

УДК: 334.061.27

JEL-класифікація: L26, O36, P12, P17

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-2411-8911>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-4065-0043>**Michał Adam Leśniewski,***Ph.D, Krakow Academy of Andrzej Frycza Modrzewski, Faculty of Management and Social Communication, Institute of Management and Quality, avenue Gustawa Herlinga-Grudzińskiego 1, 30-705 Krakow, e-mail: michaladam.lesniewski@wp.pl, ORCID 0000-0003-2411-8911***Paweł Dziekański,***Ph.D, Jan Kochanowski University, Faculty of Law and Social Sciences, Department of Economics and Finance, Żeromskiego 5 street, 25-700 Kielce, e-mail: pdzikan@interia.eu, ORCID 0000-0003-4065-0043***Jan Puchala,***Magister, Armada Clinic, Topografów 11 street, Kraków (Polska)***INNOVATIVE ENTERPRISE – THEORETICAL PERSPECTIVE**

Innovation is an inseparable element of all human activity in the conditions of the progressing globalization process. In order to develop an enterprise, innovation must be implemented in it, which in turn will result in the emergence of an innovative enterprise. The article presents an innovative enterprise as a concept of development of organizations subject to the influence of globalization processes. A literature study on the subject was used in this study. The study is a discussion on an innovative enterprise. The article is theoretical.

Keywords: *innovative enterprise, innovation, innovation, model, concept.*

Міхал Адам Лєснєвський,*доктор філософії, Краківська Академія ім. Анджея Фрича Моджеєвського, Факультет менеджменту і соціальної комунікації, Інституту менеджменту і якості***Павел Джєканський,***доктор філософії, Університет ім. Яна Кохановського, Факультет права і соціальних наук, Кафедра економіки і фінансів***Ян Пучала,***магістр, Армада Клінік, Краків (Польща)***ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО – ТЕОРЕТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА**

Інновація є невід'ємним елементом людської діяльності в умовах прогресуючого процесу глобалізації. З метою розвитку підприємства інноваційність має бути впроваджена у діяльність, що у свою чергу відобразиться у перетворенні цього підприємства на інноваційне. Стаття представляє інноваційне підприємство як концепцію розвитку господарського суб'єкта в умовах впливу глобалізаційних процесів. У цьому дослідженні використаний аналіз наукової літератури, що стосується предмету дослідження. Дослідження є дискусією щодо іновативного підприємства. Стаття є теоретичною.

Ключові слова: *інновативне підприємство, інновація, інноваційність, модель, концепція.*

1. Introduction

Man and organization (enterprise) form an inseparable combination of two fundamental development systems (Rzepka, Leśniewski, 2019, pp. 55-62). There is a person behind every change in the organization. In order to be able to adapt to changes taking place in the environment, the enterprise must develop innovation and innovation, that is, have creative employees (innovative employees). Innovation can be defined as the process of creating innovation and innovation is the result of innovation. Depending on the employees, the company's innovation will be shaped. One of the factors contributing to innovation is the technology owned by a given enterprise. Each employee should be able to use the benefits of technology, which is to contribute to the improvement of working conditions. Innovative enterprises should constitute the majority of enterprises of every national economy that

is included in the permanent processes of globalization. Through innovation, it is possible to build resilience to economic crises or maintaining a competitive advantage in the market / markets.

The aim of the study is to present an innovative enterprise which is very important in the functioning of national economies under the influence of globalization processes. A literature study on the subject was used in this study. The study is a discussion on an innovative enterprise.

2. The concept of innovation and innovation in the enterprise

There are constant changes in enterprises and in their environment (Maciaszczyk, Rzepka, Kocot, 2021, pp. 47-59). Progressing globalization accelerated the processes of innovation in those enterprises that focus on strategic development in the market economy (Chodyński, 2018, pp. 39-40). As a result, the company is affected by stimuli stronger than before, stimuli that force changes (Świtalski, 2005, p. 11). If changes are to affect an organization in a creative way, it must take the form of innovation. There is a one-sided relationship between innovation and change. This means that every innovation is change, but not every change is innovation. Changes often imitate solutions that already exist and then transform them in such a way that they are better adapted to the requirements of the environment (Penc, 1999, p. 41). The change loses its innovative character when the majority of entities that have similar methods and actions have already introduced a similar change, or when a change has already been introduced that has a higher utility than the existing solution (Penc, 1999, p. 69). In the concept of I. Durlik, innovations need readiness to seek changes, which is to ensure them more effective actions. Preparation for changes must be included in specific procedures, this is to prevent confusion and chaos under the guise of changes (Durlik, 1998, p. 15). A similar position is presented by A. Pomykalski, who believes that organizations should introduce innovation management, in which randomness in matters of innovation is replaced by a systematic search and use of innovation opportunities (Pomykalski, 2001, p. 7). There are many stimuli that are the sources of innovative changes, most often they are related to the organization's desire to increase its competitiveness, improve its image in society and improve its results. Numerous studies show that by introducing innovative changes, organizations have a good chance of achieving the above-mentioned goals (Fatuła, 2018, pp. 17-33). On the other hand, the factor discouraging from innovative activities is the fact that changes are burdened with the possibility of incurring financial losses and the possibility of losing the good image of the company in the environment (Świtalski, 2005, p. 70). It should be emphasized that by introducing changes, the organization may lose in this process what was the source of successes in the past (Stachowicz-Stanusch, 2007, p. 31). Staying with the practices currently in force and the production of the same products using the same methods in the long run may result in losses that will exceed innovative activities by not using the possibility of adapting the organization to the conditions in which it will function in the future (Świtalski, 2005, p. 70). J. Bogdanienko believes that innovations determine the company's competitiveness, that is, its ability to survive on the market. And that is why the statement that introducing innovations is risky is not true – conversely, the lack of their introduction may pose a threat to the existence of the enterprise (Bogdanienko, 1998, p. 10). A similar position is presented by W. Janasz and K. Koziół, who state that in order to be able to develop, a company needs innovation, ie new technologies, services or management methods. According to the authors of this assumption, if a given enterprise does not introduce innovative changes, then it is at risk of stagnation and lagging behind the competition (Janasz, Koziół, 2007, p. 11). It should be noted that not all ideas of innovative changes submitted to the company should be implemented, but ideas that seem attractive in theory and worthless in practice, both economically and socially (Pomykalski, 2001, p. 20), should be avoided.

Discrepancies in the approach to defining innovation result from theoreticians' view of the depth of changes and their scale of novelty, because some innovations associate even minor improvements, while others are ground-breaking inventions (Nawrocki, 2012, p. 14).

However, the characteristic features of innovation can be distinguished, and these are (Nawrocki, 2012, p. 15):

1. innovation is a deliberate change made by a human being,
2. it is necessary for the change to be applied in a given community, e.g. an enterprise,
3. the subject of innovative changes are: processes, products, market, organization, management methods,
4. innovative changes should lead to specific economic, technical or social benefits,
5. for innovation to occur, specific resources of technical, scientific, economic, market and socio-psychological knowledge are needed.

A. Pomykalski draws attention to two important aspects that are related to innovation (Pomykalski, 2001, pp. 76-77):

1. innovations are possible to plan, thanks to which it is possible to manage them by the organization in such a way that it achieves the expected and optimal results,

2. innovations involve a high risk due to the needs of consumers, hard to predict market demand, reactions of potential competitors or related to the implementation of the investment project.

A. Pomykalski believes that despite the uncertainty and random structure of innovation, a specific formula for its success can be found. It is important to see the issue of "management" in the sense of using the organization's resources and their optimal coordination with the environment (Pomykalski, 2001, p.77). In A. Pomykalski's concept, innovation is the search, based on resources, of such types of innovation that make the innovation process more effective in confrontation with the challenges posed by the market, competition, and customer to the organization (Pomykalski, 2001, p. 84).

3. Sources of innovation in the enterprise

According to W. Janasz and K. Kozioł, innovations are the result of costly research that is based on the work of many individuals and teams that often represent different fields of knowledge. An important source of innovation is randomness, but technical progress and economic development are too important for the development of society and economies to be able to focus only on this source (Janasz, Kozioł, 2007, p. 27). A. Pomykalski states that the source of innovation is everything that inspires a person to the process of change. Thus, the source of innovation is the environment that stimulates the process of change, allowing people to react creatively to the changing environment (Pomykalski, 2001, p. 34).

However, according to the views of P. Drucker, systematic innovation requires following seven sources, which are (Drucker, 1992, p. 44):

1. an unexpected external event or unexpected success,
2. there should be a discrepancy between reality and the image of it,
3. the needs of the process that creates innovation,
4. changes in the structure of the market or industry that will surprise everyone;
5. demographic changes;
6. changes in moods, values and perceptions;
7. new knowledge in the field of exact sciences and other fields.

P. Drucker notes that the search for sources of innovation opportunities should be carried out in a systematic and regular manner. It is not enough just to be sensitive to them (Drucker, 1992, p. 19). In the literature on innovation, you can find publications that point out that the main source of inspiration for innovative activities in companies should be the market (Jasiński, 1992, pp. 50–54). According to P. Drucker, innovation must be close to the market, be market-oriented, and in fact be inspired by it (Drucker, 1992, p. 153). Due to the speed of changes taking place in technology and technology in recent years, the market is losing its importance as an inspiration for the implementation of new innovations. Too much customer orientation of the company may lead to short-sightedness and poor innovation, which may contribute to innovative competences. The essence of this fact is noted by J. S. MacDonald who claims that customers often may not know what they really want, because they may not be fully aware of the current trends and technological possibilities. Therefore, the market that acts as a source of information does not necessarily provide relevant insights for the needs of companies' innovation activities (MacDonald, 1995, pp. 8-27).

Sources of innovation can be considered in terms of whether there is a new solution at the beginning, for which it will then have to be used, and they are the so-called supply sources, or the opposite – the primary one is the need for change, which requires a solution – the so-called demand sources (Janasz, Kozioł, 2007, p. 31).

The classification of the sources of innovation that occurs in the literature presents its division into exogenous (external) and endogenous (internal). Exogenous sources are divided into domestic and foreign, commercial and market sources as well as public and scientific-research (classification according to the Oslo textbook of 2005). According to the Oslo Manual, in the classification of the sources of innovation, if we exclude from it internal and external sources, public sources stand out, which, due to the fact that information can now spread quickly and easily, is important.

Table 1.

Information sources used in the innovation process

Internal sources within a company or group of companies	Third party market / commercial sources	External scientific research and public sources	Publicly available sources of information
<ul style="list-style-type: none"> – own research and development activity, – marketing, – production, – distribution, – other companies within the group, 	<ul style="list-style-type: none"> – competitors, – customers and buyers, – consulting companies, – suppliers, – private laboratories 	<ul style="list-style-type: none"> – higher education, – state research institutions, – private research institutions, – institutions supporting innovative activities, 	<ul style="list-style-type: none"> – disclosed patents, – conferences, industry meetings, industry magazines, – fairs and exhibitions, – informal contacts, – standardization agencies,

Source: (OECD, 2005, pp. 81)

Table 1 clearly shows that innovations come from different sources. Each source of innovation plays an important role in the development of innovativeness of a company or other organization (e.g. schools, hospitals or local governments).

4. Innovative enterprise

An innovative company (Charles-Pauvers, Schieb-Bienfait, Urbain, 2004, pp. 67–99) is characterized by a high innovation index. In the literature on the subject, you can find many definitions that present an innovative enterprise in various ways:

1. an innovative enterprise initiates problem-solving, finances basic and applied research, reacts to changes in the environment and organizes the tactics of its enterprise accordingly (Francik, 2003, p. 68);

2. an innovative enterprise has the ability to allocate resources in order to shape appropriate competitive advantages (Bielski, 2000, p. 166);

3. an innovative enterprise is an organization that generates and implements innovations and, due to the high level of competitiveness and modernity, is appreciated by recipients (Sosnowski, Łobejko, Kłopotek, 2000, p. 13).

An innovative enterprise is divided into three types (Jin, Hewitt, Dundas, Thompson, 2007, pp. 258-259):

1. *adaptive* – are enterprises that are focused on accepting innovations from the outside and then they are used to change the conduct of basic activity;

2. *creating* – the enterprise is focused on producing new products, but there are no changes in the way of basic activity;

3. *comprehensively innovative enterprises* – enterprises that focus on renewing the proposed product offer and at the same time introduce changes in their core activities.

The presented definitions show that an innovative company has the potential that is expressed by the ability to create innovation, and that it knows how to use it in a good way by introducing innovative solutions to its practice (Elenkov, Manev, 2005, pp. 381-402).

It is worth quoting here the definitions of innovation orientation, which defines this concept as a multidimensional structure of knowledge including the philosophy of learning, strategic orientation and beliefs, which guides and guides all strategies and activities of the organization, including those within formal and informal systems, behaviors, competences. and organizational processes to promote innovative thinking and facilitate the successful creation, development and implementation of innovation (Siguaw, Simpson, Enz, 2006, p. 560).

Each company has its own vision for the perception of innovation, which is caused by different ways of conducting innovative activities, which include the possessed competences, resources, vision of the future and the market environment (Terjesen, Patel, 2017, pp. 1421-1446). Some companies focus on creating new solutions and applying them for practical use, others reduce costs and the risk of innovative activity by focusing on using someone else's solutions. Smaller companies can focus on finding a market gap, thus avoiding confrontation with the competition. On the other hand, enterprises with high financial potential often decide to take over qualified staff from another enterprise (Pomykalski, 2001, pp. 233-258).

An innovative enterprise is able to create and implement new products / services or other solutions and is characterized by the ability to permanently adapt to changes taking place in the environment (Foss, Saebi, Fifteen, 2017, pp. 200-227). Such an enterprise cares about the high creativity of its employees. and strives for technological leadership (Bauer, Baran, 2015, pp. 128-134). An innovative enterprise should create an organizational culture that will keep the enterprise constantly striving for excellence.

Table 2

Factors of an innovative enterprise

Factors of an innovative enterprise
Creative employees of the enterprise, implementation of new products / services of the enterprise, adapting to changes in the enterprise, culture of enterprise innovation, the ability to use technology in the enterprise, technologically advanced in the enterprise, the ability to make quick decisions

Source: (own study based on: Leśniewski, 2021, pp. 155-168, Leśniewski, 2019, pp. 34-43)

Table 2 presents the factors of an innovative enterprise, i.e. factors that should be found in an enterprise that wants to be an innovative entity. Based on the study of the literature on the subject, it can be concluded that there is no one model (concept) of an innovative enterprise, but there are as many people as people dealing with the problem of an innovative enterprise, each author has his own point of view. Table 2 shows the factors, the order

of which is not important, but what is important is their quality, i.e. the fact that they are present in the enterprise as well as the complementarity and synergy of these factors.

5. Summary

Innovation, along with globalization, is a concept present every day and in every enterprise (organization). Innovation is not only to be one of the factors of competitiveness, but should be the core of the development of any enterprise that wants to maintain a permanent competitive advantage on the market. The typology of enterprises should take into account the type of innovative enterprise which is very important in a free market economy. Building and then shaping an innovative enterprise is not an easy, simple and obvious procedure. You must have a concept from which to start creating an innovative enterprise. Undoubtedly, an important factor of such an enterprise are creative employees from whom you can start building and shaping an innovative enterprise. This enterprise can be viewed through the prism of soft management and soft competitiveness (Leśniewski, 2015, Leśniewski, 2020). When analyzing the literature on the subject, it can be concluded that there is no one universal model (concept) of an innovative enterprise, it can also be stated that each enterprise may constitute an individual, i.e. it is not always possible to fully use the model from another enterprise in another enterprise, only a certain modification of a given enterprise should be made. An innovative enterprise should react very quickly to changes in the environment. An effective and efficient model of an innovative enterprise means permanent changes in its factors and components. In times of constant change, an innovative enterprise must remain fully flexible so that it can cope with the challenges of global competition.

Bibliography:

1. Bauer K., Baran M., (2015), *Virtualization of information as the direction of development of accounting support systems. Empirical evidence from Poland*, "International Journal of Accounting and Economics Studies", Vol 3, No 2, pp. 128-134.
2. Bielski I., (2000), *Przebieg i uwarunkowania procesów innowacyjnych*, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego Sp. z o. o., Bydgoszcz.
- Charles-Pauvers, B., Schieb-Bienfait, N. Urbain, C., (2004), *La compétence du créateur d'entreprise innovante: quelles interrogations ?* "Revue internationale P.M.E.", 17(1), pp. 67-99.
3. Chodyński A., (2018), *Bezpieczeństwo jako wymiar kultury organizacji a zewnętrzne zróżnicowanie kulturowe: kontekst organizacyjny i społeczny*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, nr 4, ss. 39-40.
4. Durlik I., (1998), *Restrukturyzacja procesów gospodarczych*, Wydawnictwo Placet, Warszawa 1998.
5. Drucker P., (1992), *Innowacja i przedsiębiorczość*, Wydawnictwo PWE, Warszawa.
6. Elenkov D., S., Manev I., M., (2005), *Top Management Leadership and Influence on Innovation: The Role of Sociocultural Context*, "Journal of Management", 2005; 31(3), pp. 381-402.
7. Fatuła D., (2018), *Elementy kultury bezpieczeństwa a zachowania klientów instytucji finansowych*, „Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka”, nr 4, ss. 17-33.
8. Foss N., J., Saebi T., (2017), *Fifteen Years of Research on Business Model Innovation: How Far Have We Come, and Where Should We Go?* "Journal of Management", 43(1), pp. 200-227.
9. Francik A., (2003), *Sterowanie procesami innowacyjnymi w organizacji*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Kraków.
10. Janasz W. Koziół K., (2007), *Determinanty działalności przedsiębiorstw*, Wydawnictwo PWE, Warszawa.
11. Jasiński A.H., (1992), *Przedsiębiorstwo innowacyjne na rynku*, Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa.
12. Jin Z., Hewitt – Dundas N., Thompson N.J., (2007), *Innovativeness and Knowledge Transfer for New Product Development Success*, "Journal of Product Innovation Management", Vol. 24, 2, pp. 258-259.
13. Leśniewski M. A., (2015), *Konkurencyjność miękką przedsiębiorstw*, Difin, Warszawa.
14. Leśniewski M., A., (2019), *Humanistic – Behavioral – Cultural Competitive Advantage of the Enterprises – Concept Models*, "Business Ethics and Leadership", 3(1), pp. 34-43.
15. Leśniewski M. A., (2020), *Konkurencyjność kulturowa przedsiębiorstw. Studium teoretyczno-empiryczne*, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce.
16. Leśniewski M., A., (2021), *Decyzyjność i decyzja a bezpieczeństwo pracy menedżera w organizacji – studium teoretyczne problemu badawczego*, "Bezpieczeństwo. Teoria i Praktyka", nr 4, ss. 155-168.
17. Maciaszczyk M., Rzepka A., Kocot D., (2021), *Organizational Culture in Polish Transport Companies in Industry 4.0*, in: *People in organization selected challenges for management*, edited by Iwona Skalna and Rafał Kusa, Akademia Górniczo-Hutnicza, Kraków, pp. 47-59.
18. MacDonald J., S., (1995), *Too Close for Comfort: The Strategic Implications of Getting Close to Customers*, "California Management Review", Vol. 37, 4, pp.8 -27.
19. Nawrocki T., (2012), *Innowacyjność produktowa przedsiębiorstw*, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa.
20. OECD/European Communities, *Guidelines for Collecting and Interpreting Technological Innovation Data – Oslo Manual*, The Measurement of Scientific and Technical Activities Series, Paris 2005, p.81.
21. Penc J., (1999), *Innowacje i zmiany w firmie*, Wydawnictwo Placet, Warszawa.
22. Pomykalski A., (2001), *Innowacje*, Wydawnictwo Politechniki Łódzkiej, Łódź.
23. Pomykalski A., (2001), *Zarządzanie innowacjami*, Wydawnictwo PWN, Warszawa – Łódź.

24. Rzepka A., Leśniewski M. A., (2019), *Interpersonal relationships in shaping the manager's competencies in an enterprise – theoretical analysis of the research problem*, „Modern Management Review”, vol. XXIV, 26 (2), pp. 55-62.
25. Stachowicz – Stanusch A., (2007), *Potęga wartości. Jak zbudować nieśmiertelną firmę*, Wydawnictwo Helion, Gliwice.
26. Sosnowski A., Łobejko S., Kłopotek A., (2000), *Zarządzanie firmą innowacyjną*, Wydawnictwo Difin, Warszawa.
27. Siguaw J. A., Simpson P. M., Enz C. A., (2006), *Conceptualizing Innovation Orientation: A Framework for Study and integration of Innovation Reserch*, „The Journal of Product Innovation Management, ”, Vol. 23, 6, p. 560.
28. Świtalski W., (2005), *Innowacyjność i konkurencyjność*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
29. Terjesen S., Patel P., C., (2017), *In Search of Process Innovations: The Role of Search Depth, Search Breadth, and the Industry Environment*, „Journal of Management”, 43(5), pp. 1421-1446.
30. Zarządzanie innowacjami, (1998), Bogdanienko J., (red.), Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa.

Отримано: 06 березня 2022 р.

Прорецензовано: 19 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 21 березня 2022 р.

e-mail: nvpoguda@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-61-67

Погуда Н. В. Стартап як індикатор конкурентоспроможності сфери туризму та гостинності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 61–67.

УДК: 338.48:338.2

JEL-класифікація: F21, D 92, L83, O33

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-8926-9350>**Погуда Наталія Вікторівна,**

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму,
Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця

**СТАРТАП ЯК ІНДИКАТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СФЕРИ ТУРИЗМУ
ТА ГОСТИННОСТІ**

У статті здійснено оцінку позицій України у світових індексах та рейтингах. Розглянуто роль стартапів як індикатору конкурентоспроможності національної економіки, зокрема ролі стартапів у сфері туризму та гостинності. Проаналізовано найбільш популярні, нові та капіталізовані стартапи у туризмі. Здійснено регіональний розподіл стартапів в Україні та аналіз динаміки кількості стартапів у туристичній сфері з виокремленням найбільш успішних та прибуткових. Узагальнено ключові проблеми, які заважають стартапам бути успішними.

Ключові слова: стартап, бізнес, туризм, конкурентоспроможність, інновації.

Nataliia Pohuda,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Tourism
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

**STARTUP AS AN INDICATOR OF COMPETITIVENESS OF TOURISM
AND HOSPITALITY BUSINESSES**

The paper overviews Ukraine's place in the world rankings during 2019-2021, in particular, such as Global Startup Ecosystem Index, Global Innovation Index, Global Competitiveness Index, World Competitiveness Ranking and Doing Business. The competitiveness analysis demonstrates an improvement of Ukraine's position in the global rankings during this period, in particular, in terms of innovation activity as well as in the Technology and Knowledge blocks. Quite often, information products emerge as start-ups which then continue to gain popularity and become the unchanging totalizer of the service sector. In the tourism and hospitality business this is evidenced by the large number of start-ups that have been growing in recent years. Businesses are trying to be the first to find such products in order to improve their own competitiveness further enabling them to distinguish significantly from the competitors and, more importantly, to become market leaders with a large number of competitive advantages. The European Union promotes the best travel start-ups in the global level, the Ukrainian Startup Fund deals with startups at the state level. The number of startups in Ukraine has increased significantly over the last 3 years, which, in turn, has ensured an increase in the ranking position by 5 points. Analysis of the results shows positive trends in both the number of key investments and rankings in Ukraine. As to the Ukrainian regional distribution, the leader in the number of startups during last years was Kyiv. Despite the significant number of startups and their funding, which is growing every year, there are a few problems, such as Ukrainian startups are not in great demand, lack of favorable conditions and appropriate organizations, investment attractiveness is very low for platforms in this field, promotion of both the country and regions as tourist destinations is insufficient as well as government support for both the service sector and IT service providers.

Keywords: startup, business, tourism, competitiveness, innovation.

Постановка проблеми. У динамічному світі, де все швидко змінюється, руйнується, будується заново або створюється кардинально нове, велику роль відіграють стартапи. Оскільки саме вони стають так званими «чорними лебедями», які виникають тоді, коли їх появу очікують менше всього. Протягом останніх десяти років відбувся якісний стрибок у розвитку інформаційних технологій, який охопив усі сфери економіки. А події 2020 року стимулювали розвиток ще стрімкіше, де почалося активне поєднання так званих онлайн та офлайн форматів. Звичайно, туристичний та готельно-ресторанний бізнес і, до вказаних подій, інтенсивно використовував інформаційні системи та технології, але в сучасних умовах, програмні продукти модифікувалися та розширився їх функціонал. І перелік таких послуг зростає щороку, а все завдяки тому, що основою кожної такої інформаційної технології є стартап.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ролі стартапів у туристичній сфері присвячено ряд наукових праць вітчизняних дослідників, серед них С. Мельниченко [1], М. Бенько та М. Скопень [2], О. Рудківський [3]. Зокрема, Безуглий І. проводить детальний аналіз ринку стартапів за окремими сегментами, такими як соціальні мережі, інформаційні портали та спеціалізовані сервіси [4]. Є. Козловський актуалізує проблеми розвитку стартапів у туризмі [5]. Однак через недостатню кількість досліджень щодо особливостей стартапів у сфері туризму та гостинності, а також їх зв'язку з ключовими рейтингами країни, виникає необхідність вивчення стартапів як індикатору конкурентоспроможності туристичної сфери.

Мета статті. Метою статті визначено дослідження ролі стартапів у конкурентоспроможності сфери туризму та гостинності. Для досягнення даної мети ставилися завдання щодо дослідження місця України у світових рейтингах, визначення динаміки кількості стартапів у світі та обсягів залучених інвестицій у них, дослідження ключових стартапів у сфері туризму та гостинності на світовому рівні за різними категоріями, аналіз найбільш популярних та капіталізованих стартапів у туризмі, а також визначення та узагальнення ключових проблем, які заважають стартапам бути успішними.

Методологія дослідження включає такі методи: аналіз, синтез, порівняння, спостереження та узагальнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні неможливо уявити подорожі без онлайн-бронювань різноманітних послуг, починаючи від вибору авіаперевізника, завершуючи різноманітними пропозиціями онлайн-технологій. Електронний простір розширюється та оновлюється швидкими темпами, онлайн-платформи, онлайн-путівники та сервіси (наприклад, авіа, авто, готелі, ресторани, доставки, консьерж-сервіси), стійки самостійної реєстрації, чат-боти, блоги та канали – стають незмінними елементами ведення бізнесу. І в основі більшості сучасних інформаційних систем та технологій є бізнес-проекти, які розпочиналися як стартапи.

Протягом останніх 5-10 років відбулося так зване «перенесення» у онлайн-формат, не виключенням стали і стартапи. Інноваційний розвиток проектів характерний для багатьох сфер економіки, де успішні стартапи функціонують вже тривалий час та є досить ефективними. Хоча є і такі, які пропри значні обсяги фінансування та постійного вливання залишаються збитковими. Оскільки стартапи є відображенням інноваційного розвитку країни, тому доцільно приділити увагу і Глобальному індексу інновацій (Global Innovation Index), який містить 81 індикатор ефективності та оцінює 132 країни за їхніми інноваційними екосистемами. За даними 2021 року найінноваційнішою економікою світу стала Швейцарія, далі лідерство займали Швеція, Сполучені Штати Америки, Великобританія та Республіка Корея [6]. Щодо позицій України, то у 2021 році, знизившись на 2 позиції по відношенню до 2020 року, вона займала 49 місце. При чому, серед 39 країн Європи, Україна зайняла 32 позицію. Серед ключових напрямів інноваційного розвитку найвищі позиції саме за «Результати в сфері знань та технологій».

Оскільки стартапи є також й індикатором конкурентоспроможності, відповідно і для даної категорії проводяться дослідження. Зокрема, Індекс глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) та Світовий рейтинг конкурентоспроможності (World Competitiveness Ranking). За даними першого рейтингу, Україна у 2019 році зайняла 85 позицію серед 140 країн (останнє дослідження проводилося у 2019 році) [7]. Відповідно до Світового рейтингу конкурентоспроможності у 2021 році Україна посіла 54 позицію серед 64 країн світу (до складу даного рейтингу входить понад 330 критеріїв за 4 ключовими напрямками: стан економіки, ефективність уряду, стан ділового середовища та інфраструктура) [8]. Задля підвищення конкурентоспроможності країни, у тому числі і різних сфер економіки, необхідно проводити ряд заходів, що стимулюватимуть як появу стартапів, так і їх безпосередній розвиток в країні.

Важливу роль у стартапах відіграють інвестиції, відповідно за Індексом інвестиційної привабливості (який розраховується за методикою Європейської бізнес асоціації) у 2021 році Україна отримала 2,73 бали (максимальна оцінка 5 балів) [9]. Дане дослідження проводиться щорічно, починаючи з 2008 року. При чому, жодного разу даний індекс не перевищував значення вище 4. Ще один індикатор, який демонструє доцільність відкриття та ведення бізнесу – Рейтинг легкості ведення бізнесу (Doing Business) [10], відповідно до якого Україна зайняла 64 позицію серед 190.

За інформацією Американсько-українського фонду (USUF) [11] вітчизняні стартапи є досить перспективними, про що свідчать дані рис. 1.

Тобто зв'язок між інноваційністю та кількістю стартапів очевидний. Дані показують, що все більшу частину обіймають стартапи, які реалізуються онлайн. Не виключенням є сфера туризму та гостинності, оскільки стартапи представлені саме у такому форматі та пропозиціях. Як і у інших сферах, для даної проводяться конкурси щодо пошуку та інвестування найкращих. Наприклад, щороку Європейський Союз промоційно підтримує кращі тревел-стартапи та оприлюднює рейтинг «100 Best European Startups».

Рис. 1. Динаміка обсягів інвестицій у вітчизняні стартапи, млн. дол [10]

Зокрема, у 2021 році у даному заході прийняли участь представники з різних країн, де фіналісти були представлені з таких як Польща, Румунія, Греція, Кіпр, Хорватія, Італія, Іспанія, Угорщина, Ірландія, Україна та Бельгія, що презентували свої стартапи у 18 категоріях [12]. За категорією «Туризм» першість обійняв «Live Electric Tours», який також був переможцем «Найкращий стартап у світі» у категорії «Sustainability» у заході «Tourism Startup Competition», що організовувався ЮНВТО.

Також за дослідженнями Crunchbase 2021 рік [13] почав відроджуватися як за кількістю стартапів, так і за їх фінансуванням. У 2021 даний захід об'єднав одразу два роки – 2020 рік та 2021 рік, що пояснюється відповідними подіями. Тому попереднім роком розгляду стартапів був 2019. Відповідно, у 2019 р. загальний обсяг ринку стартапів оцінювався понад 1 трильйон доларів, при чому, найбільшими і найчастішими інвесторами є представники країн ЄС та США.

У категорії «Подорожі та туризм» найбільш прибутковими стартапами були: Airbuy (www.airbuyinc.com) – сервіс оптимізує процес покупки в зоні дьюті- фри; Heucars (www.heucars.cn) – сервіс для корпоративних клієнтів і мандрівників з професійного обслуговування з водієм по всьому світу; Timeshifter (www.timeshifter.com) – додаток, який допомагає туристам готуватися до зміни часових поясів і зменшує труднощі перельоту,

Дуже динамічно зростає популярність таких стартапів у туризмі (табл. 1).

Таблиця 1

Популярні стартапи у сфері туризму та гостинності [14]

Назва	Опис	Сайт
KLOOK	платформа для бронювання турів	www.klook.com
OYO	платформа для вибору бюджетних готелів	www.oyorooms.com
Evaneos	організація персоналізованих поїздок	www.evaneos.com
Omio	пошук авіа та залізничних квитків Європою	www.omio.com.ua
Traveloka	онлайн тревел агентство	www.traveloka.com
TripActions	сервіс для ділового туризму	https://tripactions.com
Adara	аналітика метабаз даних для авіакомпаній і готелів	https://adara.com

За дослідженнями Рутинського М. новаторами розвитку міжнародного туризму протягом останніх 5 років вважаються:

– Flio (www.flio.com) – основне призначення полягає в оптимізації часу споживача, який безпосередньо очікує рейс в аеропорту.

– Medigo (www.medigo.com) – спрямований на онлайн-пошук та комунікацію туристів з лікарями по усьому світі. Даний сервіс об'єднує понад 1000 провідних лікарів у сфері медичного туризму. Дана платформа є безкоштовною і реалізована на п'яти мовах: англійській, німецькій, іспанській, італійській та французькій.

– HotelChamp (www.hotelchamp.com) – сервіс, що пропонує готельєрам набір інструментів збору й обробки даних, які збільшують прямий дохід готелів. Даний сервіс обслуговує понад 1200 готелів у більше ніж 40 країнах світу [14].

У сфері туризму та гостинності стартапами активно займається лідер серед надання глобальних дистрибуторських послуг – Амадеус. Зокрема, компанією ініціюються нові проекти у даному напрямі, шляхом доступу їх до бази та можливістю тестування стартапів серед клієнтів. У компанії діє спеціальний підрозділ, що займається саме стартапами – Startup Universe Amadeus [15].

У 2021 році компанією визначено найкращих та перспективних 14 стартапів у сфері туризму, де лідерами визначено:

Airalo (www.airalo.com) – магазин електронних SIM-карт, що забезпечує надійний зв'язок у понад 190 країнах світу.

– автоматизована платформа, яка пропонує послуги з онлайн-бронювання та післяпродажного обслуговування.

Airside (airsidemobile.com) – пропонує сервіс з конфіденційності, яка дає людям повний контроль над своєю цифровою ідентичністю [15].

Це основні проекти, які мають велику перспективу та є цікавими як для споживачів, так і представників туристичного бізнесу. За даними дослідження [16], 2021 рік вважається рекордним за обсягами інвестицій у стартапи. Так, у 2021 році було залучено понад 450 млрд.дол., у той же час у 2020 році обсяги інвестування становили 332 млрд.дол. Вітчизняний ринок стартапів вражає за різними категоріями. Зокрема, у 2021 році ТОП-10 українськими стартапам було залучено понад 2,5 млрд. дол., де представлені проекти як у сфері освіти, так і бізнесу [17].

Кількість стартапів в Україні протягом останніх 2018-2020 років суттєво збільшувалася, що у свою чергу, забезпечило зростання рейтингової позиції на 5 пунктів (у 2020 році). Варто відмітити, що висока активність серед стартапів найбільше спостерігалася в США, Ізраїлі та Швеції.

Аналізуючи позиції України на світовому рівні за Глобальним індексом екосистеми стартапів (Global Startup Ecosystem Index), країна у 2021 році посіла 34 місце, спустившись на 5 позицій у порівнянні з 2020 роком [18]. У даному рейтингу були представлені 100 країн та 1000 міст. Серед українських міст до рейтингу увійшли Київ (48 позиція), Львів (255 позиція), Одеса (394 позиція), Харків (513 позиція), Тернопіль (787 позиція) та Дніпро (883 позиція). При чому, серед українських міст лише Львів продемонстрував суттєве зростання позицій – з 354 на 255 місце. За кількістю представлених стартапів регіональний розподіл має вигляд (рис. 2). Окрім того, Україну вважають домівкою для стартапів-єдинорогів, під якими розуміють приватні компанії з обсягами інвестицій понад 1 млрд.дол.

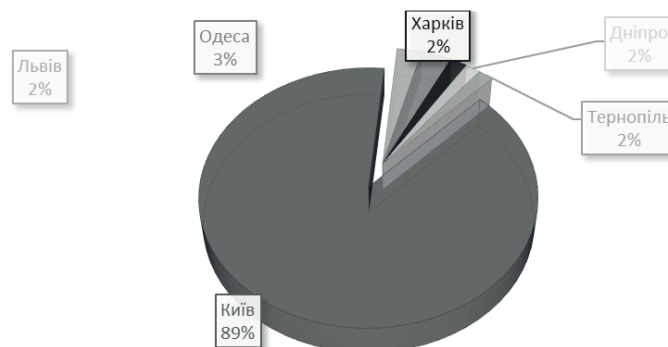

Рис. 2. Кількість стартапів в Україні за регіональним принципом, 2021 р. [19]

Для прикладу, до цієї категорії, у свій час, належали Facebook, Google, Airbnb. Сьогодні до світових єдинорогів відносять Byte Dance (140 млрд.дол), SpaceX (оцінка \$100 млрд), серед вітчизняних стартапів слід відмітити Gitlab (2,75 млрд. дол.) та Grammarly (1,2 млрд. дол.). Для порівняння у 2013 році таких стартапів єдинорогів налічувалося 39, а уже у 2021 році їх кількість сягнула 917, з ринковою оцінкою у 3019 млрд.дол. [19].

Окрім світових конкурсів та фондів, в Україні на державному рівні стартапами займається Український фонд стартапів [20]. За результатами 21 та 22 Pitch Day визначено 9 переможців на стадії pre-seed, що отримали по 25 тис. дол. та 3 стартапи seed-стадії: з виділенням грантів обсягом 50 тис. дол.

Важливу роль у стартапах мають акселератори, бізнес-інкубатори та коворкінги. При чому, якщо класично у акселераторі стартапи перебувають 3-4 місяці, то для українських акселераторів термін перебування є дещо довшим – до 10 місяців. Загальна кількість акселераторів в Україні на початок 2022 року становить 12, бізнес-інкубаторів – 10 та 24 коворкінги [19].

Що стосується українських стартапів у сфері туризму, то найбільш всесвітньовідомим та визнаним став Tripmdream [21]. Даний онлайн-сервіс дозволяє шукати найвигідніші туристичні продукти з авіа та готельних послуг, екскурсійного обслуговування відповідно до заданого бюджету. Даний сервіс дозволяє здійснювати пошук як в межах України, так і інших країн світу, знайомитися з найкращими пропозиціями щодня, містить туристичні путівники та дозволяє об'єднуватися у спільноту мандрівників.

Окрім Tripmydream у сфері туризму та гостинності відомими на світовому рівні стали Hotelhunter, Bookimed, Renty, Just Foodle та Best of UA [22].

Для стартапів важливою частиною їх подальшого функціонування є фінансування, де пріоритетними напрямками стають власні фінансові ресурси, пошук грантів, участь у венчурному інвестуванні, бізнес-інкубаторах, акселераторах, краудфандингу. Також можливими варіантами вважаються кредитування та продаж частки проекту. Кожна з цих форм має як власні переваги, так і недоліки. На вибір форми фінансування впливають як фаза стартапу, часовий проміжок, перспективність ідеї та команда, а також певні вимоги, що висуваються в залежності від джерела.

Попри значну кількість стартапів, які з кожним роком збільшуються, існує низка проблем з їх подальшою реалізацією. Зокрема, майже 90% стартапів стають неуспішними через 3 ключові проблеми (рис. 3).

Рис. 3. Причини невдач серед стартапів, % [23]

Окрім того, до таких причин, які заважають розвитку стартапу можна віднести і недосконалість ідеї, висока собівартість, невірний розподіл коштів та відсутність досвіду у таких проектах. Це загальні причини, що характерні для більшості стартапів.

У той же час, на думку Рутинського М. [14], для вітчизняних стартапів у сфері туризму та гостинності існують наступні проблеми, що заважають їх успішній реалізації. По-перше, внутрішні туристи віддають перевагу відпочинку за кордоном, відповідно українські стартапи не користуються великим попитом, обираючи закордонні сервіси. По-друге, інвестиційна привабливість дуже низька для платформ у даній сфері. По-третє, відсутність сприятливих умов та недостатня кількість відповідних організацій, що допомагають розвивати стартапи в Україні. По-четверте, недостатня популяризація як країни, так і регіонів як популярних напрямів для туризму. Відсутність попиту стримує розвиток як стартапів, так і самого туризму. По-п'яте, недостатня підтримка держави як сфери обслуговування, так і безпосередньо виробників ІТ-послуг.

Висновки. Отже, динаміка кількості та обсягів, залучених у стартапи у сфері туризму та гостинності демонструє позитивну тенденцію як в Україні, так і у світі. Аналіз ключових індексів України на світовій арені показав, що стартапи, які створюються в країні є конкурентоспроможними та такими, що користуються значним попитом. Туризм є досить динамічною сферою, у розвитку якої велику роль відіграють інноваційно-інформаційні системи і технології, основу яких, дуже часто, становлять саме стартапи. Попри різні перепони зовнішнього середовища, бажання відпочивати, відкривати нові місця, смакувати локальні страви та напої, відновлювати сили та розширювати перелік країн, у яких вже побував, і надалі будуть стимулом для розвитку стартапів, які максимально сприятимуть задоволенню попиту серед споживачів. Звісно, що не кожен стартап стає успішним бізнесом, однак при правильному просуванні та підтримці може стати лідером у сфері туризму та гостинності.

Література:

1. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі: теорія, методологія, практика: монографія. К. : КНТЕУ, 2008.
Melnichenko S.V. (2008). *Informatsiini tekhnologii v turyzmi: teoriia, metodolohiia, praktyka*: monohrafiia. K. : KNTEU [in Ukrainian].
2. Скопень М.М. (2005). *Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі*. К. : КОНДОР, 2005.
Skopen M.M. *Kompiuterni informatsiini tekhnologii v turyzmi*. K. : KONDOR, 2005 [in Ukrainian].
3. Рудківський О.А., Рудківська А.Ю. Інформаційні системи управління туристичними підприємствами та креативний підхід. *Економіка та суспільство*. 2018. № 17. С. 347-353.

Rudkivskiy O.A., Rudkivska A.Iu. (2018). Informatsiini systemy upravlinnia turystychnomu pidpriemstvamy ta kreatyvni pidkhid. *Ekonomika ta suspilstvo*, 17, 347-353 [in Ukrainian].

4. Безуглий І.В. Перспективні напрями розроблення стартапів у туризмі. Інфраструктура ринку. 2019. №33. С. 55-62.

Bezuhlyi I.V. (2019). Perspektyvni napriamy rozroblennia startapiv u turyzmi. *Infrastruktura rynku*, 33, 55-62 [in Ukrainian].

5. Козловський Є.В. Проблеми розвитку стартап проектів у сфері туризму: управлінський аспект. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 1. С. 104–108.

Kozlovskiy Ye.V. (2021). Problemy rozvytku startap proiektiv u sferi turyzmu: upravlinskyi aspekt. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 1, 104–108 [in Ukrainian].

6. Global Innovation Index 2021 (GII). URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021/ (дата звернення: 21.03. 2022). Global Innovation Index 2021 (GII). URL: <https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021/> (2022, March, 21) [in English].

7. World Economic Forum. Global Competitiveness Report. URL: <https://www.weforum.org/> (дата звернення: 21.03. 2022).

World Economic Forum. Global Competitiveness Report. URL: <<https://www.weforum.org/>> (2022, March, 21) [in English].

8. World Competitiveness Ranking. URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/> (дата звернення: 21.03. 2022).

World Competitiveness Ranking. URL: <<https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>> (2022, March, 21) [in English].

9. Інвестиційна привабливість України зростає – дослідження. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2021/07/13/675882/> (дата звернення: 19.03. 2022).

Investytsiina pryvablyvist Ukrainy zroslo – doslidzhennia <<https://www.epravda.com.ua/news/2021/07/13/675882/>> (2022, March, 19) [in Ukrainian].

10. The World Bank. URL: https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine#DB_dwcp (дата звернення: 19.03. 2022).

The World Bank. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data/exploreeconomies/ukraine#DB_dwcp> (2022, March, 19) [in English].

11. Dealbook of Ukraine 2021. URL: <https://usukraine.org/content/on-the-digital-frontier-the-dealbook-of-ukraine-2021-with-yuliya-sychikova-adrien-henni/> (дата звернення: 19.03. 2022).

Dealbook of Ukraine 2021. URL: <<https://usukraine.org/content/on-the-digital-frontier-the-dealbook-of-ukraine-2021-with-yuliya-sychikova-adrien-henni/>> (2022, March, 19) [in English].

12. StartUp Europe Awards recognizes the best European startups in 18 categories. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/startup-europe-awards-recognizes-best-european-startups-18-categories> (дата звернення: 20.03. 2022).

StartUp Europe Awards recognizes the best European startups in 18 categories. URL: <<https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/startup-europe-awards-recognizes-best-european-startups-18-categories>> (2022, March, 20) [in English].

13. The 12 Travel Startups to Watch Out For In 2021. URL: <https://www.pluginandplaytechcenter.com/resources/12-travel-startups-watch-out-2021/> (дата звернення: 20.03. 2022).

The 12 Travel Startups to Watch Out For In 2021. URL: <<https://www.pluginandplaytechcenter.com/resources/12-travel-startups-watch-out-2021/>> (2022, March, 20) [in English].

14. Рутинський М. Й. Стартапи у туристичному бізнесі. URL: <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Rutynskyy-M.-Y.-Startapy-u-turystychnomu-biznesi-2019.pdf> (дата звернення: 20.03. 2022).

Rutynskiy M. Y. (2021). Startapy u turystychnomu biznesi < <https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/Rutynskyy-M.-Y.-Startapy-u-turystychnomu-biznesi-2019.pdf>> (2022, March, 20) [in Ukrainian].

15. Startup Universe Amadeus. URL: <https://startups.amadeus.com/en/startup-universe> (дата звернення: 20.03. 2022).

Startup Universe Amadeus. URL: <<https://startups.amadeus.com/en/startup-universe>> (2022, March, 20) [in English].

16. The Q3 2021 Global Venture Capital Report: Record Funding Trend Held Strong. URL: <https://news.crunchbase.com/news/q3-2021-global-venture-capital-report-record-funding-monthly-recap/> (дата звернення: 20.03. 2022).

The Q3 2021 Global Venture Capital Report: Record Funding Trend Held Strong. URL: <<https://news.crunchbase.com/news/q3-2021-global-venture-capital-report-record-funding-monthly-recap/>> (2022, March, 20) [in English].

17. Від біонічних протезів до інноваційної освіти. Найцікавіші українські стартапи 2021 року. URL: <https://therpage.ua/ua/business/top-10-ukrayinskih-startapiv-u-2021-roci-spisok> (дата звернення: 20.03. 2022).

Vid bionichnykh proteziv do innovatsiinoi osvity. Naitsikavishi ukrainski startapy 2021 roku <<https://therpage.ua/ua/business/top-10-ukrayinskih-startapiv-u-2021-roci-spisok>> (2022, March, 20) [in Ukrainian].

18. Global Startup Ecosystem Index. URL: <https://www.startupblink.com/startupecosystemreport.pdf> (дата звернення: 20.03. 2022).

Global Startup Ecosystem Index. URL: <<https://www.startupblink.com/startupecosystemreport.pdf>> (2022, March, 20) [in English].

19. Startup Blink. URL: <https://www.startupblink.com/startups/ukraine> (дата звернення: 20.03. 2022).
- Startup Blink. URL: <<https://www.startupblink.com/startups/ukraine>> (2022, March, 20) [in English].
20. Офіційний сайт Українського фонду стартапів. URL: <https://usf.com.ua> (дата звернення: 20.03. 2022).
- Ofitsiinyi sait Ukrainskoho fondu startapiv <<https://usf.com.ua>> (2022, March, 20) [in Ukrainian].
21. Tripmydream. URL: <https://tripmydream.ua/> (дата звернення: 21.03. 2022).
- Tripmydream <<https://tripmydream.ua/>> (2022, March, 21) [in Ukrainian].
22. StartupParking. URL: <https://www.startupranking.com/top/ukraine> (дата звернення: 21.03. 2022).
- StartupParking <<https://www.startupranking.com/top/ukraine>> (2022, March, 21) [in English].
23. Як створити свій бізнес-стартап в ІТ. URL: <https://thepage.ua/ua/it/yak-stvoriti-svij-biznes-startap-v-it> (дата звернення: 21.03. 2022).
- Iak stvoryty svii biznes-startap v IT <<https://thepage.ua/ua/it/yak-stvoriti-svij-biznes-startap-v-it>> (2022, March, 21) [in Ukrainian].

Отримано: 10 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 21 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 24 лютого 2022 р.

e-mail: yulia.shulyk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-68-75

Шулик Ю. В. Застосування проєктного менеджменту у публічному управлінні в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 68–75.

УДК: 351.9:658.5

JEL-класифікація: H70, O32

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-3055-615X>**Шулик Юлія Віталіївна,***кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»*

ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УКРАЇНІ

У статті розглянуто особливості застосування проєктного менеджменту у публічному управлінні в Україні. Визначено розширення форм та напрямів застосування проєктного підходу як на державному, так і на місцевому рівнях, що сприяє зміні управління з процесного підходу до досягнення результатів суспільного значення, посилення ефективності використання коштів, залучення громадськості до суспільного контролю за державними витратами, взаємозв'язку зі стратегічними цілями, децентралізації. Виявлені слабкі сторони застосування проєктного менеджменту та напрями його удосконалення у сфері публічного управління України.

Ключові слова: проєктний менеджмент, публічне управління, проєкт, програма, стратегія.

Yuliia Shulyk,*Candidate of Economics (PhD), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Accounting and Auditing
National University of Ostroh Academy*

PROJECT MANAGEMENT APPLICATION IN PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE

The article deals with the peculiarities of the project management application in public administration of Ukrainian institutions. Changes in the financial management of Ukraine, reforms in the administrative, security, educational, medical, cultural, law enforcement sectors have led to the developments in the system of public administration. Decentralization reform has been a particularly important stimulus. Ukraine has developed and applied a regulatory framework for the development of strategies, programs, projects, with defined methods of calculation and investment support. As in the business environment, the project management in public administration uses the connection of projects, programs with the strategy of the state, communities and industries. The forms and directions of the project approach application have been expanded both at the state and local levels, which contributes to the change of management from the process approach to achieving results of public importance, strengthening the funds efficiency, and public involvement in control over public expenditures. Projects in public administration in Ukraine are used in the following forms: public investment projects, projects financed by ministries and departments (internal and distributed externally on the basis of competitions); public-private partnership projects; projects submitted for financing by international organizations, banks; participative public budgets. The base for financing projects has expanded with extensive use of international finance. Project management also affects the organizational structure of institutions. In Ukraine, project departments / offices have appeared in local governments, institutions, and ministries, which helps to expand the application of the project approach. The Cabinet of Ministers of Ukraine has an Office of Reforms of the Cabinet of Ministers of Ukraine to assist in the development and implementation of reforms in the country. The article identifies weaknesses in the application of project management, in particular the need to improve the training of public administration in the organization of teamwork, improve monitoring and project control, risk assessment; improving communication between state, local authorities and the public.

Keywords: project management, public administration, project, program, strategy.

Постановка проблеми. Проєктний менеджмент широко використовується в усіх сферах економіки, як одна з прогресивних технологій управління. Саме з управліннями проєктів пов'язують запровадження інновацій, вирішення завдань на рівні підприємств, міст, регіонів, держави. Активно застосовуються технології управління проєктами в державному та місцевому управлінні.

Управління проєктами запроваджено у бізнес середовищі з 50-х років ХХ ст. у США, а в публічне управління – з кінця 1970-х-початку 1980-х років. Запровадження проєктного менеджменту в публічний сектор пов'язано зі зміною ролі держави та її функцій, зокрема держава перетворюється на надавача публічних послуг, а громадянин стає замовником та споживачем останніх [11; 103-104]. Крім того, застосування проєктного підходу дозволяє досягнути визначених результатів розвитку установ, підприємств,

територій в обмежені терміни, з використанням обмежених ресурсів, з чітко досягнутими цілями, результатами для вдосконалення соціально-економічної сфери, із залученням громадського активу.

Зміни в управлінні фінансами України, проведення реформ в адміністративній, безпековій, освітній, медичній, культурній, правоохоронній галузях актуалізували зміни в системі публічного управління та адміністрування. Особливо важливим поштовхом стала реформа децентралізації, яка не лише вплинула на адміністративний розподіл держави, а підвищила відповідальність місцевих громад, регіонів за місцевий розвиток, пошук джерел фінансування, проведення програм місцевого розвитку, моніторингу та контролю за цільове та ефективне використання коштів. Це лиш актуалізувало застосування проектного менеджменту на різних рівнях управління в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Застосування проектного управління в публічній сфері розглядається в працях багатьох науковців, серед них дослідження Н. Л. Гавкалової, Т. В. Маматової, О. Ю. Оболенського, Р. Ю. Олійника, Т. В. Терещенко та інших. Зокрема, Ю. Є. Вороніна, Т. В. Сивак піднімають питання комунікаційної політики в публічному управлінні. Більшість праць спрямовані на визначення сутності та методів проектного менеджменту в публічному управлінні, актуальності застосування в Україні. Останні зміни в державному управлінні країни потребують перегляду у застосуванні проектного управління в публічній сфері на практиці.

Мета дослідження. Метою дослідження є визначення особливостей застосування проектного менеджменту в Україні у сфері публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Особливістю застосування проектного підходу є сформований проект як системний комплекс заходів, який обов'язково має чітко визначену мету, завдання для вирішення певної проблеми, засоби досягнення мети та результати проекту, що визначає унікальність кожного проекту. Результатом може бути продукт, якісні, інноваційні зміни для суб'єкта господарювання, громади, регіону, галузі, країни; мати соціальний чи економічний ефект, вплив на навколишнє середовище, інше. Кожен проект зорієнтований на кінцевий позитивний результат.

На реалізацію проекту планують та використовують обмежені ресурси, час та учасників проекту. Також особливістю проекту є його життєвий цикл, на кінці якого є завершеність проекту, аналіз результативності та ефективності. У кожному з циклів застосовується набір методів та технологій. Важливою складовою є контроль за ризиками та якістю проекту.

Проекти в загальному можна розподілити за секторами: бізнес, державне управління та громадськість. Для кожного з секторів є особливості їх планування, фінансування та реалізації проектів. Так, у публічному управлінні особливістю є прийняття колективних рішень, відповідно до затверджених умов та напрям на реалізацію державної політики для населення, галузей, територій.

У публічному управлінні проектний менеджмент застосовується паралельно до традиційної моделі управління, яка забезпечує здійснення організаційних, операційних процесів для виконання визначених функцій. Проектний підхід акцентує увагу не на процесах, а на виконання цілей, завдань, результати яких можна виміряти та оцінити. Це відкриває важливі завдання проектного менеджменту: розподіл керівництвом обов'язків, завдань між учасниками проекту, визначення методів та форм контролю, цілей для реалізації проекту та оцінку впливу проекту на населення, суб'єкта господарювання, галузь чи територію.

Відзначаємо, що як і у бізнесовому середовищі, у проектному менеджменті державного управління використовується зв'язок проектів, програм зі стратегією держави, громад, галузей. Україна у 2019 році приєдналась до підтримки 17 Цілей сталого розвитку, затверджених у 2015 році Самітом ООН зі сталого розвитку. Указом Президента України було визначено цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [23]. На основі цілей держави уряд приймає програму діяльності, що впливає на формування бюджетних декларацій, діяльності міністерств, впровадження політики, прийняття відповідних законів, зокрема і ЗУ «Про Державний бюджет України на відповідний рік».

Відповідно до Постанови КМУ «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки» кожна область України прийняла оновлені стратегії розвитку до 2027 року, враховуючи цілі сталого розвитку, процеси децентралізації в країні. Територіальні громади також сформуливали та затвердили свої стратегії розвитку [19].

Стратегії впливають на формування відповідних програм та проектів, реалізація яких забезпечить здійснення стратегії розвитку. Європейська Комісія визначає, що «проект є першим підрозділом програми». Так, програма – це комплекс заходів та проектів, об'єднаних для досягнення певних стратегічних переваг [12; 148]. Програми об'єднують проекти для досягнення певних цілей, протягом тривалішого періоду, спрямовані на отримання вигод, які не можуть бути досягнуті окремими проектами.

В Україні діє ЗУ «Про державні цільові програми», який визначає засади розроблення, затвердження та виконання державних цільових програм. Відповідно до закону програми поділяються на: загально-

державні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля – це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання і здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади; та інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки і суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки. Це впливає на розподіл проєктів загальнодержавного та місцевого рівня [6].

Також діють ЗУ «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України» та Постанова КМУ «Про розроблення прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складання проєктів Бюджетної декларації та державного бюджету», за якою щорічно формуються міністерствами, органами місцевого самоврядування формуються прогнози на п'ять років та на наступний та два подальші роки: економічного і соціального розвитку України, галузей економіки, Автономної Республіки Крим, області, району, міста.

Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України у 2021 році прозвітувало про стан виконання державних цільових програм [21], в якому зазначило, що у 2020 році реалізовано 10 програм (планувалось 15 – 4 з них не фінансувались) на 111,9 млрд. грн. (з них – 76,9 млрд. грн. державний бюджет, 5,8 млрд. грн. – місцеві бюджети, 29,2 млрд. грн. – інші джерела). Кількість державних цільових програм (далі – ДЦП) в цілому скорочується від 64 програм у 2013 році до 15 у 2020 році. Разом з тим, у 2020 році було найбільше фінансування та виконання – 78,9% (в порівнянні до 34,6 %, 48,5 млрд. грн. у 2013 році).

Найвищий рівень фінансування у 2020 році припадає на програми економічного (98,40 млрд.грн. – 3 програми) та соціального (9,97 млрд.грн. – 4 програми) спрямування. Так, 68,7 млрд.грн. витрачено на фінансування «Державної цільової економічної програми розвитку автомобільних доріг загального користування на 2018-2022 роки», інші кошти Державного бюджету України розподілені на ДЦП розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну р. Дніпро, ДЦА розвитку фізичної культури і спорту, ДЦП «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів». Програми підтримки фізичної культури і спорту (5,5 млрд.грн.) та розвитку водного господарства басейну р. Дніпро також фінансувались з місцевих бюджетів, з яких фінансувались і ДЦП «Молодь України», ДЦП радіаційного і соціального захисту населення м. Жовті Води.

В Україні діє класифікація видатків та кредитування бюджету за бюджетними програмами (програмна класифікація). Щороку розпорядники бюджетних коштів формують бюджетні запити на наступний рік та оформлюють паспорти бюджетних програм на поточний рік. Важливість цих документів пов'язана із взаємозв'язком з цілями державної політики, з чітким визначенням мети, завдання програми та планування видатків, показників результативності бюджетної програми: затрат, продукту, ефективності та якості. Таким чином, кожен розпорядник коштів планує цільове використання коштів та має можливість проаналізувати ефективність використання їх.

Проєктний менеджмент впливає і на організаційну структуру установ. Закордонний досвід відображає позитивний механізм створення проєктних офісів при органах влади на державному та місцевому рівнях, в бюджетних установах, наприклад, в університетах, медзакладах, наукових центрах, і т.і. для створення нових проєктів, пошуку коштів та партнерів. В Україні ця практика також набуває застосування: з'явилися проєктні відділи/офіси у місцевих органах самоврядування, університетах, міністерствах, що сприяє розширенню застосування проєктного підходу. Така організаційна структура дозволяє стандартизувати процеси управління, здійснювати підтримку управління кількома проєктами, зокрема і управління портфелями проєктів – колективне управління групою проєктів, програм, які поєднуються стратегічними цілями організації.

У 2010-2015 роках для управління національними проєктами, проведення інвестиційної реформи в Україні діяло Державне агентство з інвестицій та управління національними проєктами України, завданням якого було вдосконалити процедуру адміністрування державних видатків розвитку, створити можливості для залучення інвестицій в державу. В обласних центрах почали діяти регіональні центри агенства.

У 2016 році при Кабінеті Міністрів України був утворений Офіс реформ КМУ як дорадчий орган уряду. Координується Прем'єр-міністром України для допомоги у розробці та втіленні реформ у державі, супроводжуючи реформи від аналізу проблеми і розробки ідеї та механізму її впровадження до моніторингу ефективності та комунікації змін. Офіс сформував команди підтримки реформ у Міністерстві фінансів, Міністерстві економіки, Міністерстві розвитку громад та територій, Міністерстві інфраструктури, Міністерстві захисту довкілля та природних ресурсів, Міністерстві освіти і науки, Державному агентстві автомобільних доріг, Державній митній службі для експертної підтримки реформ та реструктуризації мі-

ністерств і відомств [13]. Це сприяє управлінню портфелем проєктів та зорієнтоване на досягненню стратегічних цілей за сукупністю виконаних проєктів портфелю. Об'єднання окремих комунікаційних, культурних, освітніх, наукових проєктів у портфелі дозволяє отримати нову якість управління ними, посилити загальний ефект реалізації проєктів, а самі портфелі проєктів стають одним з найбільш дієвих механізмів стратегічного управління [20; 54].

Загальне керівництво проєктами публічного управління в Україні здійснює Міністерство економічного розвитку та торгівлі України. Сформовані чіткі вимоги нормативно-правової бази – це особливість проєктного менеджменту в державному управлінні, які визначають формат документації, методики обрахунків, відповідальності за планування документації, проведення експертизи проєктів, моніторингів, визначення ризиків, звітності за проєктом. Проте головні розпорядники бюджетних коштів залежно від напрямків своєї роботи формують свої вимоги, методики, порядки проходження відбору проєктів для фінансування.

Також для реалізації інфраструктурних проєктів створюють проєктні кампанії, як і у бізнес-середовищі, для поєднання фінансових ресурсів, визначення відповідальності кампанії за завершення проєкту відповідно до затвердженого проєкту.

Важливо розуміти, проєкти державного управління обов'язково мають мати ефект суспільної користі проєктів на державному та місцевому рівні, що відрізняє та актуалізує ці проєкти від безбизнес-проєктів. Разом з тим, проблемою залишається вибір проєктів, їх актуальності при обмежених фінансових ресурсах держави. Тому в таких проєктах важливим завданням є якісно проаналізувати проблему, альтернативи її вирішення, середовище проєкту (зовнішні та внутрішні чинники) та потреби, вимоги, сподівання зацікавлених сторін проєкту.

Проєкти на місцевому/регіональному рівнях відрізняються від державних масштабом існування та вирішення проблеми, задоволення потреб, ступенем впливу на населення територіальної громади, області чи кількох областей. Разом з тим, проблемою фінансування таких проєктів є часте недофінансування, чи нестабільності фінансування проєктів, особливо довгострокового спрямування.

Ключовим питанням в проєктному менеджменті є комунікація, яка важлива як у середині проєктної команди, так і з зацікавленими сторонами. Команда управління проєктом має бути адаптивна, готова до ризиків та можливих конфліктів, а основне – розвивати довіру в середині команди.

Для проєктів публічної сфери гострим питанням є публічність, прозорість процесів подачі, вибору проєктів для фінансування, звітності, результативності проєктів перед громадянами, ЗМІ, депутатами, інвесторами, донорами. Важливим питанням тут залишається громадський контроль, який лише зростає в Україні. Тому одне з питань, яке формується проєктним підходом – забезпечення довіри між органами влади, державними установами, підприємствами з громадянами та бізнесом. При розробці проєктів місцевого рівня обов'язково потрібно враховувати інтереси територіальної громади, залучати громадськість для обговорення проблем, пошуку рішень, ознайомлення з прийнятими рішеннями. Зокрема, заохочуються громадські слухання, зустрічі з громадою, опитування населення, широке висвітлення інформації про проведення заходів, прийняті рішення від місцевої влади, залучення місцевих громадських організацій до співпраці, спільних проєктів. Комунікації з різними цільовими групами має відбуватись на постійній основі та впливати на наступні рішення органів влади.

Власне проєкти в публічному управлінні в Україні застосовуються в різних формах:

1. Державні інвестиційні проєкти.
2. Проєкти фінансування міністерств та відомств (власні та на основі конкурсів).
3. Проєкти державно-приватного партнерства.
4. Проєкти, які подаються для фінансування міжнародними організаціями, банками.
5. Проєкти громадських бюджетів.

Для формування державних інвестиційних проєктів Міністерство економічного розвитку та торгівлі України визначило чіткі методичні рекомендації щодо підготовки та проведення експертизи таких проєктів (наказ міністерства від 22.12.2017 р. №1865). Постановою Кабінету Міністрів України від 7.04.2021 р. № 312 визначений оновлений порядок відбору державних інвестиційних проєктів. Загальна практика така ж як для інвестиційних проєктів бізнес-середовища (технології SWOT-аналізу, графіки Ганта, визначення собівартості, розрахунок фінансових показників (NPV, IRR, PI, DPP), ризику, інше). Ставка дисконтування таких проєктів прораховується самостійно розробником (враховуючи визначені міністерством економічного розвитку ставки інфляції та облікової ставки НБУ), або використовуючи визначені міністерством ставки – 12% для проєктів, де існує ринок і 5% для проєктів, де відсутній ринок – для соціальних проєктів. Крім того, розрахунки потрібно проводити на період 20 років. Важливо зауважити, що державний інвестиційний проєкт може бути профінансований і за умови негативних показників проєктів – неопукності, з мінусовим NPV, неприбутковий – за умови, що це проєкт соціального значення і витрати в проєкт впли-

нуть на енергоефективність, створення нових робочих місць, нових послуг чи покращення їх якості, інше.

Державно-приватне партнерство надає можливість публічному сектору, який виконує економічну функцію, залучати приватний сектор для вирішення суспільно значущих і соціально важливих завдань, зокрема із залученням приватних інвестицій. В Україні таке партнерство між державними та підприємницькими структурами, фінансово-кредитними організації почало активно впроваджуватися останні 10-15 років. Головне завдання – інвестиційне проєктування та спільна реалізація сучасних інвестиційних проєктів публічними та приватними партнерами, а також поділ компетенцій, ризиків, доходів і витрат між сторонами. Саме державно-приватне партнерство дозволяє реалізувати великі інвестиційні проєкти [1; 59]. Крім того, для підвищення інвестиційної привабливості держави та збільшення робочих місць, діє державна підтримка іноземних інвестицій із значними інвестиціями в Україну [8].

Міністерства та відомства організують власні проєкти для здійснення своїх цілей, використовуючи бюджетне фінансування, затвержені програми та проєкти, що сприяє запровадженню стратегічного управління та посиленню продуктивності публічного управління. Розробка проєктів побудови інфраструктурних об'єктів, реформи відповідної галузі, запровадження нових продуктів (наприклад, запровадження нової програми в початковій освіті «Нової Української Школи» чи програма забезпечення транспортом заклади освіти «Шкільний автобус») дозволяє працювати на результат та наперед визначити план реалізації, відповідальних, бюджет, ін.

Особливим способом залучення громадськості до публічного управління та покращення якості послуг, є проведення конкурсів на фінансування проєктів, за функційною відповідальністю міністерств та відомств. Головні розпорядники коштів визначають свої вимоги до проведення конкурсів та розміщують їх на своїх сайтах, так і КМУ [10]. Прикладом є конкурс проєктів молодіжних та дитячих громадських організацій Міністерства молоді та спорту України [9] та конкурс спільних науково-дослідних проєктів з іншими країнами-партнерами Міністерства освіти і науки України [17].

Найважливішим конкурсом для інфраструктурних змін в Україні є конкурс проєктів Державного регіонального фонду розвитку Міністерства розвитку громад та територій України. Відповідно до Бюджетного кодексу України на фонд щороку повинно виділятися не менше 1% доходів загального фонду Державного бюджету України. Проєкти в цілому є інфраструктурними, направлені на розвиток громад, з обов'язковим співфінансуванням, розподілом ризиків, визначеною інституційною, політичною та фінансовою стійкістю проєктів. Фонд активно діє з 2015 року, зокрема за рахунок фонду здійснюється програма Президента «Велике будівництво». На 2022 рік було заплановано понад 5 млрд.грн. на фінансування з фонду [14]. На веб-сайті фонду розміщені усі проєкти, які подаються на розгляд в інформаційній системі, з завантаженням експертиз, листів підтримки, технічною документацією, звітами про реалізацію проєкту, що забезпечує публічність розгляду цих проєктів та значно покращує рівень написання проєктів щороку. Також відзначимо, що функціонування єдиного веб-порталу використання публічних коштів [5], де у відкритому доступі є витрати розпорядників бюджетних коштів, що посилює контроль за їх використанням.

Для України важливим питанням залишається залучення коштів на інфраструктурні проєкти від міжнародних організацій та банків. Такі організації мають власні методики проєктного менеджменту щодо написаних проєктів, їх оцінки, моніторингу та контролю, а також оцінки заявника на можливості здійснення проєкту. Для подачі проєктів до таких організацій, зокрема для отримання міжнародної технічної допомоги, такі проєкти погоджуються та реєструються у Міністерстві економічного розвитку і торгівлі. Усі зміни до проєктів також проходять обов'язкову перереєстрацію. В останні роки зросли запозичення України на такі проєкти [15]. Зокрема, в Законі України «Про Державний бюджет України на 2022 рік» [7] заплановано 25 536 937,3 тис.грн. обсягів кредитів. У додатку 8 зазначається перелік проєктів на фінансування міжнародними інституціями, як приклад, Міжнародний банк реконструкції та розвитку кредитує проведення 11 проєктів для боротьби з COVID-2019, покращення вищої освіти та теплопостачання, ін.; Європейський інвестиційний банк – 22 проєкти енергетики, міської інфраструктури, аграрної, транспортної галузі, ін.

Для розвитку громад участь у таких міжнародних проєктах та програмах допомагає отримати грантові кошти для розвитку підприємництва, сільського господарства, управління та адміністрування, освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціальної сфери, екології, інше. Громади широко беруть участь в програмі «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (USAID), «Підтримка реформи децентралізації в Україні/U-LEAD з Європою: програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку» (GIZ, Sida), «Підтримка децентралізації в Україні – фаза II» (SKL) (Sida), «Електронне урядування задля підзвітності влади та участі громади» (Програма EGAP) (Фонд «Східна Європа», Фонд «Innovabridge») [16]. Остання програма сприяла автоматизації ЦНАПів, навчання працівників зі стресостійкості та клієнтоорієнтованості [18].

Популярними стали програмні проекти: інфраструктурні гранти в рамках програми House of Europe, проекти програми ТЕМПУС, програми «Сусідство і партнерство», конкурс «Наша громада», гранти від Програми ООН із відновлення та розбудови миру, які забезпечують виконання стратегії донорів, реалізуючи потрібні громадам, організаціям, установам проекти.

Можливістю для людей громади впливати на видатки, відзначати проблеми, які не вирішені є подача проектів на фінансування з обласних бюджетів та бюджетів ОТГ в Україні. Такі проекти спрямовані на проведення соціальних, культурних, спортивних заходів, на вдосконалення благоустрою територій. Забезпечує цей процес партиципаторне бюджетування (процес прийняття рішень із залученням громадськості до управління та виділення коштів з бюджету) та партиципаторний бюджет (громадський бюджет або бюджет участі) [2]. З 2014 року такі бюджети запроваджуються по усіх областях України, вдосконалюються процедури прийняття рішень. Так, діє електронний сервіс Громадський бюджет [4], що дозволяє зареєструвати проекти від розробників, відкрито переглядати усі проекти для громадян, ознайомлюватись з метою, сумами, відповідальними за проєкт, голосувати та бачити результати голосувань. Важливо, що береться до уваги реєстрація проживання громадян. Система відображає зареєстровані 8557 проекти 245 територіальних громад (найбільше – Полтавська область – 1545 проектів). Профінансовані проекти на суму 752,60 млрд.грн. [4]. Разом з тим, не всі громади користуються цією електронною системою – діють заповнені документи в ЦНАПах та заповнені бланки в установах місцевої влади чи бібліотеках.

Кожна місцева рада приймає своє положення про громадський бюджет/бюджет участі, та порядок проведення конкурсу проектів: діють окремі правила подачі, експертизи проектів, моніторингу, суми на окремі проекти та визначена сума або відсоток бюджету на фінансування проєкту – від 0,1 % до 1 % загального фонду бюджету. Проекти обов'язково перевіряються на відповідність до стратегії громади чи регіону.

Подані проекти в перші роки дії громадських бюджетів показали проблему низької якості написаних документів, проведених розрахунків. Тому в останні роки зросла кількість заходів-навчань громадських активістів з написання проектів, що покращило рівень написання проектів. Важливою є проведення активної інформаційної кампанії громадського бюджету як в період подачі документів, так і голосування за проекти.

Проблемним питанням проєктного менеджменту в Україні залишається високий ризик недофінансування проектів або незавершення проектів через брак коштів. Основна проблема – ризик перевищення кошторисної вартості проєкту. Причинами є занижені вартості проєкту, значний розрив часу між розрахунками і написанням проєкту, проходженням експертизи, відбору та проведення фінансування за проєктом, що може бути розділено в часі до двох років. Інфляційні процеси, зміна керівництва і пріоритетів фінансування впливають на фінансування та невчасній реалізації таких проектів.

Також залишається проблема в дефіциті кадрів для написання і реалізації проектів. Частина проектів, які проходять відбір, не фінансуються через відмову відповідальних осіб в бюрократичних завданнях: оформлені документації, здійснення проплат відповідно до бюджетних вимог, проведення моніторингу і по суті виконання додаткових робіт працівниками органів державної та місцевої влади, враховуючи їх невеликі заробітні плати. Тому актуальними залишаються питання формування проєктних команд, організації їх роботи. В публічному управлінні постають проблеми у виділенні осіб за проєктом, які здійснюють функційні обов'язки за посадовими інструкціями та визначення результативності їх роботи під час реалізації проєкту.

Технології проєктного менеджменту відрізняються від традиційного, тому керівники таких проектів повинні проходити постійні навчання з організації роботи команди, управління конфліктами, пошуку коштів на проекти, аналізу проблем та можливостей громад, застосування фінансової аналітики та інформаційних технологій; консультативну підтримку. Ризики, які залишаються, і в корупційних схемах використання бюджетних коштів, тому посилений контроль фінансових органів в Україні залишається.

Висновки. Останні роки відзначені розвитком проєктного менеджменту в публічному управлінні в Україні. Розроблена та застосовується нормативна база для розробки стратегій, програм, проектів, з визначенням методик розрахунків, підтримкою інвестицій. Діє зв'язок між стратегічним розвитком держави, регіону, галузі з програмами та проектами. Розширилась база фінансування проектів із широким застосуванням міжнародних фінансів та форми застосування проєктного підходу.

Залишаються питання покращення підготовки кадрів публічного управління щодо організації командної роботи, покращення моніторингу та контролю за здійсненням проєкту, оцінці ризиків. Також важливим питанням залишається покращення комунікації державними та місцевими органами влади з громадськістю. Для територіальних громад це є новим напрямком покращення фінансового менеджменту, зокрема із впровадження проектів громадського бюджету. Це підтверджує можливості розвитку застосування проєктного менеджменту в публічному управлінні в Україні.

Література:

1. Байрак, А.О. (2020) Особливості державно-приватного партнерства в медичній сфері в умовах забезпечення сталого розвитку. *Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна, №1 (22)*, 58-65.
2. Байрак, А.О. (2020) Osoblyvosti derzhavno-pryvatnoho partnerstva v medychniy sferi v umovakh zabezpechennya staloho rozvytku. [Features of public-private partnership in the medical field in terms of sustainable development]. *Naukovi pratsi DonNTU. Seriya: ekonomichna*. [Scientific works of DonNTU. Series: economic], №1 (22), 58-65. [in Ukrainian].
3. Балуєва, О. (2017). Бюджет участі. *Бюджетна бухгалтерія*. <<https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/august/issue-31/article-29995.html>> (2022, лютий, 18).
4. Baluyeva, O. (2017). Vyudzhet uchasti. [Participation budget]. *Vyudzhetna bukhhalteriya*. [Budget accounting]. <<https://i.factor.ua/ukr/journals/bb/2017/august/issue-31/article-29995.html>> (2022, February, 18). [in Ukrainian].
5. Вороніна, Ю. Є. (2018). Комунікативна політика в системі публічного управління. *Науковий погляд: економіка та управління, № 3 (61)*, 29-34.
6. Voronina, Yu. Ye. (2018). Komunikatyvna polityka v systemi publichnoho upravlinnya [Communicative policy in the system of public administration]. *Naukovyy pohlyad: ekonomika ta upravlinnya* [Scientific view: economics and management], № 3 (61), 29-34.
7. Електронний сервіс «Громадський бюджет» <<https://budget.e-dem.ua/howworks>> (2022, лютий, 18).
8. Elektronnyy servis «Hromads'kyu byudzheta» [Electronic service "Public Budget"] <<https://budget.e-dem.ua/howworks>> (2022, February, 18). [in Ukrainian].
9. Єдиний веб-портал використання публічних коштів <<https://spending.gov.ua/new/>> (2022, лютий, 18).
10. Yedynyy veb-portal vykorystannya publichnykh koshtiv [Web portal for the use of public funds] <<https://spending.gov.ua/new/>> (2022, February, 18).
11. Закон України «Про державні цільові програми». <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>> (2022, лютий, 16).
12. Zakon Ukrayiny «Pro derzhavni tsil'ovi prohramy» [Law of Ukraine "On State Targeted Programs"]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1621-15#Text>> (2022, February, 16). [in Ukrainian].
13. Закон України «Про Державний бюджет України на 2022 рік». <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>> (2022, лютий, 18).
14. Zakon Ukrayiny «Pro Derzhavnyy byudzheta Ukrayiny na 2022 rik» [Law of Ukraine "On the State Budget of Ukraine for 2022"]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1928-20#Text>> (2022, February, 18). [in Ukrainian].
15. Закон України «Державна підтримка іноземних інвестицій із значними інвестиціями в Україну». <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>>. (2022, лютий, 18).
16. Zakon Ukrayiny «Derzhavna pidtrymka inozemnykh investytsiy iz znachnymy investytsiyamy v Ukrayinu». [Law of Ukraine "State support of foreign investment with significant investment in Ukraine"]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].
17. Конкурс проектів молодіжних та дитячих громадських організацій Міністерства молоді та спорту України. <<https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/mozhливosti-dlya-molodi/konkurs-proyektiv-molodizhnyh-ta-dityachih-gromadskih-organizacij>>. (2022, лютий, 18).
18. Konkurs proyektiv molodizhnykh ta dytyachykh hromads'kykh orhanizatsiy Ministerstva molodi ta sportu Ukrayiny. [Competition of projects of youth and children's public organizations of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine]. <<https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/mozhливosti-dlya-molodi/konkurs-proyektiv-molodizhnyh-ta-dityachih-gromadskih-organizacij>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].
19. Оголошення про проведення конкурсів міністерств та відомств України. <<https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/finansova-pidtrimka-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva/ogoloshennya-pro-provedennya-konkursiv>>. (2022, лютий, 18).
20. Oholoshennya pro provedennya konkursiv ministerstv ta vidomstv Ukrayiny. [Announcement of competitions of ministries and departments of Ukraine]. <<https://www.kmu.gov.ua/gromadskosti/gromadyanske-suspilstvo-i-vlada/spriyannya-rozvitku-gromadyanskogo-suspilstva/finansova-pidtrimka-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva/ogoloshennya-pro-provedennya-konkursiv>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].
21. Олійник Р.Ю. (2018). Проектний менеджмент у публічному управлінні: теоретико-методологічний аспект. *Матеріали конференції «Сучасні тенденції розвитку науки»*. (м. Чернівці, 21-22 грудня 2018 р.), 103-106.
22. Oliynyk R.Yu. (2018). Proektnyy menedzhment u publichnomu upravlinni: teoretyvno-metodolohichnyy aspekt [Project Management in Public Administration: Theoretical and Methodological Aspect]. *Materialy konferentsiyi «Suchasni tendentsiyi rozvytku nauky»* (m. Chernivtsi, 21-22 hrudnya 2018 r.). [Proceedings of the Conference "Modern Trends in Science" (Chernivtsi, December 21-22, 2018)], 103-106. [in Ukrainian].
23. Олійник, Р.Ю. (2019). Проектний менеджмент: особливості ключових концептів та застосування у публічному секторі. *Право та державне управління, № 2 (35) Т. 2*, 147-151.
24. Oliynyk, R.YU. (2019). Proektnyy menedzhment: osoblyvosti klyuchovykh kontseptiv ta zastosuvannya u publichnomu sektori. [Project management: features of key concepts and applications in the public sector]. *Pravo ta derzhavne upravlinnya* [Law and Public Administration], № 2 (35) 2, 147-151.
25. Офіційний веб-сайт Офісу реформ КМУ <<https://rdo.in.ua/>>. (2022, лютий, 18).
26. Ofitsiyyny veb-sayt Ofisu reform KMU [Official website of the Office of Reforms of the Cabinet of Ministers] <<https://rdo.in.ua/>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian, in English].

14. Офіційний веб-сайт Державного фонду регіонального розвитку Міністерства розвитку громад та територій України <<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/derzhavniy-fond-regionalnogo-rozvitku/>>. (2022, лютий, 18).

Ofitsiynyy veb-sayt Derzhavnoho fondu rehional'noho rozvytku Ministerstva rozvytku hromad ta terytoriy Ukrayiny [Official website of the State Fund for Regional Development of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine]. <<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/derzhavniy-fond-regionalnogo-rozvitku/>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].

15. Офіційний веб-сайт фінансування проєктів з міжнародних фондів <<https://proifi.gov.ua/>>. (2022, лютий, 18).

Ofitsiynyy veb-sayt finansuvannya proyektiv z mizhnarodnykh fondiv [Official website for financing projects from international funds]. <<https://proifi.gov.ua/>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].

16. Офіційна сторінка реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади. <<https://donors.decentralization.gov.ua/>>. (2022, лютий, 18).

Ofitsiyna storinka reformy mistsevoho samovryaduvannya ta detsentralizatsiyi vlady. [Official page of local self-government reform and decentralization of power]. <<https://donors.decentralization.gov.ua/>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].

17. Перелік спільних науково-дослідних проєктів Міністерства освіти і науки <<https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/dvostoronni-naukovi-konkursi/rezultati-konkursiv/>>. (2022, лютий, 18).

Perelik spil'nykh naukovo-doslidnykh proyektiv Ministerstva osvity i nauky. [List of joint research projects of the Ministry of Education and Science] <<https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/dvostoronni-naukovi-konkursi/rezultati-konkursiv/>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].

18. Програма EGAP. Офіційний веб-сайт. <<https://egap.in.ua/>>. (2022, лютий, 18).

Prohrama EGAP. Ofitsiynyy veb-sayt. [EGAP program. Official website]. <<https://egap.in.ua/>>. (2022, February, 18). [in Ukrainian].

19. Регіональні стратегії розвитку. <<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/>> (2022, лютий, 16).

Rehional'ni stratchiyi rozvytku. [Regional development strategies.] <<https://www.minregion.gov.ua/napryamki-diyalnosti/derzhavna-rehional-na-polityka/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku/strategichne-planuvannya-regionalnogo-rozvitku-na-period-do-2027-roku/regionalni-strategiyi-rozvytku-na-period-do-2027-roku/>> (2022, February, 16). [in Ukrainian].

20. Сивак, Т.В. (2019). Реалізація стратегічних комунікацій у публічному управлінні на засадах проєктного підходу *Актуальні проблеми державного управління*, № 3(79), 53-57.

Syvak, T.V. (2019). Realizatsiya stratchichnykh komunikatsiy u publichnomu upravlinni na zasadakh proektnoho pidkhodu. [Implementation of strategic communications in public administration on the basis of the project approach]. *Aktual'ni problemy derzhavnoho upravlinnya* [Actual problems of public administration], № 3(79), 53-57. [in Ukrainian].

21. Стан виконання державних цільових програм у 2020 році. <<https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>> (2022, лютий, 16).

Stan vykonannya derzhavnykh tsil'ovykh prohram u 2020 rotsi. [Status of implementation of state target programs in 2020.] <<https://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=DerzhavniTsiloviProgrami>> (2022, February, 16) (2022, February, 16). [in Ukrainian].

22. Терещенко, Т.В., Коломієць, В.М. (2020). Розвиток проєктного підходу в публічному управлінні. *Збірник тез ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Становлення та розвиток місцевого самоврядування в Україні» (м. Хмельницький, 7 грудня 2020 року)*, 193-203.

Tereshchenko, T.V., Kolomyets', V.M. (2020). Rozvytok proektnoho pidkhodu v publichnomu upravlinni. [Development of a project approach in public administration]. *Zbirnyk tez IKH Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Stanovlennya ta rozvytok mistsevoho samovryaduvannya v Ukrayini» (m. Khmel'nyts'kyu, 7 hrudnya 2020 roku)*. [Collection of abstracts of the IX All-Ukrainian scientific-practical conference "Formation and development of local self-government in Ukraine" (Khmelnitsky, December 7, 2020)], 193-203. [in Ukrainian].

23. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>> (2022, лютий, 16).

Ukaz Prezydenta Ukrayiny «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrayiny na period do 2030 roku. [Decree of the President of Ukraine "On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (2022, February, 16). [in Ukrainian].

**ЕКОНОМІКА ПРАЦІ
ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА**

Отримано: 28 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 19 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: biloshkurskyi.m@udpu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-77-82

Білошкурський М. В., Корнієнко Т. О., Білошкурська Н. В., Плєць І. І. Детермінанти сталого розвитку старопромислового регіону. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 77–82.

УДК: 332.122:338.45

JEL-класифікація: O18, O31, Q01, Q56, R11.

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-2826-3983>

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-8020-0771>

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-6080-2959>

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-9649-6770>

Білошкурський Микола Васильович,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Корнієнко Тетяна Олександрівна,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Білошкурська Наталія Володимирівна,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*

Плєць Іван Іванович,

*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника*

ДЕТЕРМІНАНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

У статті визначено основні детермінанти сталого розвитку старопромислового регіону і проведено їх систематизацію. Виокремлено особливості сталого розвитку старопромислового регіону, які полягають у концентрації міст довкола великих промислових агломерацій, забруднення навколишнього середовища, використання у промисловому виробництві застарілих технологій Індустрії 3.0 та Індустрії 2.0. Доведено, що комплексна проблема модернізації старопромислових регіонів України шляхом переходу на технології Індустрії 4.0 потребує прийняття необхідних зважених рішень на рівні державних і місцевих органів влади, а також промислових власників.

Ключові слова: промислове виробництво, децентралізація, модернізація, Індустрія 4.0.

Mykola Biloshkurskyi,

*Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and Economic Security,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Tetiana Korniienko,

*Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and Economic Security,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Nataliia Biloshkurska,

*Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Marketing, Management and Business Management,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University*

Ivan Plets,

Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Finance, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AN OLD INDUSTRIAL REGION

Proceeding from the sustainable development paradigm, the old-industrial region needs innovative solutions in the economic, environmental and social sphere, which would provide prerequisites for the modernization of economic relations, territories, environmental protection, infrastructure, industrial production, etc. In this regard, the problem of studying the main determinants of sustainable development of the old industrial region is actualized. The aim of the research is to systematize the determinants of sustainable development of the old industrial region and the ways of its modernization.

The basic determinants of sustainable development of an old industrial region have been defined and classified according to such classification attributes as finance, ecology, food safety, social-cultural condition, infrastructure, marketing of the

region, industrial-production potential. The features of sustainable development of old industrial region have been pointed out: the concentration of cities (districts within cities, settlements) around large industrial enterprises and agglomerations; a critically dangerous state of environmental pollution; the use of Industry 3.0 (less often Industry 2.0) technologies in industrial production.

It has been proved that the problem of modernization of Ukrainian old industrial regions, which is acute in most countries of the world, involves the transition to Industry 4.0 technologies, which ensure the competitiveness of industrial production. This problem is complex and its solution requires the necessary deliberate decisions at the level of state authorities, local authorities and industrial owners. At the same time, it is necessary to develop an adequate state policy to shift Ukraine's industry to Industry 4.0, including preferential taxation, cluster development, and comprehensive attraction of both domestic and foreign investors.

Keywords: industrial production, decentralization, modernization, Industry 4.0.

Постановка проблеми. Старопромисловим регіоном є територія, що в минулому була промислово розвиненою, але зараз перебуває в процесі занепаду чи занепада внаслідок відсутності можливостей або небажання власників промислових підприємств інвестувати в модернізацію виробничих потужностей, суттєвого відставання застосовуваних виробничих технологій від сучасних новацій технологічного прогресу, недостатньої адаптованості до стійких кон'юнктурних перетворень на ринках промислової продукції тощо. При цьому забезпечення інноваційного розвитку старопромислових регіонів є актуальним завданням для країн, внесок промисловості у ВВП яких суттєвий. Виходячи з парадигми сталого розвитку, старопромисловий регіон потребує інноваційних рішень у економічній, екологічній та соціальній сфері, які б забезпечили передумови для модернізації економічних відносин, територій, охорони довкілля, інфраструктури, промислового виробництва тощо. У зв'язку з цим актуалізується проблема дослідження основних детермінант сталого розвитку старопромислового регіону.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В основу дослідження лягли праці, у яких розвинене вирішення проблем розвитку старопромислових регіонів, це зокрема наукові праці таких авторів, як: О. Новікова, О. Амоша, В. Антонюк та ін. [1], К. Гебхардт [2], А. Євдокимова, В. Євтушенко, А. Баранов і О. Кубрак [3], О. Снігова [4], О. Амоша, О. Лях, М. Солдак і Д. Черевацький [5], Л. Лі, П. Чжан, К. Лю, В. Лю і Дж. Лі [6], О. Кудріна, В. Омеляненко і О. Омеляненко [7], Р. Гассінк і М. Кізе [8], І. Петрова [9], Ю. Харазішвілі і В. Ляшенко [10] та ін. Також основу дослідження складають проблеми, досліджувані у попередніх працях авторів [11–13]. Проте, проблема систематизації та класифікації основних детермінант сталого розвитку старопромислових регіонів є маловивченою і потребує подальшого розвитку.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є систематизація детермінант сталого розвитку старопромислового регіону та шляхів його модернізації.

Виклад основного матеріалу. Парадигма сталого розвитку передбачає динамічний процес еволюційних позитивних змін для забезпечення збалансованості економічної, соціальної та екологічної модернізації. Вона має стати основою формування підходів до вирішення проблем старопромислового регіону. Це особливо актуально в Україні, коли завершується реформа децентралізації владних повноважень відбувається перенесення економічного реформування на регіони та посилення їх ролі у реалізації економічної, соціальної та екологічної політики держави.

Для ефективного забезпечення сталого розвитку старопромислового регіону визначено основні його детермінанти за такими класифікаційними ознаками, як фінанси, екологія, продовольча безпека, соціально-культурний стан, інфраструктура, маркетинг регіону, промислово-виробничий потенціал (рис. 1).

Децентралізація владних повноважень є ключовим напрямом державної політики регіонального розвитку [14], а також основою модернізації старопромислових регіонів у контексті забезпечення їх сталого розвитку. Фінансова децентралізація є основною фінансовою детермінантою сталого розвитку старопромислового регіону, що посилює фінансову автономію та дозволяє масштабніше реалізовувати цільові програми та стратегії розвитку через осідання більшого обсягу податкових надходжень у місцевих бюджетах. Чільне місце серед фінансових детермінант займає діяльність кредитних і страхових організацій, забезпечуючи безперебійне фінансування операційної діяльності промисловості та мінімізацію ризиків у промисловому виробництві. Фінансовою детермінантою сталого розвитку старопромислового регіону, яка об'єктивно існує і у стадії зростання впливає позитивно, а у стадії спаду – негативно, є циклічність економіки.

Екологічними детермінантами сталого розвитку старопромислового регіону є природно-кліматичні умови, природоохоронна діяльність, рівень техногенних забруднень, обсяги викидів забруднюючих речовин у навколишнє середовище та утилізації відходів. Саме екологічні детермінанти визначають, наскільки безпечним є середовище існування жителів старопромислового регіону.

Детермінантами продовольчої безпеки старопромислового регіону, від яких безпосередньо залежить фізична життєдіяльність населення, є стан агропромислового комплексу, розвиненість торговельної ме-

режі продуктових товарів, діяльність переробних підприємств АПК, діяльність вертикально-інтегрованих комплексів.

Рис. 1. Класифікація детермінант сталого розвитку старопромислового регіону

Джерело: сформовано авторами.

Соціально-культурними детермінантами сталого розвитку старопромислового регіону є зайнятість населення та рівень безробіття, міжнаціональні та міжрелігійні відносини, розвиненість соціальної сфери та мережі освітньо-наукових і культурно-мистецьких закладів, кваліфікованість робочої сили, діяльність громадських і благодійних організацій. Від збалансованості всіх цих детермінант залежить гармонійність демографічних процесів, що відбуваються у старопромисловому регіоні.

Розвиненість ринкової інфраструктура, стан автомобільних доріг, залізниці, аеродромів, портів, доступність засобів зв'язку, інтернету, телекомунікацій створюють основу інфраструктурних детермінант сталого розвитку старопромислового регіону.

Маркетингові детермінанти сталого розвитку старопромислового регіону, від яких залежить його імідж, сприйняття зовнішніми національними та закордонними стейкхолдерами, є успішність брендінгу та впізнаваність у соцмережах і мас-медіа, а також наявність туристичних магнітів.

Промислово-виробничі детермінанти відіграють не останню роль у формуванні сталого розвитку старопромислового регіону. До таких детермінант належить наявність виробничих потужностей базових промислових підприємств та їх забезпеченість мінеральними ресурсами. Відчутним на сталий розвиток старопромислового регіону є вплив його залежності від природних монополій (водопостачання, постачання енергоносіїв тощо). Крім того, промислово-виробнича складова сталого розвитку старопромислового регіону потребує заходів щодо модернізації промислового виробництва і його переходу на засади Індустрії 4.0, що є критично важливим напрямом.

Також, досліджуючи основні детермінанти сталого розвитку старопромислового регіону, слід зважати на такі особливості:

- концентрація міст (районів у містах, поселень) довкола великих промислових підприємств і агломерацій, що є логістичною перевагою, проте, у випадку виходу бізнесу з регіону стає соціальною катастрофою;
- критично небезпечний стан забруднення навколишнього середовища і, як наслідок, високий рівень захворюваності та смертності населення;
- промислове виробництво базується на технологіях Індустрії 3.0 (рідше Індустрії 2.0), які є морально і фізично застарілими, енерго- та ресурсо- затратними, як правило загрозливими навколишньому середовищу.

Розглядаючи можливі напрями модернізації діяльності промислових об'єктів, розташованих у старопромислових регіонах, слід звернути увагу на проекти Індустрії 4.0. Інноваційні продукти Індустрії 4.0, як і 3.0, необхідні в промисловому виробництві, старопромисловим регіонам особливо. Проте їхнє впровадження потребує фінансування і капіталовкладень. При цьому продукти Індустрії 3.0 вже є широков-

живаними в Україні і суттєво підвищили рівень інноваційного розвитку промисловості [16–17]. Продукти ж Індустрії 4.0 у переважній більшості є високовартісними новітніми технологічними розробками, які здатні забезпечити еспоненційний розвиток підприємств у середньостроковій перспективі.

Для визначення перспектив упровадження продуктів Індустрії 4.0 у старопромислові регіони України доцільно провести SWOT-аналіз (табл. 1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз модернізації старопромислових регіонів на засадах Індустрії 4.0 в Україні

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
Розвинена ІТ-індустрія; понад 100 фірм є новаторами Індустрії 4.0; координаційна рада при Міністерстві економіки України; Digital Agenda Ukraine; розвинений ланцюг «інтегратори – розробники – інжинірингові компанії»; успішність реформи децентралізації; участь учених ЗВО та НАНУ в Індустрії 4.0; потенціал окремих сегментів машинобудування.	Низька операційна ефективність уряду, відсутність промислової та інноваційної стратегії як основи Індустрії 4.0; слабкий регуляторний вплив на промисловців; вкрай низька урядова підтримка новаторів Індустрії 4.0; залучення ІТ-сектору, НАНУ, машинобудування та промислового інжинірингу до Індустрії 4.0 на низькому рівні; слабка здатність уряду ефективно кооперуватися і взаємодіяти з експертними спільнотами; відсутність регіональних і галузевих екосистем 4.0; відсутність стратегій щодо цифрової трансформації.
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
Частка ІТ у ВВП України 10 %; потенціал Індустрії 4.0 розвинених країн; доступність для України програм фінансування наукових досліджень ЄС (наприклад Horizon Europe та Euratom); інтеграція у світові ринки, аутсорсинг і експорт; зростання потреби в автоматизації у великих замовників; потреба в оновленні основних засобів та автоматизації виробничих процесів; швидка проникність технологій Індустрії 4.0; потенціал ринку праці України.	Подальша деградація інноваційних екосистем у промисловості; посилення дисбалансу в економіці зі зниженням частки переробної промисловості; поглиблення відставання від розвинутих країн за більшістю стратегічних аспектів 4.0; прискорення вимивання інженерних кадрів у ІТ та за кордон; зростання недовіри бізнесу та експертів до урядових програм через низькі темпи реформ; високий вплив ризиків політичної, воєнної та соціальної нестабільності на інвестиційний клімат.

Джерело: сформовано за даними, наведеними у [15, с. 30].

Виходячи з даних, наведених у табл. 1, варто зазначити, що економіка України має достатній потенціал для впровадження новацій Індустрії 4.0. Проте, до реалізації основних заходів необхідно залучити усіх можливих стейкхолдерів, насамперед державні органи влади. При цьому необхідно розробити адекватну державну політику переведення промисловості України на засади Індустрії 4.0 включно з пільговим оподаткуванням, розвитком кластерів, всебічним залученням як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів тощо.

Висновки. Отже, в результаті проведеного дослідження визначено основні детермінанти сталого розвитку старопромислового регіону і проведено їх систематизацію за такими класифікаційними ознаками, як фінанси, екологія, продовольча безпека, соціально-культурний стан, інфраструктура, маркетинг регіону, промислово-виробничий потенціал. Виокремлено особливості сталого розвитку старопромислового регіону, зокрема концентрацію міст (районів у містах, поселень) довкола великих промислових підприємств і агломерацій, критично небезпечний стан забруднення навколишнього середовища та використання технологій Індустрії 3.0 (рідше Індустрії 2.0) у промисловому виробництві. Доведено, що проблема модернізації старопромислових регіонів України, яка гостро стоїть і в більшості країн світу, передбачає перехід на технології Індустрії 4.0, які нині є вирішальним у забезпеченні конкурентоспроможності промислового виробництва. Ця проблема є комплексною і її вирішення потребує прийняття необхідних зважених рішень на рівні державних органів влади, місцевих органів влади та промислових власників.

Дослідження виконане за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту «Інноваційна складова безпеки сталого розвитку старопромислових регіонів України: стратегічні напрями інституційного забезпечення і трансферу технологій в інноваційних ландшафтах» (номер державної реєстрації 0121U100657).

Література:

1. Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / О. Ф. Новікова, О. І. Амоша, В. П. Антонюк та ін. ; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. 534 с. URL: https://iie.org.ua/wp-content/uploads/monografyi/2012/2012_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk.pdf (дата звернення: 25.02.2022).

Novikova, O. F. (ed.) et al. (2012). *Stalyi rozvytok promyslovoho rehionu: sotsialni aspekty* [Sustainable development of the industrial region: Social aspects]. Donetsk: Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, 534 p. <<https://iie.org.ua>>

org.ua/wp-content/uploads/monografiyi/2012/2012_mono_Novikova_Amosha_Antonyuk.pdf> [in Ukrainian] (2022, February 25).

2. Gebhardt C. The transfer of corruptive routines from old industrial regions to innovation clusters: A blind spot in innovation studies. *Triple Helix*. 2017. Vol. 4. No. 1. P. 1–35. DOI: <https://doi.org/10.1186/s40604-017-0046-0>

Gebhardt, C. (2017). The transfer of corruptive routines from old industrial regions to innovation clusters: A blind spot in innovation studies. *Triple Helix*, 4(1), 1–35. <https://doi.org/10.1186/s40604-017-0046-0>.

3. Євдокимова А. В., Євтушенко В. В., Баранов А. В., Кубрак О. М. Економіко-екологічні передумови децентралізації на принципах сталого розвитку територій. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2017. № 4. С. 107–114. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68402/1/Yevdokymova_stalyi_rozvytok.pdf (дата звернення: 25.02.2022).

Yevdokymova, A. V., Yevtushenko, V. V., Baranov, A. V., & Kubrak, O. M. (2017). Ekonomiko-ekolohichni peredumovy detsentralizatsii na pryntsyapkhal staloho rozvytku terytorii [Economic and environmental prerequisites for decentralization on the principles of sustainable development of territories]. *Visnyk SumDU. Seriya "Ekonomika"*, (4), 107–114. <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/68402/1/Yevdokymova_stalyi_rozvytok.pdf> [in Ukrainian] (2022, February 25).

4. Снігова О. Постіндустріальна економіка старопромислових регіонів: чому нас вчить європейський досвід? *Journal of Regional Science and Sustainable Development Economics*. 2018. Vol. 1. No. 1. P. 165–183. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/27359> (дата звернення: 25.02.2022).

Snihova, O. (2018). Postindustrialna ekonomika staropromyslovykh rehioniv: chomu nas vchyt yevropeyskyi dosvid? [The post-industrial economy of the old industrial regions: Why does the European experience teach us?]. *Journal of Regional Science and Sustainable Development Economics*, 1(1), 165–183. <<https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/27359>> [in Ukrainian] (2022, February 25).

5. Amosha O., Lyakh O., Soldak M., Cherevatskyi D. Institutional determinants of implementation of the smart specialisation concept: Case for old industrial coal-mining regions in Ukraine. *Journal of European Economy*. 2018. Vol. 17. No. 3. P. 305–332. DOI: <https://doi.org/10.35774/jee2018.03.305>.

Amosha O., Lyakh O., Soldak M., & Cherevatskyi D. Institutional determinants of implementation of the smart specialisation concept: Case for old industrial coal-mining regions in Ukraine. *Journal of European Economy*, 17(3), 305–332. <https://doi.org/10.35774/jee2018.03.305>.

6. Li L, Zhang P., Lo K., Liu W., Li J. The evolution of regional economic resilience in the old industrial bases in China: A case study of Liaoning Province, China. *Chinese Geographical Science*. 2020. Vol. 30, P. 340–351. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11769-020-1105-4>.

Li L, Zhang P., Lo K., Liu W., & Li J. (2020). The evolution of regional economic resilience in the old industrial bases in China: A case study of Liaoning Province, China. *Chinese Geographical Science*, (30), 340–351. <https://doi.org/10.1007/s11769-020-1105-4>.

7. Кудріна О. Ю., Омеляненко В. А., Омеляненко О. М. Стратегічні аспекти вироблення інноваційної політики в контексті сталого розвитку та безпеки країни. *Ефективна економіка*. 2020. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8413> (дата звернення: 25.02.2022). DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.8.16>.

Kudrina, O., Omelyanenko, V., & Omelyanenko, O. (2020). Stratehichni aspekty vyroblennia innovatsiinoi polityky v konteksti staloho rozvytku ta bezpeky krainy [Strategic aspects of innovation policy development in the context of sustainable development and security of the country]. *Efektivna ekonomika*, (8). <<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8413>> <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.8.16> [in Ukrainian] (2022, February 25).

8. Hassink R., Kiese M. Solving the restructuring problems of (former) old industrial regions with smart specialization? Conceptual thoughts and evidence from the Ruhr. *Review of Regional Research*. 2021. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10037-021-00157-8>.

Hassink R., & Kiese M. (2021). Solving the restructuring problems of (former) old industrial regions with smart specialization? Conceptual thoughts and evidence from the Ruhr. *Review of Regional Research*. <https://doi.org/10.1007/s10037-021-00157-8>.

9. Петрова І. П. Міжнародно-публічно-приватне партнерство для досягнення цілей сталого розвитку в старопромислових регіонах України. *Економічний вісник Донбасу*. 2021. № 2(64). С. 83–93. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2\(64\)-83-93](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2(64)-83-93).

Petrova, I. P. (2021). Mizhnarodno-publichno-pryvatne partnerstvo dlia dosiahnennia tsilei staloho rozvytku v staropromyslovykh rehionakh Ukrainy [International-Public-Private Partnership to Achieve Sustainable Development Goals in the Old Industrial Regions of Ukraine]. *Economic Herald of the Donbas*, 2(64), 83–93. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2\(64\)-83-93](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2021-2(64)-83-93) [in Ukrainian].

10. Харазішвілі Ю. М., Ляшенко В. І. Врахування інноваційних факторів економічного зростання у виробничій функції Кобба-Дугласа (на прикладі старопромислових регіонів України). *Економіка промисловості*. 2021. № 1(93). С. 5–19. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.005>.

Kharazishvili, Yu. M., & Lyashenko, V. I. (2021). Urakhuvannia innovatsiinykh faktoriv ekonomichnoho zrostantia u vyrobnychii funktsii Kobba-Duhlasya (na prykladі staropromyslovykh rehioniv Ukrainy) [Accounting for innovative factors of economic growth in the production function of Cobb-Douglas (on the example of old industrial regions of Ukraine)]. *Economy of Industry*, 1(93), 5–19. <http://doi.org/10.15407/econindustry2021.01.005> [in Ukrainian].

11. Білошкурський М. В. До проблеми економічної діагностики стану розвитку інноваційної діяльності підприємств. *Соціально-економічні трансформації в умовах глобалізації: світовий та вітчизняний виміри*: мате-

ріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Херсон, 1–2 березня 2013 р.); ред. кол. : К. С. Шапошников [та ін.]. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2013. С. 56–58.

Biloshkurskyi, M. V. (2013). Do problemy ekonomichnoi diahnostryky stanu rozvytku innovatsiinoi diialnosti pidpriemstv [The problem of economic diagnostics of the enterprises' innovation development], *Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii "Sotsialno-ekonomichni transformatsii v umovakh hlobalizatsii: svitovyi ta vitchyzniani vymiry"* – *Materials of the international scientific and practical conference "Socio-economic transformations in the conditions of globalization: world and national dimensions"*. (pp. 56–58). Kherson: Vydavnychiy dim "Helvetyka" [in Ukrainian].

12. Білошкурська Н. В. Управління промисловим виробництвом в Україні: інноваційний аспект. *Економічний простір*. 2015. № 98. С. 54–63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_98_8 (дата звернення: 25.02.2022).

Biloshkurska, N. V. (2015). Upravlinnia promyslovyim vyrobnytstvom v Ukraini: innovatsiinyi aspekt [Management of industrial production in Ukraine: Innovative aspect]. *Ekonomichnyi prostir – Economic space*, (98), 54–62. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2015_98_8> [in Ukrainian] (2022, February 25).

13. Корнієнко Т. О. Сутність та еволюція поняття «економічна безпека». *Економічні горизонти*. 2018. № 1(4). С. 113–118. DOI: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(4\).2018.132471](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(4).2018.132471).

Korniienko, T. O. (2018). Sutnist ta evoliutsiia poniattia "ekonomichna bezpeka" [The essence and evolution of "economic security" concept]. *Economies' Horizons*, 1(4), 113–118. [https://doi.org/10.31499/2616-5236.1\(4\).2018.132471](https://doi.org/10.31499/2616-5236.1(4).2018.132471).

14. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу / аналітична доповідь : Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін. К. : Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. 115 с.

Zhalilo, Ya. A., Shevchenko, O. V., Romanova, V. V. et al. (2019). Detsentralizatsiia vlady: poriadok denniy na serednostrokovu perspektyvu [Decentralization of power: The medium-term agenda]. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 115 p.

15. Національна стратегія індустрії 4.0 / Проект для Кабінету Міністрів України ; за підтримки Координатора ОБСЄ в Україні. 48 с. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/40:strategia-rozvitku-4-0-v3-korotkadocx> (дата звернення: 25.02.2022).

OSCE Coordinator in Ukraine (n. d.). Natsionalna stratehiia industrii 4.0 [Industry 4.0 national strategy]. <<https://mautic.appau.org.ua/asset/40:strategia-rozvitku-4-0-v3-korotkadocx>> [in Ukrainian] (2022, February 25).

16. Biloshkurska N., Harnyk O., Biloshkurskyi M., Liannoi M., Kudrina O., Omelyanenko V. Methodological bases of innovation development priorities integrated assessment. *International Journal of Civil Engineering and Technology*. 2019. № 10(01). P. 1231–1240. URL: https://iaeme.com/Home/article_id/IJCIET_10_01_113.

Biloshkurska, N., Harnyk, O., Biloshkurskyi, M., Liannoi, M., Kudrina, O., & Omelyanenko, V. (2019). Methodological bases of innovation development priorities integrated assessment. *International Journal of Civil Engineering and Technology*, 10(01), 1231–1240. <https://iaeme.com/Home/article_id/IJCIET_10_01_113> (2022, February 25).

17. Prokopenko O. V., Biloshkurska N. V., Biloshkurskyi M. V., Omelyanenko V. A. The role of banks in national innovation system: general strategical analytics. *Financial and Credit Activity – Problems of Theory and Practice*. 2019. Vol. 3. No. 31. P. 26–35. DOI: <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v3i30.179455>.

Prokopenko, O. V., Biloshkurska, N. V., Biloshkurskyi, M. V., & Omelyanenko, V. A. (2019). The role of banks in national innovation system: General strategical analytics. *Financial and Credit Activity – Problems of Theory and Practice*, 3(31), 26–35. <https://doi.org/10.18371/fcaptop.v3i30.179455>.

**ФІНАНСИ,
ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ**

Отримано: 10 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 19 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: strchk81@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-84-89

Вергелюк Ю. Ю. Використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету в Україні. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 84–89.

УДК: 336.27

JEL-класифікація: E 44, H 60, H 81

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-1773-6631>**Вергелюк Юлія Юрївна,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансових ринків та технологій,
Державний податковий університет

ВИКОРИСТАННЯ РИНКОВИХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФІЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УКРАЇНІ

Прийняття бюджету із дефіцитом в сучасному світі не вважається негативним явищем. Проте, обов'язковою умовою є визначення джерел фінансування такого дефіциту. В цьому руслі, використання ринкових джерел фінансування дефіциту державного бюджету – найоптимальніше. Розглянуто існуючі джерела фінансування дефіциту державного бюджету. Виокремлено ринкові джерела та визначено переваги їх використання. Проаналізовано передумови виникнення дефіциту Державного бюджету України. Проведено оцінку використання ринкових джерел фінансування дефіциту бюджету в Україні в розрізі позик на внутрішньому та зовнішньому ринках. За допомогою ряду індикаторів проведено оцінку наслідків використання ринкових джерел фінансування дефіциту Державного бюджету в Україні.

Ключові слова: державний бюджет, дефіцит державного бюджету, джерела фінансування, державні позики, ринкові інструменти.

Yuliia Verheliuk,

PhD. in Economics, Associate Professor of the Department of Financial Markets and Technologies, State Tax University

USING MARKET SOURCES FOR FINANCING THE STATE BUDGET DEFICIT IN UKRAINE

Adopting a budget with a deficit in the modern world is not considered a negative phenomenon. However, it is imperative to identify sources of funding for such a deficit. In this regard, the use of market sources of financing the state budget deficit is the most optimal.

The purpose of the article is to reveal the theoretical provisions and practice of financing the state budget deficit of Ukraine with the help of market sources. The article solves the following tasks: determining the place of financing the budget deficit in the process of equalization using different sources; characterization of existing sources of financing the budget deficit, and establishing criteria for classifying them as "market"; analysis of statistics on the preconditions for the state budget deficit in Ukraine; assessment of the use of market sources of financing the state budget deficit of Ukraine and the consequences of such financing.

The existing sources of financing the state budget deficit are considered, among which: deficit financing emission, tax sources, budget sequestration, sale of budget assets, internal state loans, external state loans, free assistance.

Market features identify the sources related to the use of debt financing instruments of the budget deficit, namely internal and external government loans. The advantages of using market sources of financing the state budget deficit are determined, namely: non-inflationary nature, efficiency of coverage, possibility to choose the most optimal offers on the market, wide opportunities for diversification, large base of risk reduction mechanisms, high liquidity.

An assessment of the market sources use in terms of the state budget deficit financing in Ukraine allowed us to establish that external financing, which carries the greatest burden on the budget, accounts for the majority. In the structure of external financing, the largest share belongs to loans received by Ukraine from international financial institutions. Sold foreign government bonds also account for a large share of external debt. The domestic market for deficit financing is realized through the sale of domestic bonds. The increase in domestic and external debts poses a threat to Ukraine's debt security, which was analyzed using a number of indicators.

Keywords: state budget, state budget deficit, sources of financing, government loans, market instruments.

Постановка проблеми. Тренди виконання бюджетів країн в останні часи демонструють зростаючу дефіцитність, що безумовно визначається не лише неефективністю системи управління державних бюджетів, а й станом національних економік та негативним впливом зовнішніх факторів. В результаті спостерігається зростання волатильності фінансових потоків в процесі виконання державних бюджетів, яка в

рамках системи бюджетного планування не може бути врахованою і ситуативно компенсується в процесі виконання бюджету. На практиці, управління дефіцитом державного бюджету багато у чому має незалежний характер, що в свою чергу негативно впливає на ефективність управління та стійкість державного бюджету в цілому.

В сучасних ринкових умовах прийняття бюджетів із дефіцитом не є критичним та негативним явищем, адже існують ринкові джерела його фінансування та за умови якісної системи управління – може успішно функціонувати і сприяти розвитку економіки. При цьому, якщо раніше вважалось що бюджетний дефіцит стримує розвиток економіки, то сьогодні можна вважати що такий бюджет сприяє її розвитку, адже стимулює пошук та винайдення нових інструментів покриття дефіциту. В цьому руслі актуальними залишаються питання використання ринкових джерел фінансування дефіциту бюджету та проблематики їх використання в бюджетному процесі України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики фінансування дефіциту державного бюджету висвітлено у працях українських та світових науковців, зокрема: Т. Богдан, І. Лютого, І. Луїної, В. Опаріна, А. Оуенса, А. Парфенюк, М. Фоміних та інших. Проте, перманентне загострення проблем, пов'язаних із фінансуванням дефіциту Державного бюджету України, що актуалізує питання забезпечення боргової безпеки викликає необхідність подальших наукових пошуків в даному напрямку.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розкриття теоретичних положень та практики фінансування дефіциту Державного бюджету України за допомогою ринкових джерел. Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення таких завдань: визначити місце фінансування дефіциту бюджету у процесі вирівнювання з використанням різних джерел; охарактеризувати існуючі джерела фінансування дефіциту бюджету та встановити критерії віднесення їх до категорії «ринкові»; проаналізувати статистику передумов виникнення дефіциту Державного бюджету в Україні; оцінити використання ринкових джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України та наслідки такого фінансування.

Виклад основного матеріалу. Досить часто, коли приймається бюджет з дефіцитом його вважають незбалансованим, адже обсяг видатків не перекривається відповідним обсягом доходів. Проте, прийняття бюджету із дефіцитом передбачає покриття «дефіцитної» частини із різних альтернативних джерел. В цьому руслі вдало підкреслює В. М. Опарін: «бюджет не може бути незбалансованим (дефіцит не є ознакою незбалансованості, а лише показує співвідношення між податковими і позиковими фінансами) чи необґрунтованим» [1].

Країни, що розвиваються, зазвичай, потребують значного обсягу фінансування задля проведення ряду реформ, які стосуються різних сфер. Це в свою чергу, часто викликає необхідність залучення додаткового фінансування, що спричиняє дефіцит бюджету. Україна не є виключенням.

Зважаючи на нормативне трактування фінансування бюджету «надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету» [2], можна стверджувати що термін покриття дефіциту та фінансування не є синонімами, адже внаслідок фінансування дефіциту відбувається його покриття і як наслідок відбувається вирівнювання бюджету (рис. 1).

Спираючись на нормативне трактування процесу фінансування ствердження науковців, що наведені вище мають право на існування є виправданими. Проте, перелік джерел фінансування не зводиться виключно до боргового фінансування. Різноманітні форми кредитів дійсно можна вважати ринковими, але існують і інші джерела.

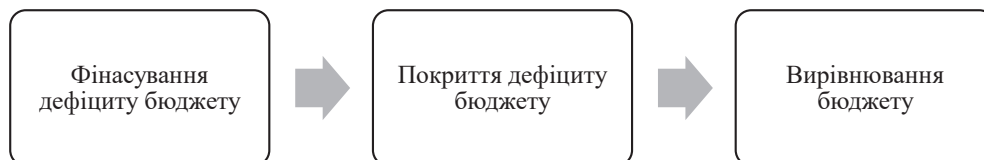

Рис. 1. Процес вирівнювання бюджету з використанням джерел покриття дефіциту

Джерело: побудовано автором.

Відомий економіст Джон Оуенс розглядає методи фінансування дефіциту державного бюджету, до яких відносить наступні [3]:

- позики банківської системи;
- запозичення за кордоном; запозичення у центрального банку чи монетизація дефіциту бюджету; залучення валютних резервів; запозичення у національного небанківського сектору.

Зазначені методи фінансування дефіциту бюджету зводяться до використання боргових джерел. При цьому, науковець включає до них як позики всередині країни, так і закордоном. Проте, вважаємо, що перелік джерел фінансування дефіциту є значно ширшим. У таблиці 1 наведено основні джерела фінансування дефіциту бюджету держави.

Ринковими ознаками, вважаємо, володіють інструменти боргового фінансування дефіциту бюджету, а саме внутрішні та зовнішні позики держави. Серед науковців їх називають неінфляційні джерела.

Таблиця 1

Основні джерела фінансування дефіциту бюджету

№	Джерело покриття	Характеристика	Ознаки ринковості
1.	Емісійне фінансування дефіциту	Пряме фінансування центральними банками урядів. Не має ринкових ознак та призводить до зростання інфляції у країні.	-
2	Податкові джерела покриття дефіциту	Сутність цього джерела полягає у різкому поточному збільшенні ставок податків для нарощення частки податкових надходжень. Може спричинити спад економічної активності та сприяти збільшенню частки тіньової економіки.	-
3.	Секвестр бюджету	Зменшення на певний відсоток усіх статей видатків бюджету, окрім захищених категорій видатків.	-
4.	Продаж бюджетних активів	Залучення фінансування за рахунок продажу належних державі матеріальних та нематеріальних активів (акції та частки в державних підприємствах, об'єкти природокористування, державні запаси тощо).	-
5.	Внутрішні позики держави	Розміщення державних цінних паперів, номінованих у національній валюті; бюджетні кредити; кредити, надані кредитними організаціями.	+
6.	Зовнішні позики держави	Розміщення державних боргових цінних паперів у іноземній валюті або у національній валюті на зовнішньому ринку; надання кредитів іноземними державами та міжнародними фінансово-кредитними установами.	+
7	Безоплатна допомога	Безоплатне та безповоротне отримання допомоги у форс мажорних обставинах від міжнародних установ чи урядів інших держав.	-

Джерело: зібрано автором.

Згідно Бюджетного кодексу України фінансування дефіциту бюджету України може здійснюватися в залежності від типу кредитора та типу боргового зобов'язання. Використання ринкових інструментів покриття порівняно із іншими, має ряд переваг: неінфляційний характер; оперативність покриття; можливість вибору на ринку найбільш оптимальних пропозицій; широкі можливості диверсифікації; велика база механізмів для зменшення ризиків; висока ліквідність.

При цьому, масштабним недоліком використання ринкових інструментів фінансування дефіциту державного бюджету є зростання рівня державного боргу.

Для ілюстративності використання ринкових джерел фінансування дефіциту бюджету, варто проаналізувати статистику їх використання в Україні. Передумовами залучення фінансування дефіциту державного бюджету є невідповідність дохідної та видаткової частини, що в динаміці представлено в таблиці (табл.2). Дефіцит бюджету зумовлює існування негативного сальдо між доходами та видатками бюджету, що спостерігалось протягом аналізованого періоду в Україні. Абсолютний дефіцит Державного бюджету ілюструє перманентне зростання: у 2020 році в порівнянні із 2018 р. його розмір збільшився у 3,3 р., що в абсолютному вимірі склало 156667 млн. грн. Розмір дефіциту Державного бюджету України в аналізованому періоді залишається на високому рівні, що підсилюється необхідністю додаткового фінансування під час розгортання кризових явищ та подолання наслідків пандемії Covid-19 [4].

Таблиця 2

Передумови виникнення дефіциту Державного бюджету в Україні у 2018-2020 р., млн. грн.

	2018 рік	2019 рік	2020 рік	2021 рік
Доходи	1184290,8	1289849,21	1376673,8	1097546,6
Видатки	1250189,5	1372350,6	1595395,9	1335162,6
Кредитування	1893,0	4762,7	5736,8	8585,1
Дефіцит	67791,8	87264,2	224458,8	246635,5

Джерело: авторська вибірка з [5].

Для розуміння ризиків, що виникають під час дефіцитного фінансування Державного бюджету України слід детально дослідити структуру цього фінансування, а в разі виявлення неефективної структури фінансування – попередити можливі негативні наслідки та оцінити усі ризики. В цьому руслі, перш за все, варто відкреслити, що дефіцитне затвердження Державного бюджету України, згідно чинного законодавства можливе у випадку наявності обґрунтованих джерел покриття такого дефіциту.

Обґрунтованою є структура джерел фінансування, яка обумовлюється існуванням ринку дефіцитного фінансування Державного бюджету України, який складається із внутрішнього ринку боргових цінних паперів та зовнішнього кредитного ринку [6].

Структуру фінансування дефіциту державного бюджету України зображена на діаграмі (рис.2). Так, дані діаграми ілюструють нестабільну та варіативну структуру фінансування, що різко змінює свої орієнтири по роках. У 2018 та 2020 роках переважає зовнішнє фінансування дефіциту бюджету України, коли частки зовнішнього фінансування були найбільшими. Значною є частка фінансування за рахунок випуску ОВДП, проте вона залишається меншою. Богдан Тетяна справедливо наголошує: «У складі валових державних запозичень 58,4% залучених коштів було мобілізовано на внутрішньому ринку. На погашення державного боргу спрямовано 156,2 млрд. грн, більшу частину яких (72,1%) отримали внутрішні кредитори держави. Переважання сум погашення внутрішнього боргу над сумами погашення зовнішнього пояснюється, серед іншого, суттєвою часткою короткострокових позик на внутрішньому ринку, які могли погашатися до 4-х разів упродовж року» [7].

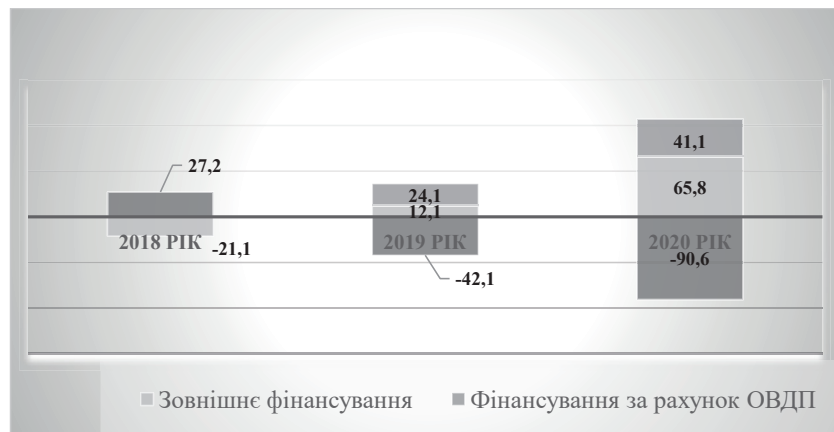

Рис. 2.6. Структура фінансування дефіциту Державного бюджету України у 2018-2020 рр.

Джерело: [7].

В контексті нарощення зовнішнього фінансування дефіциту бюджету України проаналізуємо його структуру у 2018-2020 роках, що наведено у таблиці (табл. 2). У структурі зовнішнього дефіцитного фінансування одне з центральних місць відіграє заборгованість перед міжнародними кредиторами. Цей тип заборгованості, як відмічено вище, є найбільшим тягарем та чинить різкий вплив на обсяги золотовалютних запасів держави. Незважаючи на отримання Україною періодично фінансової допомоги від Паризького клубу, продовжується прецедентне зростання частки зовнішнього боргового фінансування. Найпопулярнішим борговим інструментом для залучення зовнішнього фінансування в Україні є облігації зовнішньої державної позики (ОЗДП), а також кредитні угоди. Так, в структурі зовнішньої заборгованості на кінець 2020 р. в Україні ОЗДП склали 654,3 млрд.грн, а кредити, надані міжнародними фінансовими організаціями – 337,43 млрд.грн.

Таблиця 2

Структура зовнішнього боргового фінансування в Україні у 2018-2020 рр., млрд.грн.

Показники/роки	2018 рік	2019 рік	2020 рік
Заборгованість за позиками, одержаними від міжнародних фінансових організацій	413,87	292,19	337,43
Заборгованість за позиками, одержаними від органів управління іноземних держав	50,32	38,58	44,87
Заборгованість за позиками, одержаними від іноземних комерційних банків, інших іноземних фінансових установ	0,00	33,35	37,39
Заборгованість за випущеними цінними паперами на зовнішньому ринку	573,27	527,23	654,3

Джерело: побудовано автором за [5].

Ідентифікувавши факт зростання частки боргових джерел фінансування дефіциту бюджету в Україні, варто зосередити увагу на наслідках таких процесів. Наслідки боргового фінансування дефіциту Державного бюджету України перебувають у площині забезпечення боргової безпеки України. Для цього варто звернутись до індикаторів, які враховують і макроекономічні фактори і структуру фінансування (табл. 3).

Таблиця 3

Показники, що відображають боргову безпеку України у 2018-2020 рр.

Показники, %	Оптимальне та критичне значення	2018 рік	2019 рік	2020 рік
Відношення загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	20/60	60,9	50,3	60,85
Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	40/70	87,7	79,2	80,8
Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку	4/11	17,8	16,9	10,2
Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	200/1000	571	568	–
Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	50/20	18,2	20,8	23,2

Джерело: вибірка з [8].

Індикатор співвідношення загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП повинен становити не більше 60%, що зафіксовано у Бюджетному кодексі України. Проте, оптимальним вважається значення даного показника – 20%. В Україні лише 2019 рік відмічається тим, що значення даного показника було нижче критичного. Дані за попередні роки взагалі ілюструють аномально високе значення – 81% у 2016 році. Підсилює негативний вплив на значення даного показника спад економічної активності та зменшення самого рівня ВВП.

Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП в Україні також перебуває за межами критичного значення. Так, у аналізованому періоді найвищим значенням даного показника відмічається 2018 рік.

Наступний показник – середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку. Вектор даного показника має бути низхідним, що відобразить зменшення вартості обслуговування боргу. Аналізований період демонструє високе значення даного показника, що є негативним, проте у 2020 р. спостерігається його зменшення.

Останній показник – відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу. Цей індекс ілюструє можливості погашення зовнішнього боргу за рахунок міжнародних резервів. Він є недостатнім в Україні у аналізованому періоді.

В сукупності можна стверджувати, що наслідком використання боргових джерел фінансування дефіциту Державного бюджету України стало погіршення боргової безпеки держави з огляду на проаналізовані індикатори. Великі витрати на обслуговування державного боргу та його різка залежність від курсу валюти створює загрози безпеці країни. Заборгованість на одну особу в Україні демонструє постійне збільшення (2016 рік – 200 дол. США, 2020 рік – 2939,5 дол. США). Така ситуація спричинена не лише постійним нарощенням обсягу запозичень, а й скороченням чисельності населення України.

Висновки. Таким чином, при виникненні дефіциту бюджету першочерговим завданням стає вибір шляхів його фінансування. Фінансування бюджету являє собою надходження та витрати бюджету, пов'язані із зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету та внаслідок фінансування дефіциту відбувається його покриття і як наслідок відбувається вирівнювання бюджету.

Основною умовою прийняття бюджету із дефіцитом на будь-якому рівні є пошук та підбір оптимальних джерел фінансування. Виокремлюють ринкові та фінансові інструменти покриття дефіциту державного бюджету. Обґрунтовано, що з позиції впливу на економіку використання ринкових інструментів покриття дефіциту державного бюджету є оптимальним і має ряд переваг: неінфляційний характер; оперативність покриття; можливість вибору на ринку найбільш оптимальних пропозицій; широкі можливості диверсифікації; велика база механізмів для зменшення ризиків; висока ліквідність. Основний недолік – збільшення розміру державного боргу.

Використання інструментів покриття дефіциту відбувається в межах використання того чи іншого джерела фінансування, серед яких: емісійне фінансування дефіциту, податкові джерела покриття дефіциту, секвестр бюджету, продаж бюджетних активів, внутрішні позики держави, зовнішні позики держави,

безоплатна допомога міжнародних організацій та інших держав. Ринкові ознаки притаманні зовнішнім та внутрішнім позикам.

Дефіцит Державного бюджету в Україні набуває хронічного характеру, про що свідчать наростаючі показники та перманентна невідповідність доходів та витрат Державного бюджету України, що створює передумови для виникнення державного боргу в Україні, який є наслідком використання ринкових джерел фінансування.

Проведена оцінка використання ринкових джерел фінансування дефіциту Державного бюджету в Україні дала змогу встановити, що зовнішнє фінансування, яке несе найбільше навантаження на бюджет займає більшу частину. У структурі зовнішнього фінансування найбільша частка належить позикам отриманим Україною від міжнародних фінансових установ. Продані облігації зовнішньої державної позики також займають велику частку у зовнішніх боргах. Внутрішній ринок фінансування дефіциту реалізується за допомогою продажу ОВДП. Нарощення внутрішніх та зовнішніх боргів чинить загрози борговій безпеці України, що проаналізовано за допомогою ряду індикаторів.

Література:

1. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти). Київ: КНЕУ, 2005.
2. Опарін В. (2005). *Finansova sistema Ukrainy (teoretyko-metodolohichni aspekty)*. [Financial system of Ukraine (theoretical and methodological aspects)]. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian]
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>.
4. *Biudzhetni kodeks Ukrainy vid 08.07.2010 № 2456-VI zi zminamy ta dopovnenniamy*. [Budget Code of Ukraine of 08.07.2010 № 2456-VI with amended and supplemented]. [in Ukrainian]
5. Ouanes, Abdessatar. *Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies / Abdessatar Ouanes and Subhush Thakur with contributions from Ian Lienert, Philippe Marciniac, Karen Swiderski*. International Monetary Fund. Washington, D.C., 1997.
6. Ouanes, Abdessatar (1997). *Macroeconomic Accounting and Analysis in Transition Economies / Abdessatar Ouanes and Subhush Thakur with contributions from Ian Lienert, Philippe Marciniac, Karen Swiderski*. International Monetary Fund. Washington, D.C. [in English].
7. Вергелюк Ю. Ю., Ганцяк М. О. Варіативність «ефекту витіснення» на ринку Державного боргу України. *Gesellschaftsrechtliche transformationen von wirtschaftlichen systemen in den zeiten der neo-industrialisierung: collective monograph; herausgegeben vom Pasichnyk Yu. Nuremberg, Germany Verlag SWG imex GimbH, 2020. P. 46–54.*
8. Verheliuk, Yu. Yu., Hantsiak, M. O. *Variatyvnist «efektu vytisnennia» na rynku Derzhavnoho borhu Ukrainy* [Variability of the "crowding-out effect" in the market of the State Debt of Ukraine] *Gesellschaftsrechtliche transformationen von wirtschaftlichen systemen in den zeiten der neo-industrialisierung: collective monograph; herausgegeben vom Pasichnyk Yu. Nuremberg, Germany Verlag SWG imex GimbH, 2020. [in Ukrainian]*
9. Статистичний збірник 2021 Міністерства фінансів України. URL: [https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_\(for_website\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_(for_website).pdf).
10. *Statystychnyi zbirnyk 2021 Ministerstva finansiv Ukrainy*. [Statistical Collection 2021 of the Ministry of Finance of Ukraine]. < [https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_\(for_website\).pdf](https://www.mof.gov.ua/storage/files/2_Budget_of_Ukraine_2020_(for_website).pdf) > [in Ukrainian]
11. Ганцяк М. О. Ринок державного боргу та інструменти фінансування дефіциту бюджету. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, вересень 2020. № 19(47). С. 80–85.
12. Hantsiak MO (2020) *Rynok derzhavnoho borhu ta instrumenty finansuvannia defitsytu biudzhetu*. [Public debt market and budget deficit financing instruments]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika»: naukovyi zhurnal. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 19. 80-85. [in Ukrainian]*
13. Богдан Т. Дефіцит державного бюджету та управління боргом. URL: <https://www.growford.org.ua/research/defitsyt-derzhavnogo-byudzhetu-ta-upravlinnya-borgom-u-i-pivrichchi-2020-roku>.
14. Bohdan T. *Defitsyt derzhavnoho biudzhetu ta upravlinnia borhom*. [State budget deficit and debt management] <<https://www.growford.org.ua/research/defitsyt-derzhavnogo-byudzhetu-ta-upravlinnya-borgom-u-i-pivrichchi-2020-roku>> [in Ukrainian]
15. Фоміних М. В., Парфенюк А. С. Оцінка рівня боргової безпеки України та напрями її зміцнення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 109–113.*
16. Fominykh MV, Parfeniuk AS (2021) *Otsinka rivnia borhovoї bezpeky Ukrainy ta napriamy yii zmitsnennia*. [Assessment of the level of debt security of Ukraine and directions of its strengthening]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriia «Ekonomika»: naukovyi zhurnal. Ostroh: Vyd-vo NaUOA, 21(49), 109-113. [in Ukrainian]*

Отримано: 08 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 16 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: natalia.nohinova@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-90-96

Мединська Т. В., Ногінова Н. М. Цифровізація органів податкового адміністрування в контексті сучасних викликів і загроз. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 90–96.

УДК: 336.26:339

JEL класифікація: H22, G22

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-7998-4107>**Мединська Тетяна Володимирівна,**

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів,
економічної безпеки, банківської справи та страхового бізнесу,
Львівський торговельно-економічний університет

Ногінова Наталія Миколаївна,

кандидат економічних наук, старший викладач
кафедри фінансів, обліку та аудиту,
Національний університет «Острозька академія»

**ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОРГАНІВ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ**

У статті розглянуто роль цифровізації органів податкового адміністрування у контексті сучасних викликів і загроз. Окреслено важливість розвитку електронних каналів взаємодії органів ДПС України, податкових адміністрацій країн ОЕСР із платниками податків в умовах Covid-19 та воєнних дій. Зосереджено увагу на розширенні переліку електронних сервісів, що сприятиме збільшенню можливостей для реалізації принципу зручності при виконанні податкового обов'язку. Запропоновано напрями зміни до стратегії цифровізації податкових органів з метою ефективного процесу адміністрування податків.

Ключові слова: цифровізація, податкові адміністрації, оподаткування, електронні сервіси.

Tetyana Medynska,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department
of Finance, Economic Security, Banking and Insurance Business,
Lviv University of Trade and Economics

Natalia Noginova,

Senior Lecturer at the Department of Finance, Accounting and Auditing,
National University of Ostroh Academy

**DIGITALIZATION OF TAX ADMINISTRATION BODIES IN THE CONTEXT
OF CURRENT CHALLENGES AND THREATS**

The article considers the role of tax administration digitalization bodies in the context of current challenges and threats caused by the pandemic in the world and war in Ukraine. The importance of developing the electronic interaction channels between the State Tax Service of Ukraine, tax administrations of OECD countries and taxpayers in the context of Covid-19 and war action is outlined. The focus is on expanding the list of electronic services (for business, private entrepreneurs, IT services), which will increase opportunities for the implementation of the principle of convenience in fulfilling the tax obligation to the state. Continuous development and improvement of services provided by state tax authorities increase the image rating of state institutions, in particular, carry out electronic taxation, which allows: automate internal tax functions; to build electronic information interaction between taxpayers and state tax authorities in the field of taxation; to form effective online communication and ensure fast and secure data exchange between government agencies in the field of taxation; to ensure effective international cooperation in electronic format. The directions for the tax authorities digitalization strategy change for the purpose of effective taxes and fees administration process are offered: granting equal access of citizens, business representatives, tax administrators to digital technologies and new opportunities (to reduce digital gaps); advanced training of personnel for the full development of digitalization of the State Tax Service; increasing the level of automation and digitalization of public services together with the motivation of government agencies.

Keywords: digitalization, tax administrations, taxation, electronic services.

Постановка проблеми. Цифровізація є однією з визначальних тенденцій у суспільстві, що формує нові механізми, методи державного управління, розширює доступ до всіх видів діяльності та секторів економіки, покращує якість державних послуг, впливає на соціальну комунікацію. В контексті сучасних

викликів та загроз, а саме: пандемії Covid-19, вторгнення військ Росії на територію України та ведення повномасштабної війни; важливим та необхідним є використання цифрових технологій для покращення добробуту населення та відновлення економіки внаслідок кризи.

Цифрова трансформація відіграє ключову роль у модернізації органів адмініструванні податків, зборів та платежів, яка сприятиме економічному зростанню країни та світовому економічному розвитку.

Прозоре та ефективне оподаткування в епоху цифрової економіки та перетворення податкових адміністрацій на цифрові є новою стратегією розвитку податкових державних органів країни. На сьогодні Державна податкова служба приділяє першочергову увагу впровадження дистанційного спілкування, шляхом надання громадянам сервісів та адміністративних послуг в режимі он-лайн із використання всіх можливих електронних податкових сервісів [1, с. 104].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями окремих питань щодо запровадження сучасних технологій у сфері оподаткування та податкового адміністрування займалися такі вчені і представники державних органів влади: О. Вишневський, Н. Каленіченко, А. Колісник, Т. Кошук, В. Ляшенко, М. Федоров, В. Чекіна та ін. Однак, недостатньо досліджено аспекти цифровізації органів податкового адміністрування в умовах, спричинених сучасними викликами (глобальна пандемія коронавірусу) та загрозами (веденням військових дій на території України), які потребують подальшого вивчення.

Мета статті: Дослідження цифровізації органів податкового адміністрування в контексті сучасних викликів і загроз.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку людства супроводжується стрімким збільшенням обсягів інформації, яка потребує якісних і швидких методів її обробки та аналізу. Використання новітніх інтелектуальних технологій завжди позитивно впливає на управлінську діяльність як платників податків так і податкових органів.

Сьогодні цифрові технології впроваджуються як частина бізнес-процесів, і їх широке введення спостерігається у всіх сферах життя, оскільки, їхнє експоненційне зниження витрат у поєднанні з доступними хмарними сервісами зменшує інвестиції, необхідні для відкриття бізнесу; підвищує продуктивність і ефективність прийняття рішень; вони стають дешевшими та доступнішими завдяки безкоштовному контенту та послугам (через низькі граничні витрати); з їх допомогою можна створювати унікальні продукти, повністю адаптовані під уподобання клієнтів.

У запровадженні цифровізації податкового адміністрування важливу роль відіграватиме організаційно-правове забезпечення, перехід до «цифрових» технологій і пов'язана з ним подальша глобалізація – саме вони змінять умови існування всіх і кожного в нашому суспільстві. Технології змінюють світ та життя людей, Україна повинна цим скористатися, стати частиною цього процесу, перетворитися на світового лідера «цифрових» трансформацій.

Підтвердженням затребуваності податкової цифровізації в Україні є результати опитування платників податків, проведеного у 2020 році податковими органами. Так, його результати показали, що 62% опитаних платників вважають за краще спілкуватися з контролюючими органами в електронній формі (рис. 1). Цьому результату також сприяли карантинні обмеження в країні через глобальну пандемію коронавірусу та необхідність дистанційного спілкування на всіх рівнях економічного життя.

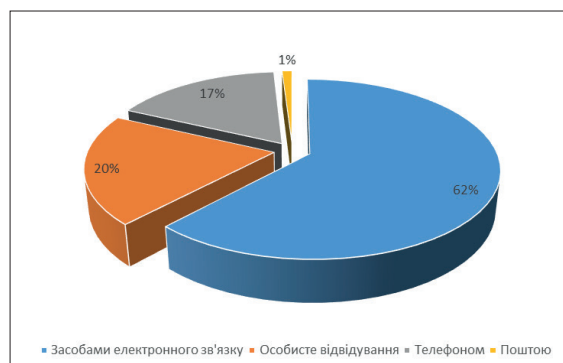

Рис. 1. Результати опитування щодо найпопулярнішого способу комунікації з Державною податковою службою України у 2020 р.

Джерело: складено авторами за даними [3]

Державна податкова служба (ДПС) України приймає та обробляє до 200 електронних документів за секунду, а за 10 місяців 2020 року кількість електронних документів, які надійшли до податкової служби зросла на 87 мільйонів порівняно з відповідним періодом 2019 року. У 2020 році кількість користувачів електронних послуг також зросла з 3,3 млн до 3,4 млн, з яких 70,5% становить малий бізнес [2].

Популярність електронних сервісів податкових інспекцій за регіонами можна проаналізувати за даними табл. 1. У зв'язку з постійним збільшенням кількості користувачів послуг ДПС України було прийнято рішення змінити назву «платники податків» на «користувачі податкових служб».

Таблиця 1

Регіони України з найменшою та найбільшою часткою користувачів податковими Е-послугами протягом 2020 року, %*

Регіони України (області)	Частка користувачів, %
Луганська	23
Донецька	43
Волинська	49
Дніпропетровська	75
Рівненська	76
Полтавська	76
Харківська	77
Офіс великих платників податків	100

*Джерело: складено авторами за даними [3]

У сфері оподаткування послуги та сервіси, які були лише в проєктах, сьогодні вже є реальністю для України. Здійснюються заходи для задоволення потреб платників щодо зручності, простоти та комфортності всіх процедур з оподаткування. Адже, цифровізація допомагає нівелювати людський фактор у механізмах адміністрування податків. На цьому шляху Державна податкова служба має надійних партнерів – Міністерство фінансів України та Міністерство цифрової трансформації (Мінцифри).

У розрізі робочих груп було вирішено, що розширення сервісів, які спростять та пришвидшать процес складання і подання податкової звітності для цілей платників податків, є актуальним та нагальним питанням. Окрім того, дане питання є важливим, зважаючи на прийняту 17 січня 2018 р. «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки», яка передбачала заходи впровадження ряду стимулів для цифровізації економіки та розвитку цифрових інфраструктур [4].

Завдяки ефективній співпраці ДПС та Мінцифри платники вже мають змогу користуватися на Порталі «Дія» такими цифровими послугами як: цифровий податковий номер, е-Малюток, ID-14, шеринг документів, довідка про доходи. Також на Порталі «Дія» стали доступними сервіси податкової служби для фізичних осіб – платників податків. Платники в розділі «Мої податки» на Порталі «Дія» можуть отримати інформацію про свої податкові дані, стан розрахунків з бюджетом, дані про банківські рахунки, а також мають можливість сплати податків та подання декларацій для ФОП єдиноплатників-спрощенців.

У рамках цього проєкту запроваджено сервіс «Дія.Бізнес» [5] з метою підтримки розвитку малого та середнього підприємництва, користувачі якого мають доступ до:

- каталогу бізнес-ідей;
- переліку усіх необхідних юридичних документів для відкриття бізнесу; онлайн-сервісів та програм підтримки для підприємців;
- довідника підприємця (матеріалів профільних державних органів і провідних компаній України);
- зміни виду економічної діяльності; кейсів конкретних проблем, питань і запитів тощо.

Важливим та сучасним проєктом із початку 2022 року, в реалізації якого ДПС бере активну участь, стало запровадження «Дія.City», про запуск якого було оголошено під час третього Diiа Summit у Києві. Diiа Summit продемонстрував, що цифровізація є ефективним інструментом якісних змін у нашій державі.

«Дія.City» – це унікальний правовий та податковий простір для ІТ-компаній. Він поширюється на всю територію України та створює для технологічного бізнесу особливі умови, що враховують специфіку внутрішнього ринку та конкуренцію з іншими країнами.

Складові «Дія.City»: сприятлива податкова система – податок на прибуток 18% або податок на виведений капітал 9%, ЄСВ на рівні 22% з мінімальної зарплати, ПДФО 5% та військовий збір 1,5%; гнучкі форми співпраці з ІТ-спеціалістами – гіг-контракти, що поєднують переваги фрилансу та соціальні гарантії; гарантії захисту інтелектуальної власності; елементи англійського права, що спрощують доступ до інвестицій; гарантії захисту особи та власності від неправомірного втручання силовиків [6].

Податкові органи України, вивчаючи можливості використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) та застосовуючи їх на практиці, впровадили у використання інтегровану інформаційну автоматизовану систему «Податковий блок». Дана система замінила ряд автономних інформаційних систем у сфері оподаткування, об'єднавши використання алгоритмів в одну централізовану систему та надавши можливість функціонування підблоків з реєстрації платників податків, обробки податкової звітності та платежів, обліку платежів та податкового аудиту.

Постійний розвиток та вдосконалення послуг, які надають державні податкові органи, підвищують іміджевий рейтинг державних установ. Електронне оподаткування дозволяє [1, с. 105]:

- 1) автоматизувати внутрішні податкові функції;
- 2) побудувати електронну інформаційну взаємодію між платниками податків та державними податковими органами у сфері оподаткування;
- 3) сформувати ефективну онлайн-комунікацію та забезпечити швидкий і безпечний обмін даними між державними органами у сфері оподаткування;
- 4) забезпечити ефективне міжнародне співробітництво у електронному форматі.

У зв'язку з воєнним станом в Україні, на законодавчому рівні внесено зміни до роботи податкових органів у цей період часу, так 17 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120–ІХ від 15 березня 2022 року [7], згідно якого вносяться суттєві зміни до правил оподаткування в Україні, зокрема чимало пільг та преференцій для бізнесу та ФОП – єдиноплатників.

Впродовж періоду дії воєнного стану надання електронних сервісів та приймання електронних документів від платників податків здійснюється лише в робочі дні з 8 до 18 год. (до цього часу портал працював в режимі 24/7). Крім того, контролюючі органи будуть звільнені від відповідальності за шкоду, завдану платникам податків їхньою бездіяльністю, зумовленою дією правового режиму воєнного чи надзвичайного стану.

Цифровізація в Україні безпосередньо залежить від мережевої готовності, про що свідчить Індекс готовності до мережі (NRI), один із провідних індексів щодо застосування та впливу інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в економіці країн світу.

Відповідно за даними 2021 р. Індекс мережевої готовності відображає мережеву готовність 130 економік світу, їх інноваційний і технологічний потенціал, а також можливості розвитку у сфері високих технологій та цифрової економіки. Рейтинг України займає 53 позицію серед 130 країн, показник рейтингу підвищився у порівнянні з попереднім 2020 роком на 9 пунктів, складові NRI представлені на рис. 2.

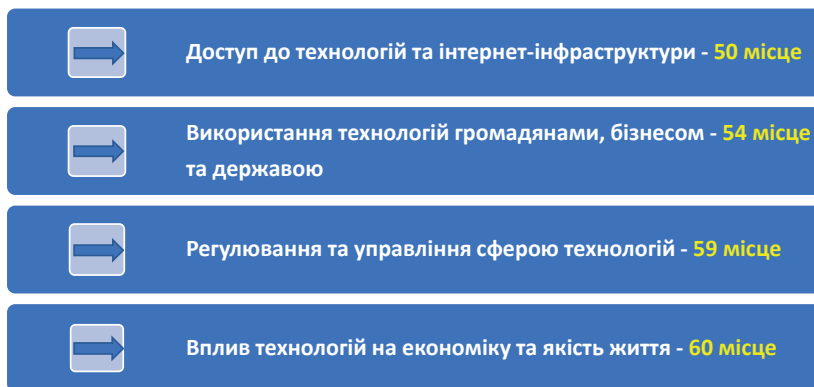

Рис. 2. Позиція України за рейтингом Індексу мережевої готовності до цифровізації економіки у 2021 році

Джерело: складено авторами за даними [8]

Виклики та загрози сучасності призвели до розуміння того, що цифровізація податкових адміністрацій може суттєво допомогти у подоланні кризи. Протягом останніх років податкові адміністрації перевели багато своїх процесів в он-лайн.

Цифровізація податкових адміністрацій багатьох країн світу допомогла подолати триваючу кризу після пандемії Covid-19, змінити існуючі стратегії цифровізації процесів адміністрування податків, щоб підвищити стійкість до майбутніх потрясінь з особливим акцентом на послуги платників податків, управління ризиками комплаєнс, віддалену роботу, ІТ-системи та надання підтримки для уряду держави.

Під час кризи Covid-19 багатьом податковим адміністраціям країн світу довелося закрити офіси та майже повністю або частково перейти на дистанційну роботу. Для багатьох це також співпало з піковим сезоном подачі документів і збільшенням робочого навантаження для тих адміністрацій, які займаються виплатою соціальних допомог тим, хто постраждали від Covid-19. Це вплинуло на діяльність податкових органів, оскільки деякі адміністрації не могли вести звичайну роботу в усіх сферах, включаючи труднощі у роботі з паперовими повідомленнями та формами, фізичні перевірки, контакти з платниками податків та деякі аспекти обслуговування систем. Крім того, багатьом адміністраціям було запропоновано взяти на себе нові функції щодо надання допомоги, включаючи фінансову допомогу платникам податків від імені державного уряду.

Як показали результати дослідження цифрової стійкості, проведеного 32 адміністраціями-членами Форуму ОЕСР з податкового адміністрування (FTA), це дозволило їм замінити особисте спілкування віртуальними або цифровими засобами під час кризи і перенести значний відсоток комунікації з паперової у цифрову, у багатьох випадках 75% і більше [9]. Цей розвиток ще більше посилюється під час кризи. У той час як близько половини адміністрацій вважали своїх цифрових каналів достатніми, щоб впоратися з підвищеним попитом, інші вирішували недоліки, впроваджуючи покращення в існуючі послуги або розробляючи нові сервіси, такі як програми та віртуальні помічники.

Податкові адміністрації ефективно вирішували проблеми і часто дуже швидко. Частка адміністративного персоналу, який працює дистанційно, значно зросла в період піку кризи порівняно з докризовою ситуацією. У середньому фактичний відсоток співробітників, які працюють віддалено, зріс на 60%. Для цього дві третини адміністрацій придбали або орендували додаткове ІТ-обладнання для персоналу. Оскільки більшість співробітників працює віддалено, податкові адміністрації також адаптували свій спосіб роботи, наприклад, перемістивши частину своєї роботи з аудиту на місцях у віртуальне/цифрове середовище.

Досвід під час кризи вплинув на майбутні стратегії податкових адміністрацій і способи взаємодії з платниками податків. Діяльність в умовах Covid-19 змусила близько 60% опитаних працівників адміністрацій розглянути зміни до своєї попередньої стратегії щодо цифровізації процесів адміністрування податків. Приблизно 75% адміністрацій продовжили переміщення роботи аудиту на місцях у віртуальне/цифрове середовище. Більше того, більшість адміністрацій зазначили, що вони прагнуть внести додаткові зміни для подальшого підвищення стійкості своїх ІТ-систем для підготовки до майбутніх криз [9].

За останні роки багато податкових адміністрацій розширили свої цифрові комунікаційні канали та пропозиції послуг, від цифрової взаємодії з податковою адміністрацією до прямого цифрового обміну повідомленнями, використання веб-чату, соціальних мереж, мобільних додатків тощо. Кількість платників податків, які продовжують користуватися нецифровими комунікаціями та пропозиціями послуг, такими як паперові запити або особисті відвідування де спілкування було набагато складнішим під час кризи, представлено в табл. 2.

Таблиця 2

Окремі взаємодії податкової адміністрації з платниками податків в країнах ОЕСР в умовах Covid-19 *

Типи взаємодії	Кількість взаємодій
Цифрова допомога	14 100 000
Запити електронною поштою	22 000 000
Паперові запити (листи)	66 000 000
Особисті запити	135 000 000
Отримані телефонні дзвінки	330 000 000
Запити он-лайн (заявки на веб-сайтах)	1 647 000 000

Джерело: складено авторами за даними [9]

Крім того, вплив пандемії на персонал, включаючи нестачу персоналу через хворобу або обов'язки по догляду, ускладнив для деяких адміністрацій ведення звичайної діяльності в усіх сферах, також перешкождали труднощі в роботі з паперовими повідомленнями та бланками, фізичними перевірки, контакти з платниками податків та деякі аспекти обслуговування ІТ-систем. Це добре показано на рис. 3, який демонструє функціональні можливості 32 адміністрацій країн ОЕСР, які завершили дослідження цифрової стійкості.

Однією з ключових проблем, яка могла спричинити це, була загальна готовність адміністрацій до дистанційної роботи, співвідношення яких серед адміністрацій зросло від 26% до кризи та до 77% під час піку кризи, коли вплив на здоров'я був найбільшим, і діяло багато обмежень (наприклад, закриття офісів, закриття шкіл та обмеження на поїздки).

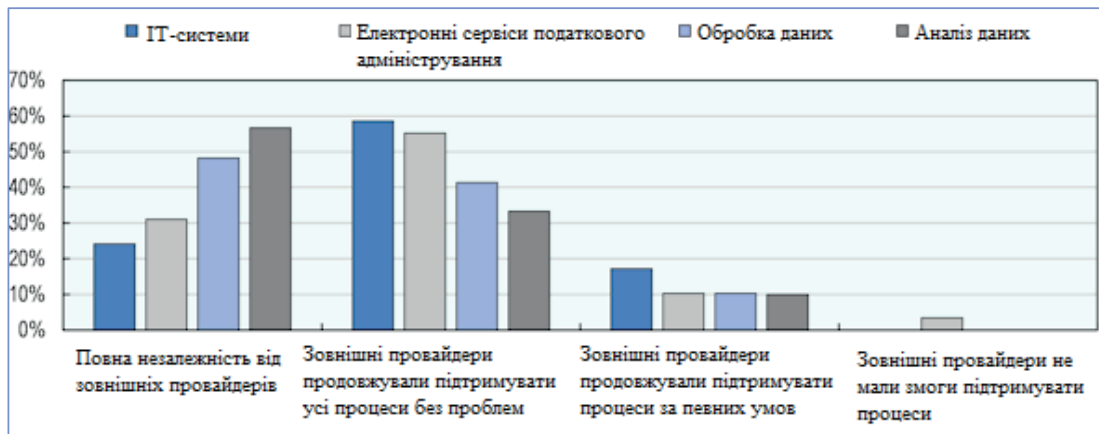

Рис. 3. Оперативна функціональність у найскладніший період для адміністрацій країн ОЕСР під час пандемічної кризи 2020 р. (% адміністрацій, які працювали повністю або частково)

Джерело: складено авторами за даними [9]

Звичайно, у таких ситуаціях важливо, щоб керівні органи податкових адміністрацій країн ОЕСР могли своєчасно отримувати інформацію про основні сфери операційної функціональності та статус співробітників, щоб можна було швидко приймати рішення щодо надання додаткових ресурсів, наприклад, перерозподіл персоналу на основні функції або придбання чи оренда додаткового ІТ-обладнання.

Для вітчизняних реалій сьогодення важливим може стати «Цифрова адженда України» [10], яка є короткостроковим та початковим інструментом розвитку та стимулювання внутрішніх ринків споживання, впровадження та виробництва цифрових технологій на найближчий період, яка містить бачення трансформації економіки від «аналогової» до «цифрової», заходи щодо імплементації відповідних стимулів для цифровізації суспільно-економічного життя країни, виклики та інструменти розвитку цифрової інфраструктури, набуття громадянами цифрових компетенцій у взаємозв'язку з податковими органами, яка визначає критичні галузі та проекти цифровізації податкового адміністрування та всіх сфер життя країни.

Висновки. Своєчасне та ефективне надання послуг платникам податків та іншим зацікавленим сторонам є важливою частиною роботи податкових адміністраторів. Надання інформації та послуг може бути проактивним (наприклад, вихідне спілкування) і реактивним (наприклад, відповіддю на вхідні запити).

У контексті сучасних викликів та загроз в рамках розвитку цифровізації органів податкового адміністрування, варто звернути увагу на подолання таких проблем:

- 1) підвищити рівень покриття території країни цифровими інфраструктурами (для прикладу, мета ЄС – покриття 100% території широкосмуговим доступом до Інтернету, в Україні цей показник складає близько 60%);
- 2) надати рівний доступ громадян, представників бізнесу, податкових адміністраторів до цифрових технологій та нових можливостей (зменшити цифрові розриви);
- 3) підвищити кваліфікацію кадрів для повноцінного розвитку цифровізації органів ДПС;
- 4) підвищити рівень автоматизації та цифровізації державних послуг разом із мотивацією урядових установ.

Цифровізація податкового адміністрування в країнах ОЕСР при подоланні кризи Covid-19 включає п'ять різних напрямів: послуги платників податків; управління податковими ризиками комплаєнс; віддалена робота; ІТ-системи; підтримка державної влади.

У зв'язку з досвідом діяльності країн ОЕСР в умовах Covid-19, податковим адміністраціям варто розглянути зміни до своєї попередньої стратегії щодо цифровізації процесів адміністрування податків і включити такі напрями:

- 1) прискорення роботи над проектом цифрової поштової кімнати, що дозволяє конвертувати паперові записи в цифрові зображення, витягувати дані із зображень, зберігати інформацію та повідомляти відповідні податкові органи;
- 2) надання пріоритетності проектам з автоматизації, цифровізації та електронних послуг, що охоплюють усі функціональні сфери податкового адміністрування, такі як переміщення даних у хмару та створення офісів цифрових послуг;

3) акцентування більшої уваги на віддалену форму роботи працівників податкових адміністрацій та платників податків.

Література:

1. Мединська Т. В. Цифрова модернізація в системі податкового адміністрування: тренди та виклики для України. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (2 червня 2021 р)* Львів, 2021. С. 103–106.

Medynska T. V. (2021). Digital modernization in the system of tax administration: trends and challenges for Ukraine. [Tsyfrova modernizatsiya v systemi podatkovoho administruvannya: trendy ta vyklyky dlya Ukrainy]. *Modern directions of development of economy, entrepreneurship, technologies and their legal support: materials of the International scientific-practical conference (June 2, 2021)*. Lviv. P. 103–106. [in Ukrainian].

2. Каленіченко Наталія. Наше бачення – он-лайн доступна податкова служба. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/>.

Kalenichenko Natalia. Our vision is an online tax service. [Nashe bachennya – on-layn dostupna podatкова sluzhba]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/>. [in Ukrainian].

3. Цифровізація органів ДПС, розвиток електронних сервісів, надання електронних довірчих послуг. URL: <https://mk.tax.gov.ua/data/files/253774.pdf>.

Digitalization of the State Tax Service, development of electronic services, provision of electronic trust services. [Tsyfrovizatsiya orhaniv DPS, rozvytok elektronnykh servisiv, nadannya elektronnykh dovirchychk posluh] URL: <https://mk.tax.gov.ua/data/files/253774.pdf>. [in Ukrainian].

4. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 січ. 2018 р. №67-р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>.

On approval of the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the action plan for its implementation: [Pro skhvalennya Kontseptsiyi rozvytku tsyvrovoyi ekonomiky ta suspil'stva Ukrainy na 2018-2020 roky ta zatverdzhennya planu zakhodiv shchodo yiyi realizatsiyi]. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 17 January. 2018 №67-r. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. [in Ukrainian].

5. Офіційний сайт Державної податкової служби України. URL: Official site of the State Tax Service of Ukraine. [Ofitsiyyny sayt Derzhavnoyi podatkovoyi sluzhby Ukrainy]. URL: [in Ukrainian].

6. ДПС: Цифровізація у сфері оподаткування є важливою складовою розвитку цифрової економіки. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/568593.html>.

STS: Digitalization in the field of taxation is an important component of the digital economy. [DPS: Tsyfrovizatsiya u sferi opodatkovannya ye vazhlyvoyu skladovoyu rozvytku tsyvrovoyi ekonomiky]. URL: <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/568593.html>. [in Ukrainian].

7. Закон України. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану, № 2120–ІХ від 15 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20>.

Law of Ukraine. On Amendments to the Tax Code of Ukraine and Other Legislative Acts of Ukraine Concerning the Validity of Norms for the Period of Martial Law, № 2120-IX of March 15, 2022. *Zakon Ukrainy*. [Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchychk aktiv Ukrainy shchodo diy norm na period diy voyennoho stanu]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2142-20>. [in Ukrainian].

8. Network Readiness Index (2021). URL: <https://networkreadinessindex.org/> [in English].

9. OECD (2020). Tax administration: Privacy, Disclosure and Fraud Risks Related to COVID-19. 37 pp. [in English].

10. Цифрова адженда України. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/3922.pdf>.

Digital Agenda of Ukraine. [Tsyfrova adzhenda Ukrainy]. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. [in Ukrainian].

Отримано: 02 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 18 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 23 лютого 2022 р.

e-mail: onyshko_sv@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-97-102

Онишко С. В., Рябокiн М. В. Загальні концептуально-практичні аспекти впливу фінансового ринку на розв'язання боргових проблем. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 97–102.

УДК: 336.

JEL-класифікація: G28, H63

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-9073-6166>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-6724-9498>**Онишко Світлана Василівна,**

доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансових ринків та технологій,
Державний податковий університет

Рябокiн Марина Валеріївна,

кандидат економічних наук,
в.о. декана факультету фінансів та цифрових технологій,
Державний податковий університет

**ЗАГАЛЬНІ КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ
ФІНАНСОВОГО РИНКУ НА РОЗВ'ЯЗАННЯ БОРГОВИХ ПРОБЛЕМ**

Стаття присвячена дослідженню актуального завдання використання потенціалу фінансового ринку у розв'язанні боргових проблем, які мають тенденцію до загострення, поглиблюючи дисбаланси між інтересами держави та суспільства. Зроблено висновок, що розв'язання боргових проблем продовжує переважати за рахунок традиційних чинників і недостатньо розширюється шляхом тих, які пов'язані з формуючими факторами фінансового простору, що потребує задіяння всього спектру функціональних властивостей фінансового ринку.

Ключові слова: розвиток, фінансовий простір, боргові проблеми, фінансовий ринок, взаємозв'язки, взаємодія, оптимізація.

Svitlana Onyshko,

Doctor of Economics, Professor, Professor of the Financial Markets and Technologies Department, State Tax University

Maryna Riabokin,

Candidate of Economic Sciences,
Acting Dean of the Faculty of Finance and Digital Technologies
State Tax University

**GENERAL CONCEPTUAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE
OF THE FINANCIAL MARKET ON THE DEBT PROBLEMS SOLUTION**

The article is devoted to the justification of conceptual and practical grounds of financial market potential usage in debt problems solution.

Emphasis is placed on the insufficient implementation of the dependence of the effectiveness of socio-economic development on the existing financial and economic space of the state, which, being included in one interaction, provide an opportunity to obtain synergistic effects.

Among the important prerequisites for the conceptual and practical transformation of the financial and economic space of the state, which in its new quality will have an impact on development, the problems of public debt and the possibilities of the financial market to solve them are considered. Taking into consideration their deep impact on the dynamics of financial relations, the following chain is outlined: "development – space – debt problems – financial market", the imbalance of the latter can influence the effectiveness of change in society, economy and finance in a negative way. It is stated that each of the above-mentioned links with the condition of their own development makes the natural determinant of the other one. It is simultaneously substantiated that the general methodological and practical basis for achieving the appropriate balance is rooted in the spatial approach thus it lies in the matter of financial space formation.

It is shown that knowledge of ways to optimize debt policy remains in the process of formation. Debt resolution continues to be dominated due to traditional factors and is not being sufficiently expanded for account of those that have an indirect impact, particularly connected with deeper infiltration into the multidimensional interrelations with the determining factors of the financial space. The factors that give the financial market a special place among the components of development and strengthening of the financial space are presented. The relevance of using the whole range of functional features of this market, which goes beyond the implementation of debt financing, and aimed at strengthening the financial space, is substantiated. The only basis that can optimize the development policy is schematically represented by the chain "financial market – debt

problems – space – development". Increased attention to the role of the financial space in solving debt problems and shaping contribution of the financial market, changes the strategic approach to debt policy and further development in general.

Keywords: *development, financial space, debt problems, development, financial market, interconnections, interaction, optimization.*

Постановка проблеми. Ефективний соціально-економічний розвиток країни визначальною мірою залежить від сформованого фінансово-економічного простору держави. Підтвердження суттєвій пов'язаності розвитку та простору можна знайти вже зі словникового трактування поняття «простір», що розкривається за такими ознаками: відкрити простір – це можливість вільно розвиватися, знайти простір – мати можливість проявитися якомога повніше. Відповідно до цього розвиток та простір фактично включаються в одну взаємодію, через реалізацію та посилення якої можливо отримати синергійні ефекти. При цьому важливий не лінійний, а саме ланцюговий зв'язок цих явищ, що виключає підпорядкованість чи допоміжну роль одного із них у перебігу їх пов'язаності. Лише у їх взаємодії можна забезпечити творення і розвитку, і простору.

Керуючись такими положеннями, відповідь на виклики, що стоять сьогодні перед забезпеченням соціально-економічного розвитку необхідно шукати в єдності з процесами формування відповідного (у межах даного дослідження - фінансового) простору держави у її співвідношенні з ринковими механізмами. Адже відомо, що у світі фінансова система розглядається пусковим механізмом підтримки макроекономічної та фінансової стабільності соціально-економічного розвитку країни [1]. За таких умов у програмі розвитку фінансового сектора в Україні визначено завдання функціонування фінансової системи, здатної забезпечувати сталий розвиток шляхом ефективного перерозподілу фінансових ресурсів.

Очевидно, що реалізація такого запиту безпосередньо пов'язана з функціонуванням фінансового ринку. По-перше, як невід'ємного елемента фінансової системи, по-друге, якому притаманна системо формуюча функція стосовно цієї системи і, нарешті, по-третє, зважаючи, що він настільки вбудований у фінансовий простір, що за певних умов здатен сприяти або спричинити загрозу стійкості фінансової системи загалом [2, с. 111-116].

З погляду на фінансовий ринок як потенційного фінансового рушія економічного розвитку, стоїть потреба задіяння його потенціалу в максимізації усіх компонент такого розвитку та пов'язаного з цим зміцнення фінансового простору. Серед сукупності компонент, які мають глибинний вплив на розгортання і динаміку фінансових відносин, важливе місце посідають боргові проблеми, що мають тенденцію до загострення, поглиблюючи дисбаланси між інтересами держави та суспільства. Таким чином, окреслюється ланцюг: «розвиток – простір – боргові проблеми – фінансовий ринок», розбалансованість якого здатна негативно впливати на прогресивність трансформаційних змін, що відбуваються в суспільстві, економіці і фінансах. При цьому кожна з означених ланок перетворюється у природну детермінанту іншої, але лише за умови їх власного розвитку, що й обумовлює логіку їх дослідження.

Постановка завдання. Зважаючи на актуальність практично для усіх країн проблематики державного боргу, теорії і практиці управління ним присвячено значну кількість досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених. Так, природа державного боргу та його вплив на розвиток економіки і рівень економічної безпеки становили предмет досліджень Т. Вахненко, О. Войтюк, І. Кондрата, С. Лондар, О. Макара, В. Сороченко. Питання впливу державних запозичень на фінансову систему через використання боргових цінних паперів, активно обговорюється у працях Л. Алексеєнко, І. Браткова, С. Ілечко, Дж. Зеттелмейера, Л. Еркес, Д. Гончарук, В. Корнеєва, Г. Кучер, Н. Лубкей, Д. Марчак, Р. Рак, О. Рибак, Т. Паєнтко, К. Требеша, І. Якушева. З позиції збалансування бюджету - це праці вітчизняних вчених, серед яких О. Василик, Н. Зражевська, Т. Єфименко, Т. Коляда, А. Крисоватий, І. Лютий, І. Луніна, В. Федосов, С. Юрій та ін., а серед зарубіжних – Ш. Бланкарта, Дж. Кейнса, Р. Майсгрева, П. Самуельсона, Дж. Стігліца, В. Танзі та ін.

Та, незважаючи на суттєвий науковий доробок, ряд питань ролі фінансового ринку у контексті гнучкого використання його потенціалу у комплексному розв'язанні боргових проблем, потребують подальшого розкриття. При цьому важливо, щоб розгляд даного питання не обмежувався пошуком інструментарію фінансового ринку для здійснення боргового фінансування, а торкався задіяння всього спектру його функціональних властивостей, що не завжди характерне перебігу процесів на макро- та мікрорівнях і залишається поза увагою.

Мета статті полягає у поглибленні концептуально-практичних засад функціонування фінансового ринку для реалізації його потенціалу у системних трансформаціях, пов'язаних із оптимізацією державної боргової політики.

Виклад основного матеріалу. Серед численних викликів та загроз у просторі, в якому функціонують суб'єкти економіки, неконтрольоване зростання державного боргу посідає особливе місце. Воно здатне

призвести навіть до колапсу фінансової, а відтак й інших систем, що формують такий простір, адже останній означає для суб'єктів економіки, як зазначалося вище, можливість і вільно розвиватися, і проявитися якомога повніше. З іншого боку, практично для будь-якої країни характерне перманентне виникнення потреби залучення позикових фінансових ресурсів, що обумовлене економічними та/або політичними чинниками внутрішнього та/або зовнішнього характеру, які призводять до дефіциту бюджету. Відтак, актуалізується потреба віднайти, по-перше, джерела боргового фінансування і, по-друге, баланс між обсягами залучення такого фінансування та напрямками його продуктивного використання з тим, щоб мінімізувати негативний вплив на економіку держави та добробут суспільства. Саме в таких межах державний борг і здатен трансформуватися в динамічний поступальний розвиток суспільних відносин. Зазначена залежність і формує методологічну й практичну основи для її віднесення до переліку центральних передумов при дослідженні проблематики боргової політики, укоріненої в просторовому підході, тобто в контексті її зв'язку з формуванням фінансового простору держави.

Відштовхуючись від такої настанови та з метою отримання цілісного уявлення про боргові проблеми, що неможливо без сутнісної характеристики поняття «державний борг», варто наголосити, що розкрити повніше ці характеристики можливо теж лише з урахуванням означених передумов. Адже саме через них й окреслюються конкретні форми прояву такого боргу. Вони вносять свій доробок у його сутнісну характеристику, а тому є методологічно важливими.

Розглядаючи явище державного боргу, науковцями головним чином зазначається його роль стосовно підвищення вразливості фінансово-економічної системи при накопиченні ним значних обсягів. Проте в такому разі складно уникнути певної однобічності, а саме відхилення від використання державного боргу як інструменту державної політики та його регулятивного потенціалу. більш обґрунтованою є позиція, яка ґрунтується на аналізі здобутків та втрат від накопичення боргових зобов'язань, здійснення якого відносять до непростих завдань [3 с. 99]. Однак, потреба в цілісному представленні державного боргу (саме через неоднозначність його ролі) постійно зростає як з теоретичних, так і практичних міркувань.

Один з підходів до реалізації такої потреби, на наш погляд, пов'язаний з формуванням фінансово-економічного простору держави. На основі синтезу властивостей, притаманних: 1) власне державному боргу як поняттю та системного утворення; 2) сферам, які надають джерела для погашення державного боргу та які використовують боргові запозичення, в кінцевому рахунку, об'єктивно формуються передумови для концептуальної і практичної трансформації фінансово-економічного простору держави. Останній, в свою чергу, в новій якості здійснюватиме вплив на зміни у функціонуванні суб'єктів господарювання та національної економіки загалом. Значимість такого підходу посилюється твердженням, що на процес залучення позик переважний вплив справляють не дефіцит заощаджень, а інші фактори, серед яких ті, що формують ринковий, економічний та інституціональний простори [3 с. 94]. До цього слід додати й те, що підхід, в основі якого просторова ознака, певною мірою здатен об'єднати множинність існуючих концепцій різновекторності ролі боргових зобов'язань, що є принциповим для комплексної характеристики боргової ситуації.

Окресливши взаємозв'язки між такими методологічно важливими для розв'язання боргових проблем ланками вищезначеного ланцюга як розвиток, простір і державний борг, перейдемо до наступної – «фінансовий ринок». Без цього унеможливується представлення даного ланцюга не лише як інтегрованого результату взаємодії усіх ланок, але власне й сама доцільність його творення в якості загального русла даного дослідження. У такому контексті серед багато чисельних визначень фінансового ринку привертає увагу його трактування як «...загального економічного простору, в якому існують оператори різних видів – банки, фінансові посередники, пенсійні, страхові компанії, які пропонують різні фінансові інструменти і послуги...» [4 с. 173], хоча, на наш погляд, коректніше вести мову саме про роль фінансового ринку у формуванні загального фінансово-економічного простору.

Згідно Стратегії розвитку фінансового сектора України до 2025 року його основні елементи лежать у площині розвитку небанківських фінансових послуг, створення ефективної інфраструктури ринку капіталів, ліквідних ринків фінансових інструментів та механізмів/інструментів зниження ризиків здійснення фінансових операцій, а також інтеграції фінансового ринку у світовий фінансовий простір. Зростаюча роль фінансового ринку в загальній структурі економіки держави відповідно вимагає перебудови усієї системи залучення та управління капіталом на фінансовому ринку без чого неможливе дієве функціонування фінансів і навпаки.

Повертаючись до розв'язання боргових проблем, роль фінансового ринку пов'язана з його призначенням забезпечувати кредитування уряду й органів місцевого самоврядування шляхом емісії та розміщення урядових і муніципальних цінних паперів. Мова йде про перерозподільну функцію, як можливість через перерозподіл тимчасово вільних грошових коштів профінансувати дефіцит державного бюджету. При

цьому одним із найважливіших боргових інструментів виступають державні облігації, які розглядаються як надійний безризиковий, неінфляційний та, зазвичай, високоліквідний фінансовий інструмент, завдяки емісії яких держава здійснює запозичення на зовнішньому і внутрішньому ринках. Так, у 2019 році обсяг торгів ОВДП на ринку цінних паперів становив – 80,98%, а у 2020 році питома вага торгів державними облігаціями України на ринку цінних паперів сягала 82,52%. Широке використання інструментарію фінансового ринку сприяло мінімізації загроз стану державного бюджету, проте не знімало інших загроз щодо формування фінансового простору як не менш вагомого чинника розвитку. Зазначене свідчить про складність й різноманітність форм впливу фінансового ринку на загальну фінансово-економічну ситуацію.

У цьому контексті важливо, насамперед, наголосити на результатах досліджень зарубіжних науковців, які свідчать, що перевага фінансування дефіциту бюджету через ОВДП несе в собі загрози майбутнього зростання загального обсягу державного боргу [5, с. 1-17]. При цьому особливі ризики пов'язані з обігом ОВДП у випадку використання коштів від їх продажу на цілі, що не спрямовані на зростання добробуту членів суспільства, а на поточне споживання, погашення раніше одержаних позик або розподілені через корупційні схеми. Тобто, переважне використання інструментарію фінансового ринку на потреби покриття дефіциту бюджету здатне свідчити про недостатнє врахування довгострокових наслідків для соціально-економічного розвитку.

Інші загрози пов'язані з негативними ефектами, що лежать у площині емісії боргових цінних паперів [6, с. 216-217]. Неналежний стан розвитку ринку цінних паперів, низька активність на ньому збільшують ризики недооцінки облігацій, а невисока якість його інфраструктури спричиняє ризик непрозорості угод із державними цінними паперами. До цього слід додати й складність процедури купівлі ОВДП, високі комісії посередникам, що ускладнюють інвестування у ОВДП як надійного і прибуткового об'єкта вкладень грошових коштів для фізичних і юридичних осіб, що є значимим для формування загального фінансового простору країни. Приріст ОВДП у портфелі банків, як найбільшої складової інфраструктури фінансового ринку України, через переорієнтацію вкладень з кредитування у державні цінні папери, здійснює негативний вплив на фінансову систему загалом.

Зокрема, розрахунки науковців засвідчують, що випуск державних облігацій для покриття дефіциту бюджету призводить до зменшення приватних інвестицій на суму, що дорівнює обсягу випуску ОВДП. Тому при виборі способу фінансування дефіциту бюджету важливо виходити з економічної доцільності залучення кожного із джерел, враховуючи можливі наслідки як для бюджету, так і економіки в цілому в коротко- та довгостроковій перспективах, зважаючи, що державні запозичення вимивають вільні кошти на ринку позикових капіталів та звужують можливості отримання кредиту приватними позичальниками через його подорожчання [7, с. 220-222]. Згідно із твердженням Л. Еркеса із метою удосконалення обігу та емісії державних облігацій потрібно використовувати комплексний підхід, що поєднує в собі теоретико-методологічну основу організації, адекватну нормативно-правову базу, чітке визначення цілей та принципів боргової політики, а також вироблення відповідного механізму її реалізації [8], з чим слід повністю погодитися.

У розвиток таких вимогу першу чергу варто зазначити недостатню відпрацьованість місця фінансового ринку в цільовій установці як щодо розв'язання боргових проблем, так і розвитку фінансової системи загалом. Якщо у західній фінансовій науці фінансова система розглядається переважно в контексті функціонування фінансового ринку, який включає в себе ринки акцій, облігацій та інших фінансових інструментів, фінансових посередників (таких як банки, страхові компанії), фірми, що пропонують фінансові послуги (наприклад, фінансово-консультаційні компанії) та органи, які регулюють діяльність усіх цих установ, то у вітчизняній – такий розгляд нерідко обмежується лише державними фінансами. Тому концептуально важливим є твердження, що значимість фінансового ринку знаходиться у площині і його регулювання, і формування сучасного фінансового інструментарію, і наявності фінансових ресурсів в інвесторів, що в підсумку втілюється у формуванні фінансового простору країни.

Нами вже зазначалася необхідність врахування (при залученні дефіцитного фінансування через емісію боргових цінних паперів) особливостей механізмів функціонування ринку цінних паперів, порушення яких негативно позначається на рівновазі фінансової системи і на макроекономічній рівновазі загалом [6, с. 218]. Методологія системного підходу потребує розгляду державних облігацій в якості засобу формування фінансового простору не лише як інструменту фінансування державних потреб, але і засобу впливу на макроекономічний стан в країні. Важливість реалізації ролі боргових фінансових інструментів в системі і залучення капіталу, і інвестування формуватиме нову якість фінансово-економічного простору. Багатогранність такого завдання очевидна та вимагає окремого дослідження. В даному випадку можна лише погодитися з позиціями, що спрямовані на досягнення органічної узгодженості між обсягами емісії державних облігацій та обсягами фінансування інвестиційних проєктів. Саме в процесах узгодженості та

через них і реалізуються можливості поступального соціально-економічного розвитку, спричинені, зокрема, й зміцненням фінансового простору країни.

Розвиваючи думку про розв'язання боргових проблем, методологічного значення набуває застосування синергетичного підходу. Замість руху, що об'єднує безпосередні впливи, важливого значення набуває інтегральна постановка, коли прямі й опосередковані впливи об'єднуються в єдиний процес. Тобто, комплексно враховується вся сукупність факторів, щоб адекватно відобразити постановку, взаємозв'язки й ступінь реалізації боргових проблем. У такому разі процес управління державним боргом відбувається як діалектична взаємодія між об'єктом і суб'єктом на основі прямих і зворотних зв'язків, що встановлюються між ними, в результаті чого цей процес набуває нових якостей. В підсумку таке взаємопроникнення розвиває межі реалізації боргової політики за уніфікованими базовими настановами, рецептами, а окреслює завдання її оптимізації у просторовому горизонті через конструювання різноманітних фінансових інструментів і методів акумуляції та інвестування капіталу. Як приклад, можна розцінити вагомість для вирішення боргових проблем застосування інфраструктурних облігацій як альтернативи державним. Це успішно практикувалося у багатьох державах Євросоюзу, особливо в періоди структурних трансформацій. Призначені для залучення приватного капіталу з метою реалізації великих проєктів державного значення, такі облігації опосередковано пом'якшують й боргові проблеми через загальне зміцнення фінансового простору.

Загалом історія соціально-економічного розвитку засвідчує масштабність трансформацій фінансового інструментарію і форм мобілізації та інвестування фінансового капіталу в просторі, в якому функціонують суб'єкти економіки. В сучасних умовах серед цієї сукупності особливе місце посідають ті, що пов'язані з бурхливим розвитком технологічних і фінансових інновацій на фінансовому ринку. За даними дослідження PricewaterhouseCoopers, збільшення рівня діджиталізації країни на 10% веде до зростання ВВП на душу населення до 0,75%.

Галузь "FinTech" (financial technology) містить потенціал суттєвого збільшення капіталізації на фінансовому ринку. І хоча розвиток фінансового ринку як цифрового диктує потребу його адекватної розбудови, вже сьогодні можна говорити про формування окремої сфери обігу і перерозподілу фінансових активів, які призведуть до нових альтернатив як прямого впливу на розв'язання боргових проблем, так і опосередкованого через формування якісно нового фінансового простору, що однак потребує окремого розгляду. [9]

По аналогії з методами, які використовуються для оцінки дії механізму фінансового ринку щодо фінансування заходів зі сталого розвитку, а саме таких як: скринінг, моніторинг, примусові дії [10, с. 292], можна відстежувати і трансформації фінансового простору та їх потенційний вплив на зміни боргової політики. Для розуміння загальних підходів може бути корисним й Індекс цифрової трансформації (Global Connectivity Index, GCI), розроблений компанією Huawei, створений для аналізу широкого спектра індикаторів для інфраструктури ІКТ і цифрових перетворень. GCI оцінює розвиток цифрової економіки в 79 країнах на основі 40 показників, які відстежують вплив ІКТ на економіку країни, цифрову конкурентоспроможність і майбутнє зростання.

Висновки. Таким чином, пізнання шляхів оптимізації боргової політики залишається у стадії формування. Розв'язання боргових проблем продовжує переважати за рахунок традиційних чинників і недостатньо розширюється за рахунок тих, які мають опосередкований вплив, зокрема пов'язаних із більш глибоким проникненням у багатогранні взаємозв'язки з формуючими факторами фінансового простору. Цим власне змінюється стратегія розв'язання боргової проблеми та визначення шляхів подальшого розвитку загалом. Схематично це може бути представленим через зміну порядку розміщення окремих ланок у ланцюгу, покладеного нами у загальне русло дослідження, а саме: «розвиток – простір – боргові проблеми – фінансовий ринок». Враховуючи особливу роль фінансового ринку у формуванні фінансового простору, цей ланцюг набуває наступного вигляду: «фінансовий ринок – боргові проблеми – простір – розвиток».

При цьому, не можна стверджувати, що підвищена увага до ролі фінансового простору в розв'язанні боргових проблем та формуючого внеску фінансового ринку, протистоїть існуючій практиці. Перебуваючи з нею в певній єдності, разом з тим, окреслений підхід, на нашу думку, висвітлює нові грані проблеми та пропонує інші методи для пояснення складних явищ. Забезпечуючи безперервний ланцюг розв'язання боргових проблем, він створює для цього єдину основу, здатну оптимізувати боргову політику держави. При цьому, з погляду на існування двох підходів до здійснення глибоких змін в існуючому економічному укладі, а саме інерційного (еволюційного) та цільового (форсованого), відкривається шлях до цільового підходу до ефективності розв'язання також боргових проблем, який може бути ідентифікованим як стратегічний.

Викладені окремі концептуально-практичні аспекти впливу фінансового ринку на розв'язання боргових проблем, на нашу думку, за умови їх імплементації та конкретизації при прийнятті управлінських рішень суттєво визначатимуть і темп, і результат реальної оптимізації боргової політики України. Адже, згідно тверджень світових провідних економічних і фінансових фахівців «...влада фінансових ринків, якщо її використовувати, може бути найсильнішим чинником для корпорацій усього світу щодо інтеграції в основну діяльність засад сталого розвитку» [11, с. 6], що вкрай важливі і для України.

Література:

- Hoffmann S. (2002). Clash of Globalizations. Foreign Affairs. July/August 2002. URL: http://www.cfr.org/publication/4763/clash_of_globalization.htm
- Hoffmann S. (2002). Clash of Globalizations. Foreign Affairs. July/August 2002. URL: http://www.cfr.org/publication/4763/clash_of_globalization.htm [in English]
- Онишко С. В., Венгуренко Т. Г. До питання доміант концептуальної трансформації відносин у ланцюгу «фінансова система – фінансовий ринок – фінансове посередництво». *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. №1 (25). С. 111–116
- Onyshko S., Vengurenko T. (2021). Do pytannia dominant kontseptualnoi transformatsii vidnosyn u lantsiuhu «finansova sistema – finansovyi rynek – finansove poserednytstvo» [On the question of the dominants of the conceptual transformation of relations in the chain "financial system – financial market – financial intermediation"]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia*. [Problems and prospects of economics and management]. 2021. №1 (25). S. 111–116. [in Ukrainian]
- Вахненко Т. П. Зовнішні боргові зобов'язання у системі світових фінансово-економічних відносин. К.: Фенікс, 2006. 536 с. С. 99.
- Vakhnenko T. P. Zovnishni borhovi zoboviazannia u systemi svitovykh finansovo-ekonomichnykh vidnosyn. [External debt obligations in the system of world financial and economic relations] К.: Feniks, 2006. 536 s. S. 99. [in Ukrainian]
- Стрижиченко К. А. Державне регулювання фінансового ринку в умовах нової економіки : *монографія*. Бердянськ: ФОП Ткачук О.В. 2013, 352 с. С. 173.
- Stryzhychenko K.A. Derzhavne rehuliuвання finansovoho rynku v umovakh novoi ekonomiky [State regulation of the financial market in the new economy] : *monohrafiia [a monograph]*. Berdiansk: FOP Tkachuk O.V. 2013, 352 s. S. 173. [in Ukrainian]
- Sargent T.J, N. Wallace. Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly review*. Fall. 1981. P. 1–17.
- Sargent T.J, N. Wallace. Some Unpleasant Monetarist Arithmetic. *Federal Reserve Bank of Minneapolis Quarterly review*. Fall. 1981. P. 1–17. [in English].
- Онишко С. В., Паєнтко Т. В. Обіг державних цінних паперів та зростання державного боргу в контексті збалансування інтересів держави і суспільства. *Бізнес Інформ*, № 4, 2016. С. 213–219.
- Onyshko S. V., Paientko T. V. Obih derzhavnykh tsinnykh paperiv ta zrostannia derzhavnoho borhu v konteksti zbalansuvannia interesiv derzhavy i suspilstva [Circulation of government securities and growth of public debt in the context of balancing the interests of the state and society]. *Biznes Inform* [Business Inform], № 4, 2016. S. 213–219. [in Ukrainian]
- Коляда Т. А. Джерела фінансування дефіциту бюджету: тенденції у застосуванні та виклики для стабільності державних фінансів України. *Бізнес-Інформ*, № 2 2015 (445) С. 215–222.
- Koliada T. A. Dzherela finansuvannia defitsytu biudzhetu: tendentsii u zastosuvanni ta vyklyky dlia stabilnosti derzhavnykh finansiv Ukrainy. [Sources of financing the budget deficit: trends in the application and challenges to the stability of public finances in Ukraine]. *Biznes-Inform* [Business Inform], № 2 2015 (445) S. 215–222. [in Ukrainian]
- Эркес Л. Выбор инструмента заимствований на финансовых рынках субъектами Российской Федерации и муниципальными образованиями. *Вестник ВГУ. Серия: Экономика и управление*. 2011. № 1. С. 118-123.
- Erkes L. Vibor instrumenta zaimstvovanyi na finansovish rinkash subektamy Rossyjskoi Federatsii y munytsipalnimy obrazovanyamy [The choice of borrowing instrument in the financial markets by the constituent entities of the Russian Federation and municipalities]. *Vestnyk VHU*. [Bulletin of VSU]. Seryia: Ekonomyka y upravlenye [Series: Economics and Management]. 2011. № 1. S. 118-123.
- Shcherbatykh, D., Shpileva, V., Riabokin, M., Zham, O., Zalizniuk, V. (2021). Impact of Digitalization On the Banking System Transformation. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21_(12), December, 513-520. <<https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.12.71>>.
- Shcherbatykh, D., Shpileva, V., Riabokin, M., Zham, O., Zalizniuk, V. (2021). Impact of Digitalization On the Banking System Transformation. *IJCSNS International Journal of Computer Science and Network Security*, 21_(12), December, 513-520. <<https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2021.21.12.71>>.
- Васильчук І. П. Фінансове забезпечення сталого розвитку корпорацій : *монографія*. К.: КНЕУ, 2015. 516 с. С. 292.
- Vasylchuk I. P. Finansove zabezpechennia staloho rozvytku korporatsii [Financial support for sustainable development of corporations]: *monohrafiia [a monograph]*: К.: KNEU, 2015. 516 s. S. 292. [in Ukrainian]
- Accelerating the Transition towards Sustainable Investing: Strategic Options for Investors, Corporations and other Key Stakeholders. *A World Economic Forum*. White Paper, 2011. P. 6.
- Accelerating the Transition towards Sustainable Investing: Strategic Options for Investors, Corporations and other Key Stakeholders. *A World Economic Forum*. White Paper, 2011. P. 6. [in English].

Отримано: 10 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 19 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: y.v.pasich@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-103-110

Пасічник Ю. В. Фінансово-організаційний механізм формування балансу харчових продуктів. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 103–110.

УДК: 336.67

JEL-класифікація: E-52; E-65

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-9742-1378>**Пасічник Юрій Васильович,**

доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу фінансово-кредитної та податкової політики Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки»

**ФІНАНСОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ БАЛАНСУ
ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ**

Визначено основні проблеми щодо забезпечення харчовими продуктами населення. Обґрунтовано, що їх причинами є низка об'єктивних та суб'єктивних чинників впливу внутрішнього та зовнішнього середовища. Виявлено основні загрози національній продовольчій безпеці України. Доведено, що для вирішення цих проблем має бути сформовано відповідний науково обґрунтований механізм. З врахуванням прагматичних реалій функціонування агропродовольчого комплексу запропоновано складові такого механізму.

Ключові слова: баланс продуктів, чинники, наукове забезпечення.

Yuriy Pasichnyk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Chief Scientific Associate at the Department of Financial and Credit and Tax Policy National Research Centre «Institute of Agrarian Economics»

**FINANCIAL AND ORGANIZATIONAL MECHANISM
OF FOOD PRODUCTS BALANCE FORMING**

An analysis was made of the annual actual consumption of basic foodstuffs for certain population groups and a comparison with the norms was made. Satisfactory results were found, and for some groups norms were even exceeded. The balance of meat and meat products during 2000-2020 is presented, where the growing dynamics of consumption is found. An analysis of export-import supplies of food products during 2014-2021 was performed, where it was found that a significant increase in exports was mainly due to raw products – maize, wheat, soybeans, while processed products were supplied in insignificant quantities. As for imports, they have been growing steadily since 2015, which is a sign of existing problems regarding the respective imbalances. The main problems of food supply to the population have been identified. It has been substantiated that they are caused by a number of objective and subjective factors influencing the internal and external environment. The main threats to the national food security of Ukraine have been identified. It has been proved that in order to solve these problems a corresponding scientifically grounded mechanism should be formed. According to the carried out analysis of the separate components of the agro-food complex, the causes and taking into account its pragmatics, theoretical and methodological approaches to the formation of the said balance have been proposed. Taking into account the pragmatics of the current realities of the agro-food complex functioning, the components of such a mechanism are proposed.

Keywords: balance of products, factors, scientific support.

Постановка проблеми. Забезпечення стабільного постачання якісних харчових продуктів у теперішніх складних умовах є першочерговим завданням продовольчої безпеки України. Доволі проблемні умови функціонування агропродовольчого комплексу вимушують здійснювати пошук можливих схем, моделей, шляхів такого постачання. У цьому контексті запропонований механізм має сприяти вирішенню вагомих проблем для суттєвого забезпечення однієї із основних потреб населення.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Зважаючи на особливу актуальність тематики, вітчизняні науковці розлого її висвітлюють. Так, у контексті продовольчої безпеки за останні роки вийшли друком монографії за участі М. Бабича [1], Т. Курмана [2], праці у фахових виданнях О. Криницької [3], О. Кір-дана [4]; обґрунтування теоретико – методологічних особливостей формування продовольчої політики виклала – В. Гринишин [5], Ю. Лопатинський, О. Буринська [6], Б. Пасхавер [7], О. Дем'янчук, К. Жук [8]; обґрунтовані розробки щодо окремих аспектів балансу продуктів запропонували В. Замлинський [9], О. Ніколюк, К. Молодецька [10], М. Бабич, І. Крилова, О. Савенко [11], Н. Рожко [12], Б. Духницький [13]. Водночас, незважаючи на розлоге висвітлення зазначеної проблематики, з врахуванням динамічності роз-

виту, особливо протягом складного воєнного стану, обумовленого військовою агресією Росії, є подальша потреба у наукових розробках щодо формування балансу харчових продуктів, як основи національної продовольчої безпеки.

Мета і завдання дослідження полягає у науковому теоретичному та практичному обґрунтуванні фінансово-організаційного механізму формування балансу харчових продуктів з виконанням аналізу балансу окремих видів харчових продуктів та визначенням динаміки, висвітленням теоретичного базису, виявленням основних проблем та їх причин, розробка підходів і основних складових зазначеного механізму.

Виклад основного матеріалу. Для з'ясування потреб у забезпеченні достатніми обсягами продовольства населення зауважимо, що базою для розрахунків мають бути Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії, які затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України 03.09.2017 № 1073, де обумовлено середньодобову потребу у білках, жирах, вуглеводах, калорійності, для визначених вікових та статевих груп з врахуванням фізичної активності конкретних груп [14]. Зважаючи на ці норми, які періодично коригуються відповідною Постановою КМУ, затверджено конкретні норми споживання (табл. 1).

Таблиця 1

**Річні норми споживання основних продуктів харчування для окремих груп населення
(кг для 1 особи)**

Види продуктів	Діти		Працездатні	Непрацездатні
	до 6 років	6 -18 років		
Хліб пшеничний	29,6	51,1	62	62
Крупа гречана	2,4	3,4	2	2
Картопля	73	93,7	95	108
Капуста	16,4	21,9	28	28
Баштанні	10	15,5	16	15
Фрукти	54,3	60,2	64	33
Цукор	18,2	23,1	24	23
Яйця (шт)	182	365	220	187
Молоко (л)	91	82	60	63
М'ясопродукти	39	62	53	31
Риба	13	22	13	12

Джерело: [15].

Оцінюючи зазначені обсяги, зауважимо, що вони передбачають мінімальні узагальнені збалансовані показники, які можуть варіюватись в залежності від особистих уподобань окремого індивідуума, зокрема в залежності від віку, статі, виду занять, фінансового стану тощо. З врахуванням цих аргументів подамо динаміку фактичного споживання основних видів продуктів харчування (табл. 2).

Таблиця 2

Річне фактичне споживання основних продуктів харчування (на 1 особу)

Види продуктів (кг)	2000	2005	2010	2015	2018	2019	2020
Хліб та хлібобулочні вироби	124,9	123,5	111,3	103,2	99,5	97,6	96,6
Картопля	135,4	135,6	128,9	137,5	139,4	135,7	134
Фрукти	29,3	37,1	48	50,9	57,8	58,7	56,5
Яйця (шт)	166	238	290	280	275	282	278
Молокопродукти (л)	199,1	225,6	206,4	209,9	197,7	200,5	201,9
М'ясопродукти	32,8	39,1	52	50,9	52,8	53,6	53,8
Риба	8,4	14,4	14,5	8,6	11,8	12,5	12,4

Джерело: [16, с.10].

Оцінюючи зазначені норм із фактичним споживанням, визначимо, що загалом, ці норми витримуються, а по окремим видам продуктів навіть перевищені, проте зауважимо, що для більшості фізично активного населення необхідні дещо вищі нормативи, окрім мінімальних.

Для виконання аналізу забезпеченості певними видами харчових продуктів, подамо відповідний баланс на прикладі м'ясних продуктів (табл. 3).

Таблиця 3

Баланс м'яса і м'ясних продуктів харчування (тис тонн)

	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020
Виробництво	1663	1597	2059	2323	2318	2355	2492	2478
Зміна запасів	-82	-11	-3	-1	-5	-3	4	-15
Імпорт	38	325	378	158	233	283	261	230
Усього ресурсів	1783	1933	2440	2482	2556	2641	2749	2723
Експорт	163	82	48	245	351	399	487	473
Корм, втрати	9	7	8	8	10	10	10	6
Фонд споживання	1611	1844	2384	2179	2195	2232	2252	2244

Джерело: [16, с.36].

Наскільки є забезпеченим необхідними продуктами харчування населення України, можливо визначити по зовнішньоторгівельному балансі (рис.1).

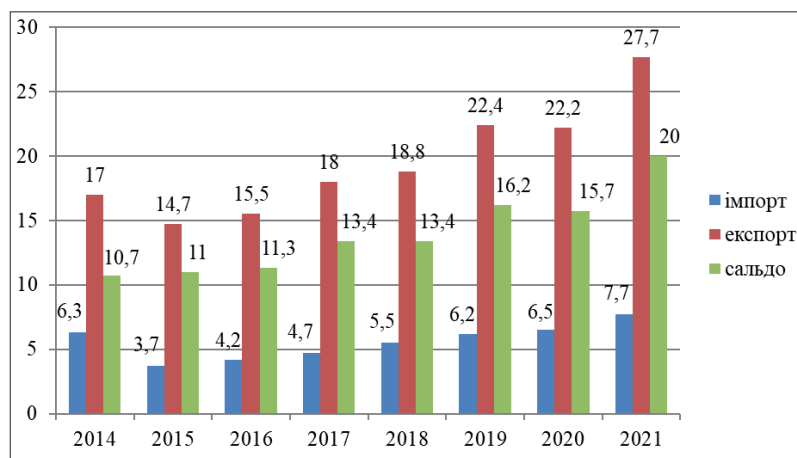

Рис. 1. Торгівля агропродовольчою продукцією України, млрд дол США

Джерело: [17,18,19].

Оцінюючи ці показники зазначимо, що суттєвий приріст експорту здійснювався в основному за рахунок сировинних продуктів – кукурудзи, пшениці, сої, а перероблених продуктів постачалась незначна кількість. Щодо імпорту, то починаючи із 2015 р. він перманентно зростає, що є ознакою наявних проблем щодо відповідних диспропорцій. Для підтвердження цього висновку подамо динаміку окремих позицій в розрізі окремих видів товарних груп (табл. 4).

Таблиця 4

Окремі види експорту та імпорту продукції за 2019-2021 рр. (тис тонн)

Види продукції	2019		2020		2021	
	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт
Плоди сушені	10,1	1,7	11,2	2,5	9,7	2,2
Овочі консервовані з оцтом	5,2	6,6	5,8	6,3	6,5	6,8
Інші овочі консервовані та заморожені	22,5	0,3	20,1	0,7	26,7	0,6
Овочі консервовані іншим способом	27,9	9,4	31,5	9,1	39,1	9,0
Варення, мармелад	7,2	3,1	8,6	2,4	10,2	2,2
Свинина	23192	2258	28017	2896	40645	3810
Сало	46504	45	35643	119	34765	131
Сири	23724	7171	46767	6358	55193	6924
Помідори	71735	8621	86729	10312	101904	4904

Джерело: [21].

Аналізуючи шляхом зіставлення ці показники, виявляємо перманентне зростання імпорту тих продуктів, які для України є традиційними, проте за різних причин вони ввозяться. Принагідно зауважимо, що

у зв'язку із воєнною агресією Росії ситуація за 2022 р. буде ще гіршою. Подамо окремі причини такого стану. Так, в розвитку агропродовольчого комплексу наявні певні проблеми, що викладено у національній «Білій книзі»: «Однак, на жаль, продуктивність сільського господарства в Україні становить лише невелику частку від рівня продуктивності в інших європейських країнах та країнах, із якими Україна конкурує на аграрних ринках. Об'єм доданої вартості сільськогосподарського виробництва на один гектар сільськогосподарських угідь в Україні у 2019 році становив 355 доларів США, порівнюючи з 792 дол. у Польщі, 502 дол. у Бразилії, 1316 дол. у Німеччині, 1558 дол. у Франції та 456 дол. у США» [20]. Також розвиток агропродовольчого комплексу має забезпечуватись, насамперед досконалою нормативно-правовою базою.

Керівник Аналітичного центру ГС «АСУ» Лариса Старікова зазначила, «за останні 5 років майже кожен сектор української економіки прийняв стратегію розвитку. Аграрному сектору на жаль не вдалося поки що розробити й затвердити план свого розвитку» [22]. Геннадій Новіков, Голова ГС «АСУ», констатує: «... аграрії весь час до цього змушені були використовувати програми й стратегії, які були написані без участі представників сільськогосподарського бізнесу. Це призводило до того, що такі програми не були реалізовані, адже вони не просто не відповідали потребам аграрного сектору, а й взагалі слабо корелювалися з реальністю. Найгірше те, що ці програми не будувалися на реаліях нашого життя. У їхній основі лежали одні реалії, а реалії життя виявлялися зовсім іншим і ці реалії ніяким чином не перетиналися. Тому вони не могли бути нормально впроваджені» [22]. Не реалізовано відповідного стратегічного вирішення проблем розвитку агропродовольчого комплексу у Постанові Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179 «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» де у напрямі 9. «Агропромисловий сектор та харчова промисловість» [23] викладено окремі положення, але без належної аргументації щодо термінів, відповідальності посадових осіб, бюджетної підтримки тощо.

Фахівці аграрного ринку зауважують: «Під час карантину аграрний сектор України зіткнувся з проблемою ажіотажного попиту на деякі види продукції, труднощами через обмеження реалізації на внутрішньому і зовнішньому ринках, а також із падінням купівельної спроможності населення. Переважні обсяги плодоягідних та овочів відкритого ґрунту вирощуються господарствами населення – у 2019 р. 83,5% (1774,5 тис т) та 85,4 % (7851,2 тис т) відповідно. Ці виробники у більшості випадків не мають спеціального обладнання та складських приміщень – холодильних, газових камер схову тощо для зберігання продукції впродовж року без погіршення її якості. Тому закриття місцевих базарів і заборона продажу плодів, ягід та овочів на стихійних ринках призводить до фінансових втрат дрібних виробників» [24].

Оцінюючи зазначені проблеми, доходимо висновку, що вони обумовлені низкою чинників військового, політичного, економічного, ментального тощо змісту, які загалом, є відомими, водночас однією із причин є неефективна модель агропродовольчого комплексу України і, зокрема, відсутність прогнозованого балансу продуктів харчування. Для удосконалення такої моделі, в тому числі як її окремої частини, запропоновано фінансово-організаційний механізм балансу харчових продуктів, який передбачає висвітлення теоретичного базису, розробку підходів, засад і основних складових зазначеного механізму.

Основою теоретичного базису є методологічні положення сучасної фінансової науки із модифікацією та адаптацією теорій та економічних течій, зокрема біхевіоризму, державного регулювання економіки, розміщення підприємств, полюсів зростання, еліт, груп, тощо. Щодо використання окремих положень зазначених теоретичних конструкцій зазначимо, що в умовах воєнного стану необхідно розмежувати повноваження державних органів влади та підприємств. Оскільки в теперішніх реаліях України можливості бізнесу суттєво зменшені, то окремі функції має перебрати на себе держава.

Згідно виконаного аналізу окремих складових агропродовольчого комплексу, виявленням причин та його прагматики пропонуються такі теоретико-методологічні підходи щодо формування зазначеного балансу:

– створення єдиного координуючого органу управління таким комплексом і за основу доцільно використати Громадську раду при Міністерстві аграрної політики та продовольства України із відповідним доповненням;

– для вирішення поточних питань функціонування зазначеного комплексу сформувати національну інформаційно-аналітичну систему при профільному міністерстві, де передбачити такі блоки: інформаційний, організаційний, фінансової підтримки, техніко-технологічний, аналітичний, логістичний, консультаційний;

– розробка адаптованої до теперішніх реалій моделі функціонування зазначеного комплексу, яка б враховувала схеми розміщення переміщених підприємств, створення нових, фінансову підтримку, включаючи зарубіжні джерела тощо;

– аналітичне забезпечення розрахунку балансів, зокрема, баланс конкретного продукту визначимо так: (формула 1).

$$\sum_{i=1}^n A_i = C - B - E + I \quad (1)$$

де: A_i – баланс конкретного продукту; C – виробництво; B – втрати; E – експорт; I – імпорт.

Для визначення повного забезпечення вітчизняними продуктами населення, без врахування втрат та імпорту мінімальний обсяг виробництва конкретного продукту має складати: (формула 2).

$$\sum_{j=1}^m C = N \times P \times K \quad (2)$$

де: N – фізіологічна норма споживання на 1 середньостастичного жителя; P – чисельність населення; K – коефіцієнт купівельної спроможності населення.

Беручи до уваги розроблений теоретико-методологічний базис та підходи сформуємо фінансово-організаційний механізм цього балансу (рис. 2).

Рис. 2. Складові фінансово-організаційного механізму балансу харчових продуктів

Джерело: побудовано автором

Функціонування зазначеного механізму має реалізовуватись на таких засадах:

- Міністерство аграрної політики та продовольства має бути основним керуючим та координуючим органом функціонування агропродовольчого комплексу та формувати необхідні рішення;
- доцільно узагальнити всі доступні кредитні ресурси для можливого забезпечення роботи господарюючих структур;
- активніше використовувати можливості науково-дослідних установ, громадських галузевих організацій, аналітичних агенцій щодо участі у процесах забезпечення функціонування господарюючих структур;
- організувати постійний моніторинг за станом польових робіт, роботою промислових харчових підприємств, забезпеченістю необхідними матеріальними ресурсами, логістичними схемами, наявністю продуктів у торгівельних мережах для належного забезпечення продуктами харчування.

З врахуванням діючих окремих комп'ютерних мереж, зокрема тієї, яка створена на базі Держпродспоживслужби сформувати Інформаційно-аналітичну систему яка об'єднає зусилля військових адміністрацій, виробників харчових продуктів, торговельних мереж, міжнародних організацій для розбудови вітчизняного агропродовольчого комплексу. У цьому контексті т.в.о. Голови Держпродспоживслужби Анатолій Вовнюк зазначає: «За допомогою платформи можна швидко сформувати потребу в тих чи інших товарах та побачити пропозиції інших учасників ринку. В часи, коли кожна хвилина має значення, ми створили інструмент, який допомагає забезпечити наших захисників та населення найнеобхіднішими продуктами. Запрошуємо агрофірми, виробників, торговельні мережі та органи влади активно користуватись цим майданчиком» [25].

Використання пропонованих теоретичного базису, теоретико-методологічних підходів, засад дає змогу сформувати та реалізувати зазначений механізм.

Висновки. Теперішнє функціонування вітчизняного агропродовольчого комплексу відбувається у надзвичайно складних умовах, яких не було протягом періоду Незалежності України. Так, у результаті військової агресії Росії на кінець березня 2022 р. завдано суттєвих збитків площам земельних угідь, науково-дослідним установам, господарюючим структурам, логістиці, продовольчим торговельним структурам на значних територіях Харківської, Сумської, Київської, Чернігівської, Запорізької, Херсонської, Миколаївської областей. Руйнації настільки значимі, що загрожують не лише вітчизняній, але і світовій продовольчій безпеці. У цих складних умовах є вагомим національним завданням забезпечення населення достатньою кількістю продуктів харчування і в цьому важливу роль має відігравати баланс харчових продуктів, як дієвий інструмент для прийняття відповідних рішень. Запропонований фінансово-організаційний механізм формування балансу харчових продуктів, який сформовано з використанням обґрунтованих наукових положень, беззаперечно буде сприяти вирішенню цього важливого національного завдання. Зважаючи на особливу перманентну актуальність цієї тематики, є доцільність продовження наукових пошуків у цьому напрямі.

Література:

1. Бабич М. М. Формування системи продовольчої безпеки: теорія, методологія, практика: монографія. Миколаїв: вид. відділ МНАУ. 2018. 360 с.
2. Babych M. M. Formuvannia systemy prodovolchoi bezpeky: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia. Mykolaiv: vyd. viddil MNAU. 2018. 360 s.
3. Курман Т. В. Правове забезпечення продовольчої безпеки в Україні: національний та міжнародний аспекти. Актуальні проблеми аграрного права України: теорія і практика: монографія / А.М. Статівка, В.Ю. Уркевич, В.М. Корнієнко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. А.М. Статівки. Х.: Вид-во «ФІНН», 2010. С. 82–101.
4. Kurman T. V. Pravove zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v Ukraini: natsionalnyi ta mizhnarodnyi aspekty. Aktualni problemy ahrarnoho prava Ukrainy: teoriia i praktyka: monohrafiia / A.M. Stativka, V.Iu. Urkevych, V.M. Korniienko ta in.; za red. d-ra yuryd. nauk, prof. A.M. Stativky. Kh.: Vyd-vo «FINN», 2010. S. 82–101.
5. Криницька О.О. Передумови формування продовольчої політики в Україні. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 14. С. 37-41.
6. Krynytska O.O. Peredumovy formuvannia prodovolchoi polityky v Ukraini. Prychornomorski ekonomichni studii. 2017. Vyr. 14. S. 37-41.
7. Кірдан О. П. Політика імпортозаміщення як складник державного регулювання продовольчої безпеки України. *Економічні горизонти*. 2018. № 2 (5). С. 87–91.
8. Kirdan O. P. Polityka importozamishchennia yak skladnyk derzhavnoho rehuliuвання prodovolchoi bezpeky Ukrainy. Ekonomichni horyzonty. 2018. № 2 (5). S. 87–91.
9. Гринишин В. Є. Кластерний аналіз самозабезпечення регіонів України продовольством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 4. С. 65–71.
10. Hrynyshyn V. Ye. Klasternyi analiz samozabezpechennia rehioniv Ukrainy prodovolstvom. Investytsii: praktyka ta dosvid. 2020. № 4. S. 65–71.
11. Лопатинський Ю. М., Буринська О. І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94-102.
12. Lopatynskiy Yu. M., Burynska O. I. Skladovi ta priorytety staloho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky: kontseptualno-teoretychnyi dyskurs. Ekonomika APK. 2018. № 6. S. 94-102.
13. Пасхавер Б. Й. Продовольче самозабезпечення населення України. *Економіка АПК*. 2018. № 1. С. 5–10.
14. Paskhaver B. Y. Prodovolche samozabezpechennia naseleennia Ukrainy. Ekonomika APK. 2018. № 1. S. 5–10.
15. Дем'янчук О. І., Жук К. С. Особливості функціонування малого бізнесу в Україні та закордоном. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал*. Острого : Вид-во НаУОА, вересень 2021. № 22(50). С. 11–16.
16. Demianchuk O. I., Zhuk K. S. Osoblyvosti funktsionuvannia maloho biznesu v Ukraini ta zakordonom. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «Ekonomika» : naukovyi zhurnal. Ostroh : Vyd-vo NaUOA, veresen 2021. № 22(50). S. 11–16.

9. Замлинський В. А. Структурні перетворення галузі тваринництва в контексті глобальної безпеки. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 22 – 28.

Zamlynskyi V. A. Strukturni peretvorennia haluzi tvarynnytstva v konteksti hlobalnoi bezpeky. *Ekonomika APK*. 2019. № 4. S. 22 – 28.

10. Николук О. М., Молодецька К. К. Структурне моделювання діяльності органічних аграрних бізнес-систем. *Вчені записки Поліського національного університету: Зб. наук. пр.* 2019. Вип. 20. С. 129-144.

Nykoliuk O. M., Molodetska K. K. Strukturne modeliuvannia diialnosti orhanichnykh ahrarnykh biznes-system. *Vcheni zapysky Poliskoho natsionalnogo universytetu: Zb. nauk. pr.* 2019. Vyp. 20. S. 129-144.

11. Бабич М. М., Крилова І. Г., Савенко О. С. Взаємозв'язок між економічною доступністю до продуктів харчування та рівнем продуктивності праці в сільському господарстві. *Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2017. №15. С. 15-21.

Babych M. M., Krylova I. H., Savenko O. S. Vzaiemozviazok mizh ekonomichnoiu dostupnistiu do produktiv kharchuvannia ta rivnem produktyvnosti pratsi v silskomu hospodarstvi. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*. 2017. №15. S. 15-21.

12. Рожко Н. Я. Сучасні тренди ринкової кон'юнктури плодоовочевої продукції. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Випуск 51. С.106-111.

Rozhko N. Ya. Suchasni trendy rynkovoї koniunktury plodoovochevoi produktsii. *Prychornomorski ekonomichni studii*. 2020. Vypusk 51. S.106-111.

13. Духницький Б. В. Тенденції споживання харчових продуктів у світі. *Економіка АПК*. 2020. № 4, С. 104.

Dukhnytskyi B. V. Tendentsii spozhyvannia kharchovykh produktiv u sviti. *Ekonomika APK*. 2020. № 4, S. 104.

14. Норми фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії. Затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України 03.09.2017 № 1073. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17?lang=en#n14> (дата звернення: 21.03.2022).

Normy fiziolohichnykh potreb naselennia Ukrainy v osnovnykh kharchovykh rehovynakh i enerhii. Zatverdzheno nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy 03.09.2017 № 1073. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1206-17?lang=en#n14> (data zvernennia: 21.03.2022).

15. Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення : Постанова КМУ від 01.10.2016 р. № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>. (дата звернення: 23.03.2022).

Pro zatverdzhennia naboriv produktiv kharchuvannia, naboriv neprodovolchych tovariv ta naboriv posluh dlia osnovnykh sotsialnykh i demohrafichnykh hrup naselennia : Postanova KMU vid 01.10.2016 r. № 780. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780-2016-%D0%BF#Text>. (data zvernennia: 23.03.2022).

16. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: статистичний збірник, 2020. Державна служба статистики України, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf. (дата звернення 25.03.2022).

Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naselenniam Ukrainy: statystychnyi zbirnyk, 2020. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2021. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf. (data zvernennia 25.03.2022).

17. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК / І. М. Демчак, О. О. Митченко, Г. В. Трофімова та ін. Київ.; НДІ «Укrahropromproduktyvnist'». 2020. 50 с. URL: http://www.uapp.kiev.ua/files/mon-zto/2019/zed_desember_2019.pdf. (дата звернення: 18.02.2022).

Zovnishnotorhovelnnyi obih produktsii APK / I. M. Demchak, O. O. Mytchenok, H. V. Trofimova ta in. Kyiv.; NDI «Ukrahropromproduktyvnist'». 2020. 50 s. URL: http://www.uapp.kiev.ua/files/mon-zto/2019/zed_desember_2019.pdf. (data zvernennia: 18.02.2022).

18. Україна у 2020 році збільшила імпорт агропродукції на 13% *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3169535-ukraina-u-2020-roci-zbilsila-import-agroprodukcii-na-13.html>. (дата звернення: 25.02.2022).

Ukraina u 2020 rotsi zbilshyla import ahroprodukcii na 13% *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3169535-ukraina-u-2020-roci-zbilsila-import-agroprodukcii-na-13.html>. (data zvernennia: 25.02.2022).

19. На агропродовольчу продукцію припадає близько 41% у загальному експорті України. *Профспілка працівників агропромислового комплексу України*. 11 лютого 2022 р. URL: http://profapk.org.ua/news/news_apk/3106.html. (дата звернення: 25.03.2022).

Na ahroprodovolchu produktsiiu prypadaie blyzko 41% u zahalnomu eksporti Ukrainy. Profspilka pratsivnykiv ahropromysloвого комплексу Ukrainy. 11 liutoho 2022 r. URL: http://profapk.org.ua/news/news_apk/3106.html. (data zvernennia: 25.03.2022).

20. Біла книга «Стратегія розвитку земельних відносин в Україні». Land Transparency, KSE, Міністерство аграрної політики та продовольства України. Травень 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/zemlya/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B0%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%20.pdf2> (дата звернення: 22.03.2022).

Bila knyha «Stratehiia rozvytku zemelnykh vidnosyn v Ukraini». Land Transparency, KSE, Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. Traven 2021. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/zemlya/%D0%91%D1%96%D0%BB%D0%B0%20%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%20.pdf2> (data zvernennia: 22.03.2022).

21. Статистичний експорт та імпорт товарів. Статистика та реєстри. Державна митна служба України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (дата звернення: 22.03.2022).

Statystychnyi eksport ta import tovariv. Statystyka ta reiestry. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (data zvernennia: 22.03.2022).

22. У рамках Всеукраїнського аграрного форуму пройшла презентація концепції Стратегії розвитку аграрного сектору України. *ГС «АСУ»*. URL: <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/856/>. (дата звернення 25.02.2022).

U ramkakh Vseukrainskoho ahrarnoho forumu proishla prezentatsiia kontseptsii Stratehii rozvytku ahrarnoho sektoru Ukrainy. HS «ASU». URL: <http://www.aau.org.ua/uk/publications/web/856/>. (data zvernennia 25.02.2022).

23. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>. (дата звернення: 24.03.2022).

Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03 bereznia 2021 r. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>. (data zvernennia: 24.03.2022).

24. Плодоовочевий ринок у час карантину. *Овощи-фрукты*. 09-02-2021 URL: <https://www.pro-of.com.ua/plodoovochevij-rinok-u-chas-karantynu/>. (дата звернення 22.03.2022).

Plodoovochevii rynok u chas karantynu. Ovoshchy-frukty. 09-02-2021 URL: <https://www.pro-of.com.ua/plodoovochevij-rinok-u-chas-karantynu/>. (data zvernennia 22.03.2022).

25. В Україні створено Національну платформу продовольчої безпеки. *Держпродспоживслужба*. 20 березня 2022 року. URL: <https://dpss.gov.ua/news/v-ukrayini-stvoreno-nacionalnu-platformu-prodovolchoyi-bezpeki>. (дата звернення 25.03.2022).

V Ukraini stvoreno Natsionalnu platformu prodovolchoi bezpeky. Derzhprodspozhyvsluzhba. 20 bereznia 2022 roku. URL: <https://dpss.gov.ua/news/v-ukrayini-stvoreno-nacionalnu-platformu-prodovolchoyi-bezpeki>. (data zvernennia 25.03.2022).

Отримано: 02 березня 2022 р.

Прорецензовано: 21 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: Julia.kharchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-111-119

Харчук Ю. Ю., Харчук О. А. Формування стратегії територіальних громад з метою забезпечення їхньої економічної безпеки у контексті теорії обмежень. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 111–119.

УДК: 352.071:005.21(477)

JEL-класифікація: H 70; I 31; O 15

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-4874-1652>**Харчук Юлія Юріївна,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, обліку і аудиту, помічник ректора з освітнього менеджменту,
Національний університет «Острозька академія»

Харчук Олександр Анатолійович,

заступник Острозького міського голови з питань діяльності виконавчих органів

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХНЬОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ОБМЕЖЕНЬ

У статті розкрито особливості трактування сутності стратегії територіальних громад, специфіку її формування з метою забезпечення економічної безпеки ТГ у контексті теорії обмежень. Авторами виокремлено нормативно-правову основу діяльності та розвитку територіальних громад України, розглянуто принципи розробки стратегії ТГ.

Здійснено ранжування областей України за кількістю та типом ТГ. Визначено сутність економічної безпеки ТГ та виокремлено основні обмежуючі екзогенні та ендегенні фактори ефективної діяльності територіальних громад України. Авторами розглянуто вплив обмежуючих факторів ефективної діяльності ТГ на рівень їхньої економічної безпеки. Розкрито специфіку використання теорії обмежень у діяльності територіальних громад. Виявлено взаємозв'язок між рівнем розвитку територіальних громад та якістю їхніх стратегій з урахуванням обмежуючих ендегенних та екзогенних факторів. Обґрунтовано необхідність розробки та чіткого дотримання реалізації тактичних та стратегічних заходів, раціональності прийняття ефективних управлінських рішень на основі достовірної та релевантної інформаційної.

Запропоновано структуру стратегії територіальних громад у контексті теорії обмежень та врахування особливостей функціонування в умовах воєнного стану. Виокремлено напрями посилення конкурентних переваг ТГ шляхом ефективного використання їхнього ресурсного потенціалу та забезпечення економічної безпеки. Наголошено на доцільності формування стратегії ТГ на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективи з постійним моніторингом виконання запланованих заходів та можливістю швидкого реагування на зміни умов функціонування.

Ключові слова: органи місцевого самоврядування, територіальна громада (ТГ), стратегія ТГ, теорія обмежень, обмежуючі ендегенні та екзогенні фактори, економічна безпека ТГ.

Yulia Kharchuk,

PhD in Economics, Associate Professor at the Department of Finance, Accounting and Audit,
Rector's assistant in education management of the National University of Ostroh Academy

Alexander Kharchuk,

Deputy Mayor of Ostroh on the activities of executive bodies

FORMATION OF A STRATEGY OF TERRITORIAL COMMUNITIES FOR THE PURPOSE OF ENSURING THEIR ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF THE LIMITATION THEORY

The article reveals the peculiarities of the territorial communities strategy interpretation and formation in order to ensure the economic security of TC in the context of the theory of constraints.

The authors highlight the legal framework for the activities and development of territorial communities in Ukraine, in particular the Laws of Ukraine "On Voluntary Association of Territorial Communities" and "On Cooperation of Territorial Communities", the Concept of Local Government Reform and Territorial Organization in Ukraine Development for 2021-2027, European Cohesion Policy 2021-2027, European Charter of Local Self-Government, Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine "On the formation and liquidation of districts", Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030, National Economic Strategy until 2030 Methodological recommendations for the formation and implementation of strategic and program documents for the socio-economic development of the territorial community, the Procedure for developing regional development strategies and action plans for their implementation, as well as monitoring and evaluating the effectiveness of these regional strategies and action plans.

The article considers the principles of TC strategy development: objectivity; validity and expediency; coordination; openness and transparency; parity; non-discrimination and equal access; efficiency; historical continuity; Sustainability.

The ranking of Ukraine's regions by the number and type of TC was carried out. The essence of TC economic security is determined and the main limiting exogenous and endogenous factors of territorial communities effective activity in Ukraine are singled out. The authors consider the influence of limiting factors of TC's effective activity on the level of their economic security.

The specifics of using the theory of constraints in the activities of territorial communities are considered. The relationship between the local communities development level and the quality of their strategy, considering the limiting endogenous and exogenous factors. The necessity of development and strict observance of tactical and strategic measures implementation, rationality of making effective managerial decisions on the basis of reliable and relevant information is substantiated.

The structure of the territorial communities strategies in the context of the restrictions theory and taking into account the peculiarities functioning in duetime of martial law is proposed. The directions for strengthening the competitive advantages of TG by effective use of their resource potential and ensuring economic security are highlighted. Emphasis was placed on the expediency of forming an TC strategy for the short, medium and long term with constant monitoring of the planned activities implementation and the ability to respond quickly to changes in operating conditions.

Keywords: local self-government bodies, territorial community (TC), TC strategy, theory of constraints, limiting endogenous and exogenous factors, economic security of TC.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку та стану економіки України, функціонування територіальних громад (далі – ТГ) потребує змін у сфері вдосконалення систем фінансування та управління, пошуку оптимальних шляхів підвищення конкурентоспроможності, а відтак цілісного та виваженого підходу до формування стратегії розвитку та особливостей її реалізації.

Розробка стратегії діяльності ТГ у контексті теорії обмежень, особливо в умовах воєнного стану, є довготривалим процесом бажаних якісних змін, основним завданням й результатом якого є поліпшення якості життя населення регіону. Формування спроможних територіальних громад у контексті швидкозмінного середовища та невизначеності, обумовленої об'єктивними та суб'єктивними факторами, підвищує актуальність необхідності пошуку методів забезпечення їх послідовного розвитку за рахунок оптимізації наявного ресурсного потенціалу та можливостей. Таким чином, одним із найбільш дієвих інструментів реагування на зміни з урахуванням чітко визначених, науково обґрунтованих пріоритетів є розробка стратегії ТГ у контексті теорії обмежень.

Крім цього, відсутність чіткого плану реалізації зазначених вище заходів може значно знизити рівень економічної безпеки ТГ, особливо в умовах її неналежного забезпечення без врахування теорії обмежень. Тому, кожній ТГ, забезпечуючи бажаний рівень економічної безпеки, доцільно виокремити основні обмеження, які необхідно обов'язково враховувати у своїй діяльності. Адже, суттєва зміна умов функціонування висуває нові вимоги до забезпечення економічної безпеки ТГ, а відтак рівня релевантності інформаційної бази для прийняття ефективних управлінських рішень. Це, в свою чергу, підтверджує актуальність та своєчасність дослідження формування стратегії ТГ з метою забезпечення їхньої економічної безпеки у контексті теорії обмежень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Специфіку формування стратегії діяльності територіальних громад, зокрема в умовах сталого розвитку, досліджують у своїх працях такі науковці як: І. М. Архипенко [14], О. В. Боднарук [16], А. О. Дегтяр [15], Т. В. Кулініч, А. О. Лазарева [16], Н. І. Пилипів, І. Д. П'ятничук [17], Р. Г. Соболев [15], С. І. Сологуб [17] та інші.

Вивчали діяльність суб'єктів господарювання в контексті теорії обмежень такі зарубіжні та вітчизняні вчені як: Е. Голдрат [18], В. Є. Козак [19], Н. Г. Мельник, Н. П. Михайлишин [20] та інші.

Водночас питання формування стратегії розвитку ТГ з метою забезпечення їхньої економічної безпеки у контексті теорії обмежень недостатньо вивчені на сучасному етапі в Україні та потребують додаткових досліджень.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні оптимальної структури стратегії територіальних громад у контексті теорії обмежень та з врахуванням особливостей функціонування в умовах воєнного стану, виокремлені напрямів посилення конкурентних переваг ТГ шляхом ефективного використання їхнього ресурсного потенціалу та забезпечення економічної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Економічний розвиток в Україні в умовах реформи місцевого самоврядування повинен ґрунтуватися на інтересах жителів регіонів та забезпечувати фінансово-господарський базис суспільних змін та системних реформ, децентралізацію влади – тобто передачу значної частини повноважень, ресурсів, функцій, а також відповідальності виконавчої гілки влади на базовий рівень – органам місцевого самоврядування [1]. Вирішення всіх цих надзвичайно складних та відповідальних завдань вимагає від ТГ посилення своїх конкурентних переваг, що передбачає не лише ефективне використання їхнього ресурсного потенціалу, а й вибір правильної стратегії розвитку з урахуванням обмежуючих ендогенних та екзогенних факторів.

Одним з визначальних екзогенних факторів, який має значний вплив на діяльність територіальних громад та результативність їхнього функціонування є нормативно-правова база створення та розвитку ТГ України, зокрема: Закони України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [2] та «Про співробітництво територіальних громад» [3], Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні [4], Державна стратегія регіонального розвитку на 2021-2027 роки [5], «European Cohesion Policy 2021-2027» [6], Європейська хартія місцевого самоврядування [7], Постанова «Про утворення та ліквідацію районів» [8], Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [9], Національна економічна стратегія на період до 2030 року [10] та інші.

Станом на 24 березня 2022 року в Україні відповідно до даних сайту Децентралізація дає можливість [21] повноцінно функціонує 1439 ТГ (сторінка діє в тестовому режимі, дані про склад, площу, населення громад постійно уточнюються). Проте доцільно зауважити, що 12 червня 2020 року Кабінет Міністрів України прийняв 24 розпорядження щодо визначення адміністративних центрів та затвердження територій громад областей. В результаті в країні було створено 1469 ТГ (в т.ч. 31 територіальна громада на невідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей). 25 жовтня 2020 року пройшли перші вибори місцевих голів та депутатів місцевих рад у 1420 з 1469 громад (у 19 громадах Донецької та Луганської областей через безпекові питання перші місцеві вибори не відбулися. Там діють військово-цивільні адміністрації) [21].

Детальніше інформацію щодо кількості ТГ в межах областей України за типами станом на 24 березня 2022 року подано у таблиці 1. Відповідно до даних таблиці 1 частка міських ТГ становить 26,5 %, селищних – 30,8 %, а сільських – 42,7 %. Необхідно зауважити, що стратегування розвитку ТГ буде тісно корелювати з структурою населення громади, адже наявність чи відсутність міського населення буде мати вплив на вибір векторів подальшого розвитку і це потрібно враховувати на етапі визначення основних цілей розвитку ТГ.

Таблиця 1

Кількість ТГ в межах областей України за типами станом на 24 березня 2022 року

№ з/п	Регіон України	Кількість ТГ	Типи ТГ			Місце в рейтингу
			міська	селищна	сільська	
1	Вінницька область	63	18	22	23	8
2	Волинська область	54	11	25	18	14
3	Дніпропетровська область	86	20	25	41	2
4	Донецька область	46	25	9	12	18
5	Житомирська область	66	12	21	33	6
6	Закарпатська область	64	11	18	35	7
7	Запорізька область	67	14	17	36	5
8	Івано-Франківська область	62	15	24	23	9
9	Київська область	69	24	23	22	4
10	Кіровоградська область	49	12	16	21	17
11	Луганська область	26	9	12	5	19
12	Львівська область	73	39	16	18	3
13	Миколаївська область	52	9	14	29	15
14	Одеська область	91	19	25	47	1
15	Полтавська область	60	16	20	24	10
16	Рівненська область	64	11	13	40	7
17	Сумська область	51	15	21	15	16
18	Тернопільська область	55	18	16	21	13
19	Харківська область	56	17	26	13	12
20	Херсонська область	49	9	17	23	17
21	Хмельницька область	60	13	22	25	10
22	Черкаська область	66	16	10	40	6
23	Чернівецька область	52	11	7	34	15
24	Чернігівська область	57	16	24	17	11
25	м. Київ	1	1	-	-	-
Всього		1439	381	443	615	-

Джерело: розроблено авторами на основі [21].

Однак, зважаючи на постійні зміни нормативно-законодавчої бази, функціонування в умовах воєнного стану, важко неухильно реалізовувати поставлені довгострокові завдання та відповідно їх планувати. Таким чином, ми вважаємо, що доцільно формувати стратегії на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективи. Основою цих стратегій має бути якісне визначення власного ресурсу, ключових цілей розвитку та завдань щодо досягнення бажаних ТГ результатів. Схему формування стратегії ТГ відображено на рис. 1.

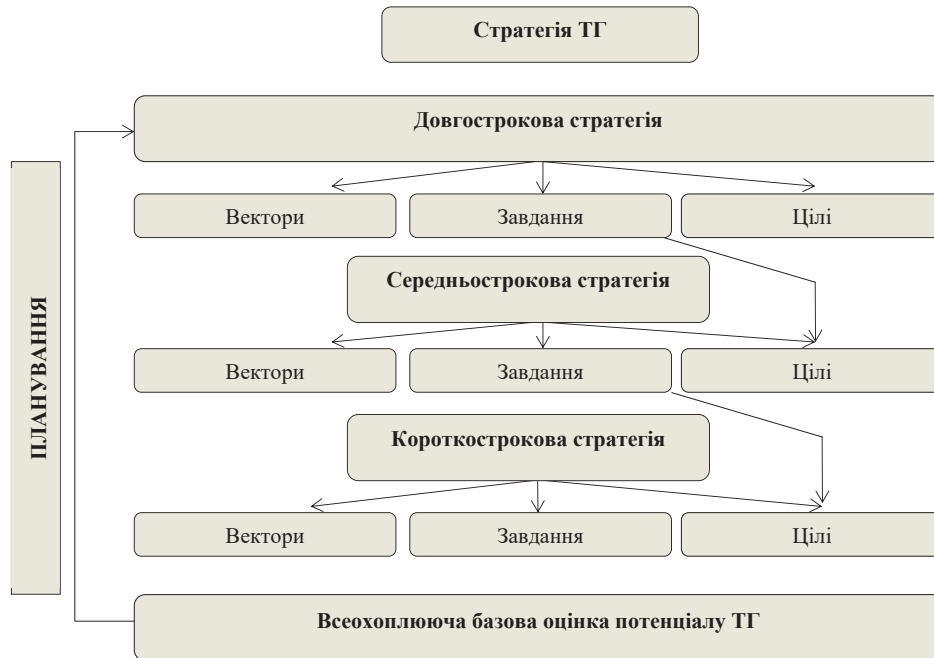

Рис. 1. Формування стратегії ТГ

Джерело: розроблено авторами

При побудові стратегії ТГ спершу доцільно провести всеохоплюючий аналіз наявних економічних ресурсів та соціальних потреб, людського потенціалу, географічного та територіального розташування, сформованих промислових потужностей та рекреаційних і туристичних зон. На основі отриманих результатів та, враховуючи суспільний запит, потрібно сформувати довгострокові цілі, які громада має досягнути через шість-сім років розвитку та ключові завдання щодо досягнення вищепоставлених цілей. На нашу думку, термін 6-7 років є необхідним з метою формування безперервного висхідного розвитку ТГ при зміні керівництва внаслідок чергових виборів, які відбуваються кожні 5 років.

При середньостроковому стратегуванні розвитку громади завдання довгострокової стратегії стають цілями, для досягнення яких визначаються нові завдання, більш деталізовані. Аналогічно середньострокові завдання стають цілями у короткостроковій стратегії зі своїми локальними завданнями. Ми вважаємо, що саме такий підхід дає можливість гнучко реагувати на екзогенні фактори і разом з цим чітко дотримуватись цілей довгострокового розвитку.

На жаль, сьогодні, стратегії багатьох громад є лише формальним документом. Територіальні громади не завжди дотримуються Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації стратегічних і програмних документів соціально-економічного розвитку територіальної громади. Хоча слід зауважити, що методичні рекомендації носять рекомендаційний характер та не формують універсальної мапи досягнення успіху, а система стратегічних та програмних документів соціально-економічного розвитку територіальної громади включає:

- стратегію розвитку територіальної громади;
- план (програму) соціально-економічного розвитку територіальної громади;
- інші прогностичні і програмні документи (місцеві програми розвитку) [11].

В Методичних рекомендаціях стратегію ТГ (місцеву стратегію) трактують як документ стратегічного планування, що визначає на довгостроковий (5-7 років) період стратегічні та оперативні цілі, завдання для сталого економічного і соціального розвитку ТГ та який розробляється з урахуванням положень Закону України «Про засади державної регіональної політики» [12] і Постанови Кабінету Міністрів України від

11 листопада 2015 року № 932 «Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів» [13].

Крім цього, при формуванні стратегії територіальних громад рекомендується дотримуватися принципів наведених у таблиці 2.

Таблиця 2

Принципи розробки стратегії ТГ

№ з/п	Принцип	Суть принципу
1.	Об'єктивність	розроблення документів на основі даних органів державної статистики, інших центральних і місцевих органів виконавчої влади, результатів опитувань громадської думки, з урахуванням реальних цілей та індикаторів (показників), яких можливо досягти та оцінити.
2.	Обґрунтованість та доцільність	розроблення документів на основі чітко визначених цілей розвитку та економічно обґрунтованих заходів та проєктів, що сприяють їх досягненню із використанням кращого світового досвіду у сфері прогнозування економічного і соціального розвитку.
3.	Координація	взаємозв'язку та узгодженості довгострокових стратегій, планів і програм розвитку на державному, регіональному та місцевому рівнях.
4.	Відкритість та прозорість	забезпечення доступу громадськості, що передбачає інформування про цілі, завдання та очікувані результати та показники виконання стратегічних та програмних документів, а також забезпечує всіх суб'єктів господарської діяльності необхідними орієнтирами для планування власної виробничої діяльності.
5.	Паритетність	створення рівних можливостей для висловлення позицій всіх сторін під час розроблення та реалізації відповідних документів
6.	Недискримінація та рівний доступ	створення можливості для висловлення позицій всіх сторін під час розроблення та реалізації відповідних документів.
7.	Ефективність	визначення та забезпечення функціонування механізму досягнення цілей, виконання завдань, заходів у встановлені терміни
8.	Історична спадкоємність	врахування та збереження позитивних надбань попереднього розвитку громад (и)
9.	Сталий розвиток	забезпечення розвитку громади для задоволення потреб нинішнього покоління з урахуванням інтересів майбутніх поколінь.

Джерело: розроблено авторами на основі [11].

Вцілому підтримуючи запропоновані принципи, вважаємо, що принцип паритетності має полягати у створенні рівних можливостей для комплексного розвитку соціальної інфраструктури та економічної бази ТГ, яка формує їхню економічну безпеку.

В свою чергу, поняття «економічна безпека» є дуже розповсюдженим та широко вживаним. Різноманітність запропонованих українськими та зарубіжними вченими науково-методичних підходів щодо визначення сутності цієї економічної категорії у межах функціонування суб'єктів господарювання приватного та державного секторів економіки ще раз доводить неоднозначність її трактування. Вважаємо за доцільне визначати економічну безпеку ТГ як такий стан їхньої економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і гарантує стабільну діяльність та динамічний розвиток.

Мета забезпечення економічної безпеки ТГ полягає в отриманні своєчасної та об'єктивної інформації в межах господарських операцій, які формують рівень економічної безпеки у поточному періоді й на перспективу; оцінці досягнутого рівня економічної безпеки за попередні періоди діяльності ТГ, прогнозуванні їхнього рівня у майбутньому, і як результат, попередження й зниження невизначеності, яка пов'язана з прийняттям управлінських рішень щодо раціонального й ефективного використання фінансових ресурсів в контексті теорії обмежень.

Вперше дослідженням впливу обмежень на діяльність суб'єктів господарювання провів ізраїльський фізик Ельях Голдрат, засновник нової революційної концепції управління – теорії обмежень [18]. Ідеї теорії Голдрата Е. підтримали у своїх наукових працях такі українські вчені як: В. С. Козак [19], Н. П. Михайлишин, Н. Г. Мельник [20].

Узагальнюючи результати наявних досліджень науковців та враховуючи специфіку діяльності ТГ України, вважаємо за доцільне виокремити такі основні обмеження як:

- зменшення бюджетного фінансування;
- недостатність сучасної матеріально-технічної бази;
- брак висококваліфікованих кадрів, які виїжджають за кордон, або працевлаштовуються у секторах економіки з більшою заробітною платою;
- місце розташування ТГ;

- загострення конкуренції;
- недосконалість менеджменту.

Вплив обмежуючих факторів ефективної діяльності ТГ на рівень їхньої економічної безпеки відображено на рис. 2.

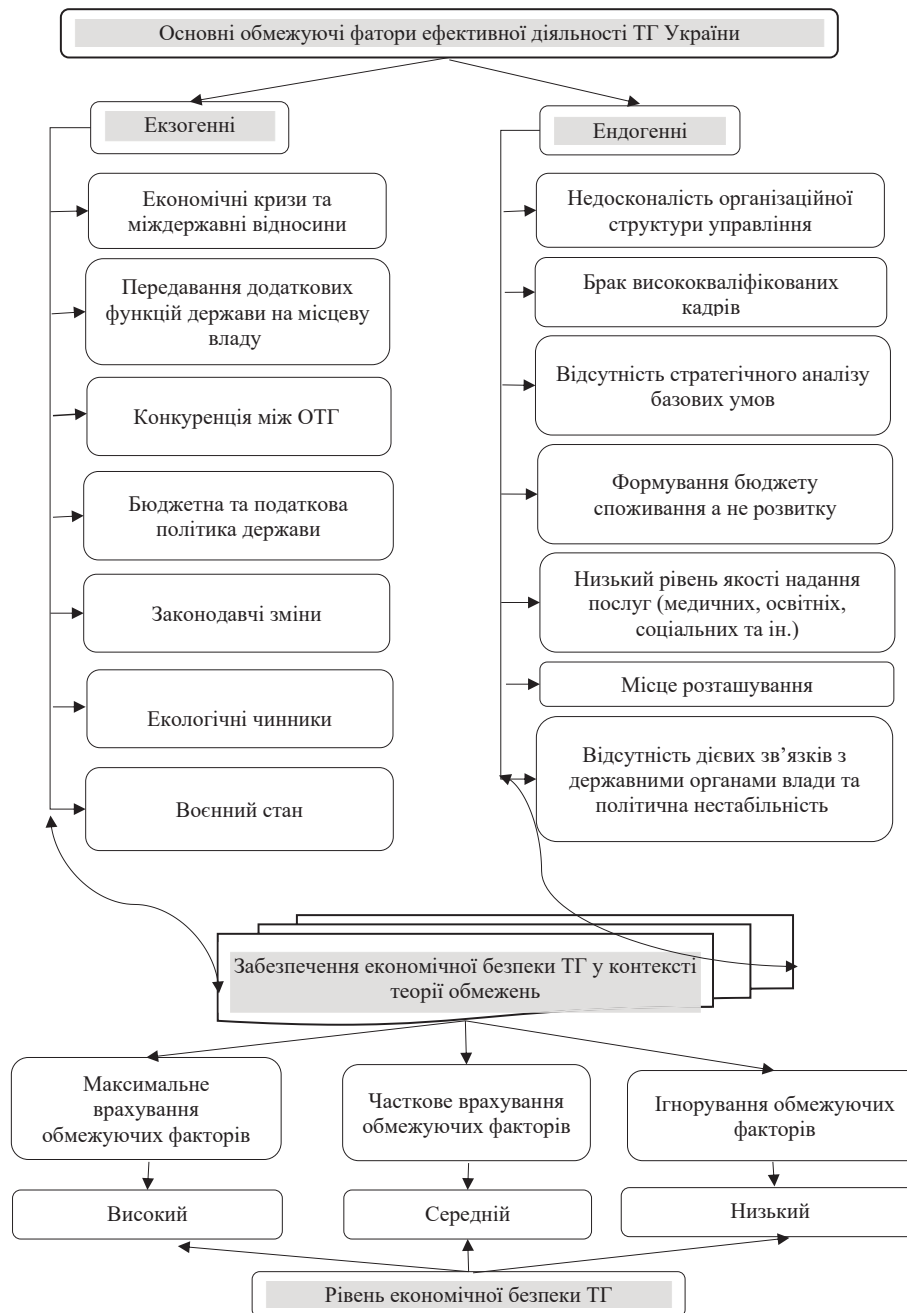

Рис. 2. Вплив обмежуючих факторів ефективної діяльності ТГ на рівень їхньої економічної безпеки.

Джерело: розроблено авторами.

Закономірно що ендогенні обмежуючі фактори краще піддаються управлінню порівняно із екзогенними. Однак, з метою якісного забезпечення високого рівня економічної безпеки, ТГ зобов'язані обов'язково враховувати усі можливі ендогенні та екзогенні обмежуючі фактори, вживати заходів щодо нейтралізації їхнього негативного впливу.

Слід зазначити, що ключовим для врахування при оцінці потенціалу ТГ буде вплив воєнного стану. Тому доцільно чітко розуміти його наслідки для кожної ТГ окремо, та обраховувати потенційні фінансові втрати внаслідок війни.

Прикладом такої оцінки є аналіз, що здійснюється в рамках проєкту «Росія заплатить» командою KSE Institute (аналітичний підрозділ Київської школи економіки) та волонтерами із партнерських організацій, зокрема, із Центру економічної стратегії та «Prozorro.Продажі», відповідно до якого сума збитків, нанесених інфраструктурі України з початку воєнних дій (у разі повного руйнування об'єктів), станом на 24 березня 2022 року досягла \$63 млрд або 1,8 трлн гривень. Фізичного знищення зазнали: 4431 житловий будинок, 378 закладів середньої та вищої освіти, 165 дитячих садочків, 260 мостів та мостових переходів, 92 підприємства, 44 релігійні споруди, 42 культурні споруди, 35 адміністративних будівель, 8 цивільних аеропортів та 10 військових аеродромів, 11 торгово-розважальних центрів, 7 теплових та гідроелектростанцій [22]. Також необхідно брати до уваги те, що результати цього аналізу не є вичерпними, адже інформація щодо численних пошкоджень та руйнувань може бути нерелевантною через відсутність можливості у громадян, керівництва ТГ, органів державної влади оперативно фіксувати завдані пошкодження у розрізі кожного міста та населеного пункту. Проте такий деталізований аналіз в майбутньому є дуже важливим для відновлення як інфраструктури України в цілому, так і кожної територіальної громади зокрема.

Зважаючи на зазначене вище, ТГ мають здійснювати постійний моніторинг за обмеженнями та розробляти відповідні заходи щодо нейтралізації й мінімізації їхнього негативного впливу на свою діяльність.

Висновки. Таким чином, визначивши оптимальну структуру стратегії територіальних громад у контексті теорії обмежень та з врахуванням особливостей функціонування в умовах воєнного стану, вважаємо основними напрямками посилення їхніх конкурентних переваг такі:

- реальна всеохоплююча оцінка ресурсного потенціалу ТГ;
- чітке формування цілей та завдань щодо їхнього досягнення;
- встановлення чітких причинно-наслідкових зв'язків між цілями та завданнями в різнострокових перспективах;
- врахування екзогенних та ендегенних обмежуючих факторів та шляхів мінімізації їхнього негативного впливу під час стратегування ТГ;
- адекватне реагування управлінського персоналу на коливання зовнішньої та внутрішньої кон'юнктури;
- постійний моніторинг відповідності отриманих результатів до попередньо поставлених цілей.

Реалізація зазначених вище заходів дозволить територіальним громадам не лише створити якісні стратегії розвитку, а й досягнути бажаного рівня економічної безпеки, успішно реалізувавши їх у коротко-строковій, середньостроковій та довгостроковій перспективах.

Література:

1. Банташ А.М. Теоретико-методичні основи інституціонального забезпечення економічного розвитку регіонів в умовах децентралізації. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 – Економіка. Національна академія наук України. Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень. Одеса, 2021 – 245 с. URL: file:///C:/Users/user/Desktop/%D0%9E%D0%A2%D0%93/Bantash_dis.pdf (дата звернення: 11.03.2022).

Bantash A.M. Teoretyko-metodychni osnovy instytucionalnogo zabezpechennja ekonomichnogho rozvytku rehioniv v umovakh decentralizaciji. Dysertacija na zdobuttja naukovogho stupenja doktora filosofiji zi specialnosti 051 – Ekonomika. Nacionalna akademija nauk Ukrainy. Instytut problem rynku ta ekonomiko-ekologichnykh doslidzhenj. Odesa, 2021 – 245 s. URL: file:///C:/Users/user/Desktop/%D0%9E%D0%A2%D0%93/Bantash_dis.pdf (2022, March 11) [in Ukrainian].

2. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України від 05.02.2015 року № 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (дата звернення: 14.03.2022).

Pro dobroviljne ob'jednannja terytorialnykh ghromad: Zakon Ukrainy vid 05.02.2015 roku # 157-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19#Text> (2022, March 14) [in Ukrainian].

3. Про співробітництво територіальних громад: Закон України від 17.06.2014 року № 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (дата звернення: 14.03.2022).

Pro spivrobitnyctvo terytorialnykh ghromad: Zakon Ukrainy vid 17.06.2014 roku # 1508-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text> (2022, March 14) [in Ukrainian].

4. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8> (дата звернення: 15.03.2022).

Konceptija reformuvannja miscevogho samovrjaduvannja ta terytorialnoji orghanizaciji vlady v Ukraini. Shkvaleno rozporjadzhennjam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnja 2014 roku # 333-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#n8> (2022, March 15) [in Ukrainian].

5. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 року № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2022).

Pro zatverdzhennja Derzhavnoji strateghiji reghionaljnogho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 05 serpnja 2020 roku # 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (2022, March 16) [in Ukrainian].

6. European Cohesion Policy 2021-2027. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/2021_2027/ (дата звернення: 14.03.2022).

European Cohesion Policy 2021-2027. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/2021_2027/ (2022, March 14) [in English].

7. Європейська хартія місцевого самоврядування. Верховна Рада України: Офіц. видання сайту Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 16.03.2022).

Jevropejsjka khartija miscevogho samovrjaduvannja. Verkhovna Rada Ukrainy: Ofic. vydannja sajtu Verkhavnoji Rady Ukrainy. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (2022, March 16) [in Ukrainian].

8. Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17.07.2020 р. 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 16.03.2022).

Pro utvorennja ta likvidaciju rajoniv: Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 17.07.2020 r. 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (2022, March 16) [in Ukrainian].

9. Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (дата звернення: 14.03.2022).

Cili stalogho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30.09.2019 roku. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> (2022, March 14) [in Ukrainian].

10. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 року № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (дата звернення: 15.03.2022).

Pro zatverdzhennja Nacionaljnoji ekonomichnoji strateghiji na period do 2030 roku: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznja 2021 roku # 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#n25> (2022, March 15) [in Ukrainian].

11. Методичних рекомендацій щодо формування і реалізації стратегічних і програмних документів соціально-економічного розвитку об'єднаної територіальної громади: Наказ Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України 30 березня 2016 року № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#n8> (дата звернення: 16.03.2022).

Metodychnykh rekomendacij shhodo formuvannja i realizaciji strateghichnykh i programnykh dokumentiv socialjno-ekonomichnogho rozvytku objednanoi terytorialnoji ghromady: Nakaz Ministerstva reghionaljnogho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunaljnogho ghospodarstva Ukrainy 30 bereznja 2016 roku # 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0075858-16#n8> (2022, March 16) [in Ukrainian].

12. Про засади державної регіональної політики: Закону України від 05.02.2015 року № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 14.03.2022).

Pro zasady derzhavnoji reghionaljnoji polityky: Zakonu Ukrainy vid 05.02.2015 roku # 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (2022, March 14) [in Ukrainian].

13. Про затвердження Порядку розроблення регіональних стратегій розвитку і планів заходів з їх реалізації, а також проведення моніторингу та оцінки результативності реалізації зазначених регіональних стратегій і планів заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 листопада 2015 року № 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2022).

Pro zatverdzhennja Porjadku rozroblennja reghionalnykh strateghij rozvytku i planiv zakhodiv z jikh realizaciji, a takozh provedennja monitorynghu ta ocinky rezul'tatyvnosti realizaciji zaznachenykh reghionalnykh strateghij i planiv zakhodiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 11 lystopada 2015 roku # 932. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2015-%D0%BF#Text> (2022, March 16) [in Ukrainian].

14. Архипенко І.М. Стратегічне управління розвитком об'єднаних територіальних громад. Публічне адміністрування: теорія та практика. Вип. 2 (22). 2019. С. 1–10.

Arkhypenko I.M. Strateghichne upravlinnja rozvytkom ob'jednanykh terytorialnykh ghromad. Publichne administruvannja: teorija ta praktyka. Vyp. 2 (22). 2019. S. 1–10. [in Ukrainian].

15. Дегтяр А.О., Соболев Р.Г. Фінансове забезпечення розвитку ОТГ. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_40 (дата звернення: 16.03.2022).

Djegtjar A.O., Sobolj R.Gh. Finansove zabezpechennja rozvytku OTGh. Teorija ta praktyka derzhavnogho upravlinnja i miscevogho samovrjaduvannja. 2019. # 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2019_1_40 (2022, March 16) [in Ukrainian].

16. Лазарева А.О., Кулініч Т.В., Боднарук О.В. Проблематика розробки стратегії діяльності територіальних громад у контексті сталого розвитку. Економічна думка. Економіка та держава № 4/2021. – С.99–104.

Lazareva A.O., Kulinich T.V., Bodnaruk O.V. Problematyka rozrobky strateghiji dijalnosti terytorialnykh ghromad u konteksti stalogho rozvytku. Ekonomichna dumka. Ekonomika ta derzhava # 4/2021. – S.99–104. [in Ukrainian].

17. Пилипів Н.І., П'ятничук І.Д., Сологуб С.І. Концепція соціальної відповідальності ОТГ у контексті сталого розвитку. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. 2018. С. 36–42.

Pylupiv N.I., P'jatnychuk I.D., Sologhub S.I. Koncepcija socialjnoji vidpovidalnosti OTGh u konteksti stalogho rozvytku. Visnyk Prykarpatskoghoh universytetu. Serija: Ekonomika. 2018. S. 36–42. [in Ukrainian].

18. Goldratt E. M. From Cost World to Throughput World. *Advances in Management Accounting*. 1992. P. 35–53.
19. Козак В. Є. Управлінський облік за теорією обмежень: загальна характеристика. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 6. С. 170–174.
- Kozak V. Je. Upravlinsjkyj oblik za teorijeju obmezhenj: zaghajjna kharakterystyka. *Visnyk Khmeljnycjkogho nacionaljnogho univrsytetu*. 2009. # 6. S. 170–174. [in English].
20. Михайлишин Н. П., Мельник Н. Г. ТОС – теорія, що ламає стереотипи. *Сталий розвиток економіки*. 2011. № 4. С. 81–83.
- Mykhajlyshyn N. P., Meljnyk N. Gh. TOS – teoriija, shho lamaje stereotyru. *Stalyj rozvytok ekonomiky*. 2011. # 4. S. 81–83. [in Ukrainian].
21. Сайт «Децентралізація дає можливості». URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 24.03.2022).
- Sajt «Decentralizacija daje mozhlyvosti». URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (2022, March 24) [in Ukrainian].
22. Інфраструктура України в ході війни вже зазнала збитків майже на \$63 млрд. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/infrastruktura-ukraini-v-hodi-vijni-vze-zaznala-zbitkiv-majze-na-63-mlrd> (дата звернення 24.03.2022).
- Infrastruktura Ukrajinu v khodi vijny vzhe zaznala zbytkiv majzhe na \$63 mlrd. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/infrastruktura-ukraini-v-hodi-vijni-vze-zaznala-zbitkiv-majze-na-63-mlrd> (2022, March 24) [in Ukrainian].

**ОБЛІК,
АНАЛІЗ ТА АУДИТ**

Отримано: 04 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 19 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 21 лютого 2022 р.

e-mail: kindratska@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-121-126

Кіндрацька Л. М. Міжнародний бухгалтерський облік: визнаємо чи заперечуємо. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 121–126.

УДК: 657.01

JEL-класифікація: M41

Кіндрацька Любомира Максимівна,

доктор економічних наук, професор,

ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені В. Гетьмана»

МІЖНАРОДНИЙ БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК: ВИЗНАЄМО ЧИ ЗАПЕРЕЧУЄМО

У науковій статті наведено власні міркування щодо ролі міжнародного бухгалтерського обліку в економічній системі країни, формування з використанням його методик адресної інформації на запит користувачів. Доведено важливість глибокого розуміння приписів МСБО та МСФЗ та їх цілей для обґрунтування напрямів вдосконалення облікової практики та приведення фінансової звітності різних країн до загального формату, що є необхідною умовою забезпечення порівнянності звітних показників.

Ключові слова: міжнародний бухгалтерський облік, трансформація, модернізація облікової системи, адресна інформація, теорія бухгалтерського обліку.

Lubomira Kindratska,

Doctor of Economics, Professor,

State Higher Educational Institution «Kyiv National Economic University named after V. Hetman»

INTERNATIONAL ACCOUNTING: RECOGNIZING OR DENYING

The article is devoted to the author's views on the place and role of international accounting in the modern economic system of the country. It is noted that at any stage of evolution there will be a kind of problem niches that can and should be filled, especially in the theory of accounting. The issue of the possibility of working out accounting procedures in international accounting with the help of IFRS is considered. Emphasis is placed on the importance of targeted information, which can manifest itself in two main forms: semantic and pragmatic. IFRS is recognized as a target for improving accounting practices in terms of fair presentation of information in a comprehensible form.

It is noted that the requirements for financial reporting change as society's demands grow. The dynamism of society subordinates the development of financial reporting to changes in economic relations between business entities, which requires targeted and reliable information. The concept of stakeholders and the theory of stakeholders, which emphasize the interdependence of business entities and users of financial reporting, that is an important component of business success, have been recognized as a modern direction in the development of financial reporting.

It is recommended to recognize financial reporting as an object of institutional analysis, that develops in the context of intensifying social phenomena and institutions, which confirms the need for quality information to users in the process of providing them with relevant financial and nonfinancial information.

It is noted that there is no reason to compare the recommendations of IFRS and practical methods of international accounting, the creation of which is a priori impossible. The article proves that it is not the time for actualization of the international accounting issue.

Keywords: international accounting, transformation, modernization of the accounting system, address information, the theory of accounting.

Постановка проблеми. Обрання міжнародних стандартів фінансової звітності за основу реформування системи обліку в Україні, як загалом і в інших європейських країнах, активізувало певною мірою суперечливі дискусії у колі науковців, які займаються питаннями обліку, а також і практиків в частині обґрунтованості такого підходу.

Проте відходу назад вже не буде. Попередня облікова практика – морально застаріла, а відпрацьовані десятиліттями принципи формування методик обліку не відповідають потребам управління діяльністю суб'єктів господарювання в умовах поглиблення ринкових відносин. Безсумнівно, сучасна вітчизняна облікова система трансформувалася за багатьма напрямками з урахуванням міжнародної практики. Саме так можливо сформулювати обґрунтовану ідею трансформації, модернізації, гармонізації... Водночас, в процесі реалізації цієї ідеї, все таки поза увагою не залишалась облікова практика і традиції національної бухгалтерської школи, які і донині домішують у дослідженнях, правда, у контексті еволюції розвитку вітчизняної системи обліку.

Ще років з десять тому в обліковій практиці виокремилось багато проблемних питань, які потребують негайного вирішення. Як правило, процес їх розв'язання подавався як певний напрям вдосконалення теорії бухгалтерського обліку. Це логічно тільки частково, оскільки саме практика висуває нові завдання, виокремлюючи нові об'єкти обліку. Відтак, виникає об'єктивна необхідність підвести під ці зміни тверду наукову основу. Цілеспрямованість науковців у цьому напрямі не завжди супроводжувалася чітким розумінням проблеми.

Нині все активніше у публікаціях акцентується значення міжнародного бухгалтерського обліку, що, особисто у мене, асоціюється з певною міфологізацією системи бухгалтерського обліку суб'єктів господарської діяльності.

Перефразовуючи відомий вислів, є сенс підкреслити: межі вдосконалення обліку не існує. Це означає, що на будь-якому етапі еволюції існуватимуть своєрідні проблемні ніші, які можна і необхідно заповнювати, особливо в частині теорії бухгалтерського обліку.

У певному сенсі заповнення окремої ніші обґрунтовано вважати удосконаленням облікової теорії. З іншої сторони, до розв'язання облікової проблеми має стосунок конкретна особа, будь-то науковець чи практик. Відтак, це слід вважати їх внеском у процес вдосконалення облікової науки та практики, але тільки за умови чіткого розуміння практичної потреби запропонованих новацій – як для вітчизняної, так і зарубіжної практики. У цьому зв'язку важливо вести мову про міжнародну облікову логістику, а не про обліковий феномен, об'єднаний назвою – міжнародний бухгалтерський облік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для сучасного стану розвитку світової економіки характерне суттєве поглиблення міжнародних економічних відносин. На цьому фоні інституції кожної держави активно працюють над формуванням власної, адекватної вітчизняним реаліям, системи управління господарськими процесами у якій важливі функції відводяться обліковій діяльності. З огляду на це, безпідставно вести мову про використання в процесі побудови бізнесу єдиних типових схем. Водночас на протипау цьому в облікову практику запроваджуються положення, передбачені міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Йдеться про єдині підходи до відображення в обліку стану активів, зобов'язань, капіталу та формування на цій основі інформації щодо зміни їх обсягів і структури.

З урахуванням зазначеного, практично всі наукові публікації останніх років так чи інакше зачіпають питання обліку фактів господарського життя відповідно до МСБО та МСФЗ.

Втім, нелогічно у цьому ракурсі вести мову про появу своєрідного облікового феномену – міжнародного бухгалтерського обліку. У цій статті зроблено спробу довести відсутність об'єктивних умов його існування. Хоча бухгалтерський облік і визнається мовою бізнесу, все таки слід урахувати, що бізнес у різних країнах має свою специфіку. Отож, це не логічно пов'язувати із міжнародним бухгалтерським обліком, що само по собі – не на користь запровадження в облікову термінологію поняття «міжнародний бухгалтерський облік».

Мета дослідження полягає у з'ясуванні об'єктивних умов для визнання або заперечення міжнародного бухгалтерського обліку з огляду на специфіку ведення бізнесу у країнах світу.

Виклад основного матеріалу. Стосовно міжнародного бухгалтерського обліку, мова повинна йти про певну облікову технологію – єдину для всіх суб'єктів бізнесу у всіх країнах, що неможливо як по формі, так і по суті. Є багато думок з приводу визнання міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) базовою основою міжнародного бухгалтерського обліку [1-6]. Питання можна поставити інакше: як за допомогою МСФЗ відпрацювати облікові процедури в міжнародному бухгалтерському обліку?

Думаю, що ніяк. Та й звичайному бухгалтерові-практику такий підхід не цікавий. Його завдання – відповідати вимогам керівника бізнесом в плані постачання йому необхідної інформації для прийняття відповідних управлінських рішень. Облікова інформація, як справедливо свого часу (1999 рік) зазначали Г. Велш та Д. Шорт та засоби її передачі нерідко чинять суттєвий вплив на зацікавлених осіб [7, с. 34]. Певна річ, двадцять років по тому цей вплив вже став визначальним в процесі обґрунтування управлінських рішень і врахування комплексу факторів успіху господарської діяльності.

На цьому шляху суттєво підсилюється значення адресності інформації, що може проявлятися у двох основних формах: семантичній і прагматичній. Систематична міра інформації, як зазначає М. І. Бондар доцільна для встановлення вмісту інформації по суті, а прагматична забезпечує визначення її корисності, цінності для управління [8, с. 60].

У комплексі визначається напрямок розвитку нового інформаційного продукту системи бухгалтерського обліку. Це завжди потребуватиме коригування усталених методик обліку за традиційними об'єктами. «Вживуть» тільки ті методики, використання яких забезпечить формування адресної інформації про реальний стан бізнесу. Дослідникам проблем в обліковій сфері конкретної країни важливо не тільки чітко окреслювати цілі розвитку системи вітчизняного бухгалтерського обліку, але і максимально їх дета-

лізувати, на підставі глибокого розуміння приписів МСФЗ та їх мети. Тим не менше не варто ідеалізувати наперед визначені МСФЗ результати, оскільки МСФЗ не виключають активних дій у плані зміни підходів до формування облікової інформації, а скоріше навпаки.

Практично у кожній європейській країні реалізовується свій проект реформування, модернізації облікової системи. Якщо ж проект не орієнтовано на позитивний результат, він буде приречений на провал, оскільки ресурси на його реалізацію, удосконалення, просування рано чи пізно будуть вичерпані. Таким чином логічно визнати МСФЗ цільовим орієнтиром удосконалення облікової практики в частині справедливого подання інформації у доступній для сприйняття формі. Як саме? Ось тут і проблема, що вимагає постійного обговорення та зміни МСФЗ. По суті, в основі МСФЗ – концепції і принципи, і в жодному разі – не чіткі правила. МСФЗ – це не диктат їх розробників, а спроба узагальнення кращої практики з описом інформації, яка може бути корисною інвесторам та іншим користувачам. Логічно МСФЗ вважати системою принципів, методів і процедур складання фінансової звітності, які сформувалися внаслідок інтеграції економічних процесів й спрямовані на забезпечення єдиних підходів до підготовки комплексної інформації, що наведеться у фінансовій звітності. Якщо так оцінювати МСФЗ, то з їх використанням суб'єкти господарської діяльності різних країн беруть на себе відповідальність за відображення у фінансовій звітності якісної, прозорої та зіставної інформації. Можливість забезпечення порівнянності показників фінансової звітності визначає мету МСФЗ. У цьому випадку система бухгалтерського обліку має домінуюче значення. Тим не менше, і тут мова йде про облікові системи різних країн, а не про феномен міжнародного бухгалтерського обліку. Це вимагає від бухгалтера, до прикладу в Україні чи інших державах, глибоких знань методик обліку, нормативно – правової бази його регулювання та вміння їх застосування у практичній діяльності. Певна річ, професійний бухгалтер зобов'язаний глибоко розуміти всі приписи МСБО та МСФЗ. Втім, це далеко не знання міжнародного бухгалтерського обліку, а тільки підвищення власного знаннєвого потенціалу як можливості використання положень міжнародних стандартів (обліку та звітності), якщо це буде затверджено на законодавчому рівні країни.

У більшості випадків у практичній діяльності працівники бухгалтерських служб повинні не тільки вільно володіти фінансовою інформацією, але і чітко розуміти сутність фінансових категорій та понять. Набуття комплексних знань з бухгалтерського обліку і фінансів – непросте завдання, зокрема для тих, хто займається практичною діяльністю стосовно узагальнення облікових методик, уточнення визначень та трактувань окремих категорій, що використовуються у царині бухгалтерського обліку. У зв'язку з цим поступово формуються певні міжнародні угоди щодо приведення до загального формату процесу подання та інтерпретації бухгалтерської і фінансової звітності. Втім, це також не міжнародний бухгалтерський облік, а тільки напрямок специфічного бізнесу – вироблення порядку забезпечення порівнянності звітних даних. Безсумнівно, тут ключова роль відводиться міжнародним стандартам бухгалтерського обліку та фінансової звітності. Тим не менш, фінансову інформацію неможливо виробляти на якійсь фабриці її штампування. Предмет діяльності бухгалтера є таким же складним, як і будь-яка інша сфера комерційної діяльності. Може тому, в бухгалтерському лексиконі вкоренилося поняття «визнавати», що використовується для обліку, зокрема доходів і витрат за здійсненими господарськими операціями. Ось тут просто необхідні знання МСФЗ, оскільки розвиток комунікативної спрямованості фінансової звітності та інтерпретація її показників відбувається відповідно до інформаційних запитів користувачів. Певна річ, дуже складно гарантувати достовірність «визнання» доходів або витрат повною мірою. Складно, але необхідно, оскільки в разі визнання цих статей (доходів, витрат) вони офіційно стають елементами, які необхідно враховувати при підготовці фінансової звітності.

У зв'язку з цим не слід ігнорувати ймовірність виникнення певного облікового ризику у вигляді інформаційного шахрайства, що зумовлює обов'язковість доповнення облікових процедур контрольними з метою встановлення мотивації, визначення передумов здійснення такого шахрайства. У зв'язку з цим у сфері бізнесу активізуються функції облікових, фінансових і контрольних елементів. Тому фахівцям інших напрямків управління бізнесом (маркетинг, трудові ресурси і т.д.) все складніше ігнорувати важливу роль бухгалтерського обліку і фінансів. Навіть ті з них, хто не працює з цифрами (або працює дуже мало), звернувшись до бухгалтерського обліку, зможуть побачити ширшу і чіткішу картину стану бізнесу. Якщо цей бізнес виходить на міжнародний рівень, то фінансова звітність повинна складатися з урахуванням рекомендацій МСФЗ і, передусім, в частині оцінки її елементів. Під обліковою оцінкою розуміється результат професійного судження щодо імовірного розрахунку вартості активів, зобов'язань, капіталу, їх характеристик і властивостей з урахуванням невизначеності існуючих умов або майбутніх очікувань. По суті мова йде про підвищення корисності фінансових звітів. Просування МСФЗ у кожній окремій країні ініціюють конкретні регулятори (в Україні – це Національний банк, комісія фондового ринку і цінних паперів). Активність цього просування знову таки залежить від законодавчих ініціатив. Загалом, вимоги

до фінансової звітності змінюються по мірі зростання запитів суспільства. Динамізм суспільства підпорядковує розвиток фінансової звітності змінам економічних відносин між суб'єктами бізнесу, що потребує адресної та достовірної інформації. Сучасним напрямком розвитку фінансової звітності обґрунтовано визнано концепцію зацікавлених сторін і теорію стейкхолдерів, в яких акцентується взаємозалежність суб'єктів господарювання та користувачів фінансової звітності, що є важливою складовою успішності діяльності.

Безсумнівно, розвиток фінансової звітності зумовлює необхідність удосконалення методології аналізу як функції управління та побудови загальної парадигми обліку і аналізу, інакше аналітична інтерпретація показників фінансової звітності втрачає сенс.

У цьому контексті фінансову звітність логічно визнати об'єктом інституціонального аналізу, який розвивається в умовах активізації суспільних явищ і інститутів (права, освіти, економіки, політики), що підтверджує необхідність якісного інформування користувачів в процесі надання їм релевантної фінансової та нефінансової інформації для її використання як інструмента аналізу.

В ролі аналітика може виступати не тільки бухгалтер, а будь-який інший користувач інформації. Головне, щоб він базував свої аналітичні висновки на чіткому розумінні бухгалтерської природи аналізованих ним даних, сутності і принципів побудови рахункових алгоритмів та облікових процедур. На цьому, зокрема наголошував ще біля ста років тому відомий дослідник облікових проблем М. А. Блатов [3, с. 370]. Зазначене не втратило своєї актуальності і дотепер.

Підвищення якості фінансової звітності як вже підкреслювалося, можливе тільки із застосуванням положень МСФЗ в процесі її складання. Тим не менш, це не єдина умова, оскільки великою мірою це також залежить від ефективності інституційної структури країни і особливо її правової та політичної системи. Бухгалтерський облік розвивається в межах нормативно-правового поля, кожної окремої країни, внаслідок чого формується своєрідна, штучно створена і контрольована ззовні (у межах нормативно-правового поля) оригінальна інформаційна технологія, спроможна трансформувати бухгалтерську інформацію за вимогою її користувачів. Це потребує оперативного реагування облікової системи на зміну зовнішнього і внутрішнього середовища ведення бізнесу, у чому простежується прямий і зворотний зв'язок бухгалтерського обліку та управління.

Оскільки інтереси користувачів не тільки не збігаються, але нерідко є протилежними, то облікова система стає певною мірою персоніфікованою, що підтверджує недоцільність постановки питання про розвиток міжнародного бухгалтерського обліку. Якщо помилково підходи до обрання напрямів його розвитку можуть внести плутанину у процес застосування МСФЗ, то відхід від глибокого аналізу методик обліку конкретних об'єктів, які використовуються у різних країнах, може дати поштовх до повного ігнорування традицій, що склалися в обліковій практиці цих країн.

Вочевидь, нема жодних підстав співставляти рекомендації МСФЗ та практичні методики міжнародного бухгалтерського обліку, створення яких, априорі, неможливе.

Якщо методологічні передумови цього і мають місце, то вони цікаві тільки з точки зору філософії, і непридатні для практичної роботи. Загалом, методологія стосується конкретних принципів і концепцій, які детально розглядаються у МСФЗ. Саме це надає їм переваги при розробці національних стандартів бухгалтерського обліку, що цілком себе виправдало в Україні. З огляду на це основну тезу розвитку сучасної теорії бухгалтерського обліку можливо сформулювати так: вдосконалення необхідні, але без шкоди відпрацьованим механізмам в науці про бухгалтерський облік з усім її складним апаратом. Такий підхід свідчить про виділення нової галузі знань і в теорії інформації: виробництво інформації з урахуванням людського чинника, тобто запитів користувачів. Визнання зверхності МСФЗ у формуванні єдиних підходів до оцінки облікових об'єктів, підтверджує раніше висловлену думку, що бухгалтерський облік сприймається і буде сприйматися і в майбутньому як філософія всього бізнесу, його мова. У сенсі філософії мова йде про діалектичний метод пізнання процесів і фактів господарського життя. Що стосується мови – то ніколи він не стане єдиним як в плані спілкування людей різних країн, так і в плані бухгалтерського обліку. Якщо МСФЗ – це сприйняття інформації за єдиною методикою її формування та оцінки, то облікові методики навіть європейських країн завжди будуть відрізнятися.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Різні інтерпретації і пояснення не забезпечать вирішення облікових проблем, що виникатимуть, а тільки активізують елементи марності в обліковому процесі, що підтверджує необхідність уточнення положень МСФЗ на постійній основі. В процесі удосконалення бухгалтерського обліку важливо відштовхуватись від пізнавальної складності обліково-аналітичних даних і – урахувати проблему обмеження інформації, що виникає у цьому зв'язку. Йдеться про оптимальний обсяг звітних даних, використання альтернативних варіантів обліку, їх структурування з метою виключення, як інформаційних надмірностей, так і недопущення браку потрібної інформації.

Орієнтиром всіх можливих трансформацій в питаннях фінансової звітності, безсумнівно є її відповідність системі економічних інститутів, що склалися в конкретно взятій країні.

Реформування фінансової звітності на базі МСФЗ збагачує інформаційне середовище, підвищує рівень співвідношення теоретичних і прикладних питань обліку та економічного аналізу, забезпечує удосконалення традиційних і новітніх методів обліково-аналітичних досліджень.

Викладене підтверджує необхідність впровадження нової ідеології також і в процес професійної освіти, особливо в навчальних закладах. Головною складовою нової ідеології має вважатися трансформація знань викладача у компетенції студента. Викладач зобов'язаний мати чіткі позиції щодо питань бухгалтерського обліку. Цей висновок випливає з того, що знання є поєднанням різних складових: досвіду, цінностей, розуміння фактів і процесів господарської діяльності.

Другою складовою ідеології освіти у прив'язці до бухгалтерської професії є підвищення кваліфікації практиків на рівні суспільного та міжнародного визнання. Все це дає підстави характеризувати роботу бухгалтера як високоінтелектуальну сферу, зважаючи на повсюдне впровадження в облікову практику прогресивних високотехнологічних інформаційних технологій.

Як видно, проблем для дослідження є багато. У статті доведено, що актуалізація питання щодо міжнародного бухгалтерського обліку поки що не на часі.

Водночас у майбутньому на розробку його концептуальних теоретичних основ будуть спрямовані зусилля як науковців, так і практиків. Об'єктивна передумова цьому – запровадження розширеної мови бізнес звітності – XRRL, як відкритої специфікації, призначеної для опису фінансових документів компанії різних видів власності. У цьому сенсі мова йде про дослідження проблем щодо передачі інформації фінансової звітності.

Література:

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text> (дата звернення: 04 січня 2022 р.).

Zakon Ukrainy «Pro bukhgalterskyi oblik ta finansovu zvitnist v Ukraini» [Law of Ukraine "On Accounting and Financial Reporting in Ukraine"] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>> (2022, January 04). (in Ukrainian).

2. Рафальська К., Груба Р. Міжнародні стандарти фінансової звітності (МСФЗ). URL: <https://www.bdo.ua/uk-ua/services-2/consulting/ifrs>. (дата звернення: 04 січня 2022 р.).

Rafalska, K., Hrubia, R. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti (IFRS) [International Financial Reporting Standards] <<https://www.bdo.ua/uk-ua/services-2/consulting/ifrs>> (2022, January 04). (in Ukrainian).

3. Запровадження міжнародних стандартів бухгалтерської звітності. URL: <https://mof.gov.ua/uk/zaprovadzhenja-mizhnarodnih-standartiv-finansovoi-zvitnosti> (дата звернення: 16 січня 2022 р.).

Zaprovadzhennia mizhnarodnykh standartiv bukhgalterskoi zvitnosti <<https://mof.gov.ua/uk/zaprovadzhenja-mizhnarodnih-standartiv-finansovoi-zvitnosti>> (2022, January 16). (in Ukrainian).

4. Лучко М. Р., Бенько І. Д. Облік і фінансова звітність за міжнародними стандартами. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2016. 360 с. URL: <http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/18078/1/%D0%9A%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20%D0%9C%D0%A1.pdf>. (дата звернення: 20 січня 2022 р.).

Luchko, M. R., Benko, I. D. (2016). Oblik i finansova zvitnist za mizhnarodnymi standartamy [Accounting and financial reporting according to international standards]. – Ternopil : Ekonomichna dumka TNEU [Ternopil: Economic Thought of TNEU], 360 s. (2022, January 20). (in Ukrainian).

5. Дубовая В. В. Міжнародні стандарти фінансової звітності: навчальний посібник. – Полтава: ПолтНТУ, 2017. 312 с. URL: <http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/3611/1/%D0%9C%D0%A1%D0%A4%D0%97%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%202.pdf>. (дата звернення: 04 січня 2022 р.).

Dubovaia, V. V. Mizhnarodni standarty finansovoi zvitnosti [International standards of financial reporting]: navchalnyi posibnyk [a textbook]. – Poltava: PoltNTU. 312 s. <<http://reposit.nupp.edu.ua/bitstream/PolNTU/3611/1/%D0%9C%D0%A1%D0%A4%D0%97%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9%202.pdf>> (2022, January 04). (in Ukrainian).

6. Зубілевич С. Я., Мазіна О. І., Рогозний С. А., Карпачова О. В., Дядюн О. О. МСФЗ: Короткий курс для практиків. – Х.: ТОВ «ХАРКОВ-ДРУК», 2020. 364 с. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/handle/123456789/5278>. (дата звернення: 09 січня 2022 р.).

Zubilevych, S. Ya., Mazina, O. I., Rohoznyi, S. A., Karpachova, O. V., Diadiun, O. O. (2020). MSFZ: Korotkyi kurs dlia praktykiv [IFRS: A short course for practitioners]. Kh.: TOV «KhARKOV-DRUK». 364 s. <<http://ir.nusta.edu.ua/handle/123456789/5278>> (2022, January 09). (in Ukrainian).

7. Велш Г. А., Шорт Д. Г. Основи фінансового обліку: пер. з англ. Київ: Основи, 1999, 943 с.

Velsh, H. A., Short, D. H. (1999). Osnovy finansovoho obliku [Short DG Fundamentals of financial accounting]: per. z anh [trans. from English]. Kyiv: Osnovy. 943 s. (in Ukrainian).

8. Бондар М. І. Бухгалтерський облік як інформаційна підсистема системи управління. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» серія: Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2012. № 721. С 58-62.

Bondar, M. I. (2012). Bukhhalterskyi oblik yak informatsiina pidsystema systemy upravlinnia [Accounting as an information subsystem of the management system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik» seria: Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia i problemy rozvytku* [Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic" series: Management and Entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development]. № 721. S 58-62. (in Ukrainian).

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ
В ЕКОНОМІЦІ**

Отримано: 02 лютого 2022 р.

Прорецензовано: 16 лютого 2022 р.

Прийнято до друку: 21 лютого 2022 р.

e-mail: taras.zabolotskyy@lnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-128-137

Вітлінський В. В., Заблоцький М. В., Заблоцький Т. М., Коляда Ю. В. Імовірнісний аналіз вибіркової оцінки бета-коефіцієнта портфеля з найменшим рівнем Value-at-Risk. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 128–137.

УДК: 336.76; 311.15

JEL-класифікація: C13, C15, G11

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-3355-2579>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-6102-707X>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-0524-0428>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-2516-9817>**Вітлінський Вальдемар Володимирович,**

доктор економічних наук, професор, професор кафедри математичного моделювання та статистики,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

Заблоцький Микола Васильович,

доктор фізико-математичних наук, професор, професор кафедри математичної економіки, економетрії,
фінансової та страхової математики, Львівський національний університет імені Івана Франка

Заблоцький Тарас Миколайович,

доктор економічних наук, професор, професор кафедри програмування,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Коляда Юрій Васильович,

доктор економічних наук, професор кафедри «Математичного моделювання та статистики»
КНЕУ ім. Вадима Гетьмана

ІМОВІРНІСНИЙ АНАЛІЗ ВИБІРКОВОЇ ОЦІНКИ БЕТА-КОЕФІЦІЄНТА ПОРТФЕЛЯ З НАЙМЕНШИМ РІВНЕМ VALUE-AT-RISK

Серед низки аспектів управління ризиком у діяльності фінансових установ займають проблеми диверсифікації та оцінювання бета-коефіцієнта портфеля фінансових активів. Робота присвячена дослідженню статистичних властивостей вибіркової оцінки бета-коефіцієнта портфеля фінансових активів із найменшим рівнем Value-at-Risk за умов сталості ваг еталонного портфеля та нормальності розподілу вектора дохідностей активів портфеля. За відомих параметрів розподілу вектора дохідностей активів портфеля, знайдено аналітичний вираз для обчислення його бета-коефіцієнта. Оскільки на практиці ці параметри невідомі, ми використовуємо вибіркові оцінки та отримуємо вибіркочну оцінку бета-коефіцієнта портфеля, яка є випадковою величиною. У роботі знайдено асимптотичний розподіл цієї оцінки та, на основі імітаційного моделювання зі 100000 повторень, досліджено швидкість збіжності до нього відповідних емпіричних розподілів. За відомі характеристики розподілу вектора дохідностей активів портфеля взято відповідні вибіркочні оцінки, отримані з даних про щоденні ціни акцій компаній, включених до переліку Dow Jones за період часу з 01.07.2020 по 11.01.2022. Розглянуто шість портфелів із різними розмірностями ($\{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$ перших компаній зі списку Dow Jones посортованих у алфавітному порядку). За еталонний портфель обрано портфель із однаковими вагами. Оскільки вибіркочні оцінки бета-коефіцієнта притаманне суттєве зміцнення, яке зростає зі збільшенням кількості активів у портфелі, то в роботі запропоновано уточнену оцінку, зміцнення якої істотно менше та не залежить від кількості активів у портфелі. Встановлено, що використання отриманих результатів на практиці з метою моделювання поведінки вибіркової оцінки бета-коефіцієнта портфеля можливе за наявності вибірок історичних даних помірної розмірності (500-1000).

Ключові слова: бета-коефіцієнт, портфель фінансових активів із найменшим рівнем Value-at-Risk, багатомірний нормальний розподіл, асимптотичний розподіл, імітаційне моделювання.

Valdemar Vitlinskyi,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Mathematical Modeling and Statistics,
SHEI KNEU named after V. Hetman

Mykola Zabolotskyy,

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor, Professor of the Department of Mathematical Economics, Econometrics,
Financial and Insurance Mathematics, Ivan Franko Lviv National University

Taras Zabolotskyy,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Programming, Ivan Franko Lviv National University

Yurii Koliada,

Doctor of Economic Sciences, docent, Professor of the Department of Mathematical Modeling and Statistics,
SHEI KNEU named after V. Hetman

PROBABILISTIC ANALYSIS OF BETA-COEFFICIENT SAMPLE ESTIMATOR FOR MINIMUM VALUE-AT-RISK PORTFOLIO

The problems of financial assets portfolio beta-coefficient diversification and evaluation play an important role among aspects of risk management in the financial institutions activities. The paper is dedicated to statistical properties of the sample estimator of the financial assets minimum Value-at-Risk portfolio beta-coefficient. We assume that the weights of the portfolio benchmark are constant and the vector of portfolio assets returns is multivariate normally distributed. We find an analytical expression for calculating the beta-coefficient if the parameters of the portfolio assets returns distribution vector are known. In practice, these parameters are usually unknown, so we make use of distribution parameters sample estimators. By replacing the unknown parameters in the expression for calculating the beta-coefficient with their sample estimators, we obtain a sample estimator of the beta-coefficient, which is a random variable. We provide an asymptotic distribution of this sample estimator. We investigate the rate of empirical distributions convergence to asymptotic ones using simulation modeling with 100,000 repetitions. We take the corresponding sample estimators as the precise value of the distribution parameters of the portfolio assets returns vector. These estimators are obtained from the data on daily stock prices of companies included in the Dow Jones list for the period from 01.07.2020 to 11.01.2022. Six portfolios with different dimensions ($\{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$ of the first companies from the Dow Jones list sorted in alphabetically order) are considered. We select the equally weighted portfolio for the benchmark portfolio. It is noted that the beta-coefficient sample estimator is significantly biased and the bias increases with the number of assets in portfolio. We propose a corrected estimator whose bias is significantly smaller and does not depend on the number of assets in portfolio. It is concluded that the obtained asymptotic results can be used in practice for modeling the behavior of the sample estimator of the beta-coefficient in the presence of moderate dimension historical data samples (500-1000 observations).

Keywords: beta-coefficient, financial assets minimum Value-at-Risk portfolio, multivariate normal distribution, asymptotic distribution, simulation modeling.

Постановка проблеми. Диверсифікація є одним із основних способів зниження ризиків у фінансовій діяльності. Для диверсифікації фінансові активи об'єднуються в структуру, котра називається портфелем фінансових активів. Використання наукових підходів у формуванні портфеля фінансових активів дозволяє не лише безумовно мінімізувати ризик, але й мінімізувати ризик за заданого рівня очікуваної доходності, причому можливо також додавати певні обмеження на ваги портфеля. Однією з основних проблем теорії портфеля, є вибір міри ризику. Найвідомішими мірами ризику є дисперсія, Value-at-Risk та умовне Value-at-Risk. Ці міри дозволяють оцінити несистематичний ризик, що не залежить від стану ринку та може бути знижений шляхом диверсифікації. Натомість, для інвестора також становить інтерес і систематичний ризик портфеля, який спричинений загальноринковими чинниками. Одним із основних показників систематичного ризику портфеля фінансових активів є його бета-коефіцієнт. Цей показник дозволяє оцінити систематичний ризик портфеля інвестора в порівнянні з певним еталонним портфелем. Як у випадку визначення дисперсії, Value-at-Risk чи умовного Value-at-Risk портфеля, так і у випадку обчислення бета-коефіцієнта, необхідним є знання параметрів розподілу вектора доходностей активів, включених до портфелів. На практиці ці параметри невідомі, а отже, обчислюючи ризик, інвестор змушений використовувати їхні оцінки, які є випадковими величинами. За такого підходу отримані інвестором значення ризику є реалізаціями випадкової величини. Ігнорування цього може призвести до хибної інтерпретації отриманих результатів, а отже, спричинити фінансові втрати. Тому актуальною є проблема дослідження ймовірнісних властивостей вибіркової оцінки бета-коефіцієнта портфеля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з вивченням ймовірнісних властивостей оцінок характеристик портфеля, розглядалися в працях [1]-[7]. У [1] досліджено статистичні властивості оцінок ваг та характеристик класичних портфелів (із найменшим рівнем дисперсії, з максимальним відношенням Шарпа та з максимальною очікуваною квадратичною корисністю) за припущення нормальності розподілу вектора доходностей активів портфеля; в [2] ці результати узагальнено на випадок еліптичності розподілу вектора доходностей; у працях [3]-[4] вивчаються такі ж питання та властивості оцінок ваг і характеристик класичних портфелів фінансових активів та параметрів ефективної множини за припущення, що вектор доходностей активів поводить як багатовимірний VARMA-GARCH процес. Зауважимо, що у працях [1]-[4] мірою ризику портфеля слугувала дисперсія. У [5] знайдено точний розподіл характеристик портфеля фінансових активів із найменшим рівнем Value-at-Risk (умовного Value-at-Risk) за нормальності розподілу вектора доходностей активів портфеля; в [6]-[7] досліджено аналогічну задачу відповідно за припущення, що вектор доходностей активів портфеля поводить як довільний стаціонарний процес та для портфеля отриманого з задачі максимізації функції корисності на основі Value-at-Risk за додаткових лінійних обмежень на його ваги.

Дослідження ймовірнісних властивостей оцінки бета-коефіцієнта різних портфелів фінансових активів проведено у [8]-[11]. Зокрема, в [8] знайдено точний розподіл вибіркової оцінки бета-коефіцієнта за припущення, що ваги портфелів інвестора та еталонного стали та вектор доходностей активів портфелів

нормально розподілений, а також побудовано статистичний тест та інтервал довіри для бета-коефіцієнта. У [9] результати праці [8] поширено на випадок, коли вектор дохідностей активів поводить як стаціонарний процес Гауса, а в [10]-[11] – на випадок портфеля інвестора з найменшим рівнем дисперсії та з максимальним відношенням Шарпа відповідно.

Метою роботи є дослідження ймовірнісних властивостей вибіркової оцінки бета-коефіцієнта портфеля інвестора з найменшим рівнем Value-at-Risk, якщо ваги еталонного портфеля стали, а вектор дохідностей активів портфелів має нормальний розподіл та його реалізації не автокорельовані.

Основні результати. Нехай X_{it} неперервна дохідність активу i в момент часу t , тобто $X_{it} = 100 \ln(P_{it}/P_{it-1})$, де P_{it} – ціна цього активу в момент часу t , еталонний портфель і портфель інвестора сформовані з k фінансових активів. Вектор часток капіталу, вкладених у відповідний фінансовий актив $\mathbf{w} = (w_1, w_2, \dots, w_k)'$, назвемо структурою портфеля (портфелем). Символ “ ’ ” використано для позначення транспонування. Нехай $\mathbf{1}$ – k -вимірний вектор, елементами якого є одиниці, тоді щодо портфеля \mathbf{w} виконується умова $\mathbf{w}'\mathbf{1} = 1$. Позначимо $\mathbf{X}_t = (X_{1t}, X_{2t}, \dots, X_{kt})'$ вектор дохідностей фінансових активів портфеля в момент часу t . Визначимо дохідність $X_w(t)$ портфеля \mathbf{w} в момент часу t як зважену суму дохідностей його компонент (ваг), тобто $X_w(t) = \mathbf{w}'\mathbf{X}_t$. Зрозуміло, що $X_w(t)$ є випадковою величиною, математичне сподівання та дисперсія якої залежатимуть від часу t , якщо не накладати ніяких додаткових обмежень на поведінку \mathbf{X}_t . Щоб уникнути цього, надалі вважатимемо, що вектор \mathbf{X}_t має k -вимірний нормальний розподіл із параметрами $\boldsymbol{\mu}$ – вектор середніх та $\boldsymbol{\Sigma}$ – матриця коваріацій. Якщо $z_\alpha - \gamma$ квантиль стандартного нормального розподілу, то сподівана дохідність $R_w = M(X_w(t)) = \mathbf{w}'\boldsymbol{\mu}$, дисперсія $V_w = D(X_w(t)) = \mathbf{w}'\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}$ та Value-at-Risk (надалі VaR) за рівня довіри α $VaR_w(\alpha) = z_\alpha (V_w)^{1/2} - R_w$ портфеля \mathbf{w} не залежать від часу. Портфель фінансових активів із найменшим рівнем VaR отримуємо з задачі мінімізації

$$VaR_w(\alpha) = z_\alpha (V_w)^{1/2} - R_w \rightarrow \min, \text{ за умови, що } \mathbf{w}'\mathbf{1} = 1,$$

розв'язок якої можна записати у вигляді [12]

$$\mathbf{w}_{VaR} = \mathbf{w}_{GMV} + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \mathbf{R}\boldsymbol{\mu}, \quad (1)$$

де $\mathbf{w}_{GMV} = \frac{\boldsymbol{\Sigma}^{-1}\mathbf{1}}{\mathbf{1}'\boldsymbol{\Sigma}^{-1}\mathbf{1}}$, $V_{GMV} = \frac{1}{\mathbf{1}'\boldsymbol{\Sigma}^{-1}\mathbf{1}}$ – відповідно портфель із найменшою дисперсією та його дисперсія, $\mathbf{R} = \boldsymbol{\Sigma}^{-1} - \frac{\boldsymbol{\Sigma}^{-1}\mathbf{1}\mathbf{1}'\boldsymbol{\Sigma}^{-1}}{\mathbf{1}'\boldsymbol{\Sigma}^{-1}\mathbf{1}}$, $s = \boldsymbol{\mu}'\mathbf{R}\boldsymbol{\mu}$.

Якщо ваги еталонного портфеля $\mathbf{w}_{et} = (w_{et1}, w_{et2}, \dots, w_{etk})'$ стали, тоді з [8] для бета-коефіцієнта β_{VaR} портфеля \mathbf{w}_{VaR} отримуємо

$$\begin{aligned} \beta_{VaR} &= \frac{\mathbf{w}'_{VaR} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}} = \frac{\left(\mathbf{w}_{GMV} + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \mathbf{R}\boldsymbol{\mu} \right)' \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}} = \frac{\mathbf{w}'_{GMV} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}} + \frac{\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \boldsymbol{\mu}' \mathbf{R} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}} = \\ &= \frac{\mathbf{1}' \boldsymbol{\Sigma}^{-1} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{1}' \boldsymbol{\Sigma}^{-1} \mathbf{1}} + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\boldsymbol{\mu}' \left(\boldsymbol{\Sigma}^{-1} - \frac{\boldsymbol{\Sigma}^{-1} \mathbf{1} \mathbf{1}' \boldsymbol{\Sigma}^{-1}}{\mathbf{1}' \boldsymbol{\Sigma}^{-1} \mathbf{1}} \right) \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}} = \frac{V_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}} + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\boldsymbol{\mu}' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \boldsymbol{\Sigma} \mathbf{w}_{et}}. \quad (2) \end{aligned}$$

Оскільки ваги і бета-коефіцієнт β_{VaR} портфеля (1) залежать від невідомих на практиці параметрів $\boldsymbol{\mu}$ та $\boldsymbol{\Sigma}$ розподілу вектора \mathbf{X}_t , то спочатку необхідно ці параметри оцінити. На основі вибірки значень векторів дохідностей активів $\mathbf{X}_1, \mathbf{X}_2, \dots, \mathbf{X}_n$ вибіркової оцінки $\hat{\boldsymbol{\mu}}$ та $\hat{\boldsymbol{\Sigma}}$ параметрів $\boldsymbol{\mu}$ та $\boldsymbol{\Sigma}$ визначаємо рівностями:

$$\hat{\boldsymbol{\mu}} = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \mathbf{X}_i, \quad \hat{\boldsymbol{\Sigma}} = \frac{1}{n-1} \sum_{i=1}^n (\mathbf{X}_i - \hat{\boldsymbol{\mu}})(\mathbf{X}_i - \hat{\boldsymbol{\mu}})'. \quad (3)$$

Підставивши оцінки (3) у формулу (2), отримуємо вибірковою оцінку $\hat{\beta}_{VaR}$ бета-коефіцієнта β_{VaR} , а саме,

$$\hat{\beta}_{VaR} = \frac{\hat{V}_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \hat{\boldsymbol{\Sigma}} \mathbf{w}_{et}} + \frac{\sqrt{\hat{V}_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - \hat{s}}} \frac{\hat{\boldsymbol{\mu}}' \mathbf{w}_{et} - \hat{R}_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \hat{\boldsymbol{\Sigma}} \mathbf{w}_{et}}. \quad (4)$$

Звідси випливає, що $\hat{\beta}_{VaR}$ є випадковою величиною. З метою коректного використання $\hat{\beta}_{VaR}$ на практиці необхідно дослідити її ймовірнісні властивості. Характеристикою, яка найкраще описує властивості випадкової величини є її розподіл. У нашому випадку неможливо знайти точний розподіл випадкової величини $\hat{\beta}_{VaR}$. Тому, враховуючи обґрунтування з [13], ми дослідимо асимптотичний розподіл $\hat{\beta}_{VaR}$.

Прийемо, що $\theta = (\mu', \text{vech}(\Sigma)')$, $\hat{\theta} = (\hat{\mu}', \text{vech}(\hat{\Sigma})')$ – вибіркова оцінка вектора θ , отримана на основі (3). Нехай n – обсяг історичної вибірки, використаної для побудови оцінок (3), символ \otimes означає добуток Кронекера, $\mathbf{0}_{m \times l}$ – нульова матриця розмірності $m \times l$, \mathbf{I}_{m^2} – одинична матриця розмірності $m^2 \times m^2$ (m і l довільні натуральні числа). Якщо \mathbf{X} нормально розподілений вектор, реалізації якого не автокорельовані, то випадковий вектор $\sqrt{n}(\hat{\theta} - \theta)$ буде асимптотично нормально розподілений із нульовим вектором середніх та асимптотичною коваріаційною матрицею [14, с. 218-225]

$$\Omega = \begin{pmatrix} \Sigma & \mathbf{0}_{k \times k(k+1)/2} \\ \mathbf{0}_{k(k+1)/2 \times k} & \mathbf{D}_k^+ (\mathbf{I}_{k^2} + \mathbf{K}_k) (\Sigma \otimes \Sigma) \mathbf{D}_k^+ \end{pmatrix}. \quad (5)$$

Властивості та означення матриць $\mathbf{D}_k^+ = (\mathbf{D}_k' \mathbf{D}_k)^{-1} \mathbf{D}_k'$, \mathbf{D}_k , \mathbf{K}_k , vec та vech операторів наведено в [15]. З [14, с. 211], отримуємо, що $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR}) \xrightarrow{d} N(0, \mathbf{G}' \Omega \mathbf{G})$, де \xrightarrow{d} означає збіжність за розподілом, $\mathbf{G} = (\partial \beta_{VaR} / \partial \mu, \partial \beta_{VaR} / \partial \text{vech}(\Sigma))' - k(k+3)/2$ -вимірний вектор. Обчислимо вектори похідних $\partial \beta_{VaR} / \partial \mu$ та $\partial \beta_{VaR} / \partial \text{vech}(\Sigma)$ використовуючи правила матричного диференціального числення [15, с. 369-371] та властивості відповідних матриць (див., напр., [15, с. 351] та [16, с. 48-49]). Маємо

$$\begin{aligned} \frac{\partial \beta_{VaR}}{\partial \mu} &= \partial \left(\frac{\mathbf{w}'_{VaR} \Sigma \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \mu = \partial \left(\frac{V_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \mu + \partial \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \mu = \\ &= \left(\frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) \partial \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \right) / \partial \mu + \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \right) \partial \left(\frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \mu = \\ &= \frac{1}{2} \left(\frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{(z_\alpha^2 - s)^{3/2}} \frac{\partial s}{\partial \mu} + \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \right) \frac{1}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \left(\frac{\partial \mu' \mathbf{w}_{et}}{\partial \mu} - \frac{\partial R_{GMV}}{\partial \mu} \right) = \\ &= \left(\frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{(z_\alpha^2 - s)^{3/2}} \mathbf{R} \mu + \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \right) \frac{1}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} (\mathbf{w}_{et} - \mathbf{w}_{GMV}), \quad (6) \end{aligned}$$

бо $\partial R_{GMV} / \partial \mu = \mathbf{w}_{GMV}$, $\partial s / \partial \mu = 2 \mathbf{R} \mu$, $\partial \mu' \mathbf{w}_{et} / \partial \mu = \mathbf{w}_{et}$.

Далі,

$$\begin{aligned} \frac{\partial \beta_{VaR}}{\partial \text{vech}(\Sigma)} &= \partial \left(\frac{\mathbf{w}'_{VaR} \Sigma \mathbf{w}_{et}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \text{vech}(\Sigma) \\ &= \partial \left(\frac{V_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \text{vech}(\Sigma) + \partial \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right) / \partial \text{vech}(\Sigma) = \\ &= -\frac{V_{GMV}}{(\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et})^2} \frac{\partial (\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et})}{\partial \text{vech}(\Sigma)} + \frac{1}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \frac{\partial V_{GMV}}{\partial \text{vech}(\Sigma)} + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\partial \left(\frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \right)}{\partial \text{vech}(\Sigma)} + \\ &+ \frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \frac{\partial \left(\frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \right)}{\partial \text{vech}(\Sigma)} = -\frac{V_{GMV}}{(\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et})^2} \frac{\partial (\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et})}{\partial \text{vech}(\Sigma)} + \frac{1}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \frac{\partial V_{GMV}}{\partial \text{vech}(\Sigma)} - \\ &- \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{1}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \frac{\partial R_{GMV}}{\partial \text{vech}(\Sigma)} - \frac{\sqrt{V_{GMV}} (\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV})}{(\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et})^2 \sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\partial (\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et})}{\partial \text{vech}(\Sigma)} + \\ &+ \frac{\mu' \mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et} \Sigma \mathbf{w}_{et}} \left(\frac{1}{2 \sqrt{V_{GMV}} \sqrt{z_\alpha^2 - s}} \frac{\partial V_{GMV}}{\partial \text{vech}(\Sigma)} + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{2 (z_\alpha^2 - s)^{3/2}} \frac{\partial s}{\partial \text{vech}(\Sigma)} \right). \end{aligned}$$

Оскільки

$$\begin{aligned} \frac{\partial(\mathbf{w}'_{et}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}_{et})}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} &= \mathbf{D}'_k(\mathbf{w}_{et} \otimes \mathbf{w}_{et}), \\ \frac{\partial V_{GMV}}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} &= \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})}(-V_{GMV}^2(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1})), \\ \frac{\partial R_{GMV}}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} &= \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})}(V_{GMV}(\mathbf{1} \otimes \boldsymbol{\mu}) - R_{GMV}V_{GMV}(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1})), \\ \frac{\partial s}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} &= \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})}((\boldsymbol{\mu} \otimes \boldsymbol{\mu}) - 2R_{GMV}(\mathbf{1} \otimes \boldsymbol{\mu}) + R_{GMV}^2(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1})), \\ \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} &= -\mathbf{D}'_k(\boldsymbol{\Sigma}^{-1} \otimes \boldsymbol{\Sigma}^{-1})\mathbf{D}_k^+ \mathbf{D}'_k, \end{aligned}$$

то отримуємо

$$\begin{aligned} \frac{\partial \beta_{VaR}}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} &= -\frac{V_{GMV}}{(\mathbf{w}'_{et}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}_{et})^2} \mathbf{D}'_k(\mathbf{w}_{et} \otimes \mathbf{w}_{et}) - \frac{V_{GMV}^2}{\mathbf{w}'_{et}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}_{et}} \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})}(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1}) - \\ &- \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{\sqrt{z_\alpha^2 - s}} \left(\frac{1}{\mathbf{w}'_{et}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}_{et}} \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} (V_{GMV}(\mathbf{1} \otimes \boldsymbol{\mu}) - R_{GMV}V_{GMV}(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1})) + \right. \\ &\quad \left. + \frac{(\boldsymbol{\mu}'\mathbf{w}_{et} - R_{GMV})}{(\mathbf{w}'_{et}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}_{et})^2} \mathbf{D}'_k(\mathbf{w}_{et} \otimes \mathbf{w}_{et}) \right) + \\ &+ \frac{\boldsymbol{\mu}'\mathbf{w}_{et} - R_{GMV}}{\mathbf{w}'_{et}\boldsymbol{\Sigma}\mathbf{w}_{et}} \frac{\partial(\text{vec}(\boldsymbol{\Sigma}^{-1}))'}{\partial \text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})} \left(-\frac{V_{GMV}^2}{2\sqrt{V_{GMV}}\sqrt{z_\alpha^2 - s}}(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1}) + \right. \\ &\quad \left. + \frac{\sqrt{V_{GMV}}}{2(z_\alpha^2 - s)^{3/2}}((\boldsymbol{\mu} \otimes \boldsymbol{\mu}) - 2R_{GMV}(\mathbf{1} \otimes \boldsymbol{\mu}) + R_{GMV}^2(\mathbf{1} \otimes \mathbf{1})) \right). \end{aligned} \quad (7)$$

Врахувавши вигляд асимптотичної коваріаційної матриці $\boldsymbol{\Omega}$ (див. (5)) випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\boldsymbol{\theta}} - \boldsymbol{\theta})$, маємо

$$\begin{aligned} \mathbf{G}'\boldsymbol{\Omega}\mathbf{G} &= (\partial\beta_{VaR}/\partial\boldsymbol{\mu})'\boldsymbol{\Sigma}(\partial\beta_{VaR}/\partial\boldsymbol{\mu}) + \\ &+ (\partial\beta_{VaR}/\partial\text{vech}(\boldsymbol{\Sigma}))'\mathbf{D}_k^+(\mathbf{I}_{k^2} + \mathbf{K}_k)(\boldsymbol{\Sigma} \otimes \boldsymbol{\Sigma})\mathbf{D}_k^+ (\partial\beta_{VaR}/\partial\text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})). \end{aligned}$$

Підсумуємо отриманий результат у вигляді теореми.

Теорема 1. Нехай портфелі: еталонний зі сталими вагами та портфель інвестора з найменшим рівнем VaR сформовані з однакових k активів, вектор \mathbf{X}_t дохідностей яких має k -вимірний нормальний розподіл з параметрами $\boldsymbol{\mu}$ та $\boldsymbol{\Sigma}$, тобто $\mathbf{X}_t \sim N_k(\boldsymbol{\mu}, \boldsymbol{\Sigma})$ та його реалізації неавтокорельовані. Тоді

$$\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR}) \xrightarrow{d} N(0, \sigma^2), \quad n \rightarrow +\infty,$$

де

$$\begin{aligned} \sigma^2 &= (\partial\beta_{VaR}/\partial\boldsymbol{\mu})'\boldsymbol{\Sigma}(\partial\beta_{VaR}/\partial\boldsymbol{\mu}) + (\partial\beta_{VaR}/\partial\text{vech}(\boldsymbol{\Sigma}))'\mathbf{D}_k^+(\mathbf{I}_{k^2} + \mathbf{K}_k)(\boldsymbol{\Sigma} \otimes \boldsymbol{\Sigma})\mathbf{D}_k^+ \\ &\quad (\partial\beta_{VaR}/\partial\text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})), \end{aligned}$$

а похідні $\partial\beta_{VaR}/\partial\boldsymbol{\mu}$ та $\partial\beta_{VaR}/\partial\text{vech}(\boldsymbol{\Sigma})$ визначаються співвідношеннями (6) та (7).

Зауваження 1. Асимптотична дисперсія випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$ залежить від невідомих параметрів розподілу вектора дохідностей активів $\boldsymbol{\mu}$ та $\boldsymbol{\Sigma}$, а тому на практиці потрібно використовувати оцінку цієї дисперсії. Оскільки ми використовуємо асимптотичні результати, то, за теоремою 1.14 з [17,

с. 8], отримуємо консистентність вибіркової оцінки асимптотичної дисперсії, отже, її використання на практиці повністю коректне.

Зауваження 2. Портфель фінансових активів із найменшим рівнем VaR може бути сформований тоді і лише тоді, якщо $s < z_\alpha^2$. Із останньої нерівності не завжди випливає, що $\hat{s} < z_\alpha^2$. У [6] доведено, що асимптотично умова $\hat{s} < z_\alpha^2$ виконується з імовірністю 1, якщо $s < z_\alpha^2$.

На основі теореми 1 можна побудувати $(1-\gamma)$ інтервал довіри для β_{VaR} ,

$$I_{1-\gamma} = \left[\hat{\beta}_{VaR} - \frac{\hat{\sigma}}{\sqrt{n}} z_{1-\gamma/2}, \hat{\beta}_{VaR} + \frac{\hat{\sigma}}{\sqrt{n}} z_{1-\gamma/2} \right],$$

де z_γ є γ квантиль стандартного нормального розподілу, $\hat{\sigma}$ – вибіркова оцінка асимптотичної дисперсії σ . Якщо деяке значення β_0 належить інтервалу $I_{1-\gamma}$, то значення бета-коефіцієнта β_{VaR} за рівня значущості γ істотно не відрізняються від β_0 , інакше – відмінність буде суттєвою. Аналогічно можемо побудувати односторонні $(1-\gamma)$ інтервали довіри для β_{VaR}

$$\left(-\infty, \hat{\beta}_{VaR} + \frac{\hat{\sigma}}{\sqrt{n}} z_{1-\gamma} \right], \left[\hat{\beta}_{VaR} - \frac{\hat{\sigma}}{\sqrt{n}} z_{1-\gamma}, +\infty \right)$$

та на їх основі перевірити гіпотези $\beta_{VaR} > \beta_0$ та $\beta_{VaR} < \beta_0$.

Асимптотичні результати не можна безумовно використовувати на практиці. Передусім необхідно дослідити якість цих результатів. А саме: за якого обсягу вибірки історичних значень n досягається потрібний рівень наближення емпіричних розподілів випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$ до асимптотичного розподілу, знайденого в теоремі 1. Для цього виберемо кількість k активів у портфелі та припустимо, що нам відомі точні значення параметрів розподілу μ та Σ . На їх основі обчислимо точне значення для β_{VaR} . Далі виберемо обсяг вибірки історичних значень n та згенеруємо цю вибірку з k -вимірного нормального розподілу з параметрами μ та Σ . На основі цієї вибірки побудуємо вибіркові оцінки параметрів μ , Σ та β_{VaR} . Обчислимо значення $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$. Повторимо цю процедуру, наприклад, 100000 разів та на основі отриманих значень $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$ побудуємо оцінку густини розподілу цієї випадкової величини (емпіричну густину) та порівняємо її з асимптотичною. Також перевіримо на скільки відхиляються середнє значення та дисперсія оцінені на основі отриманих вибірок від відповідних асимптотичних значень.

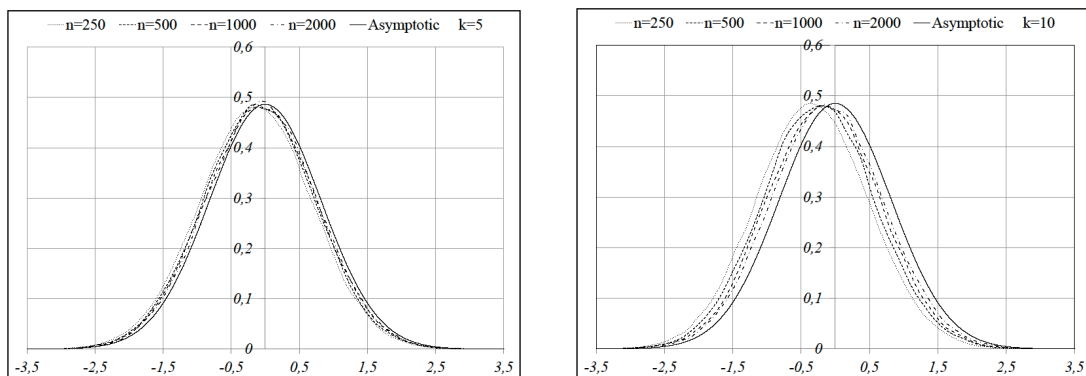

Рис. 1. Емпіричні $n=\{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотична густини випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$, якщо $k=5$ (зліва) та $k=10$ (справа)

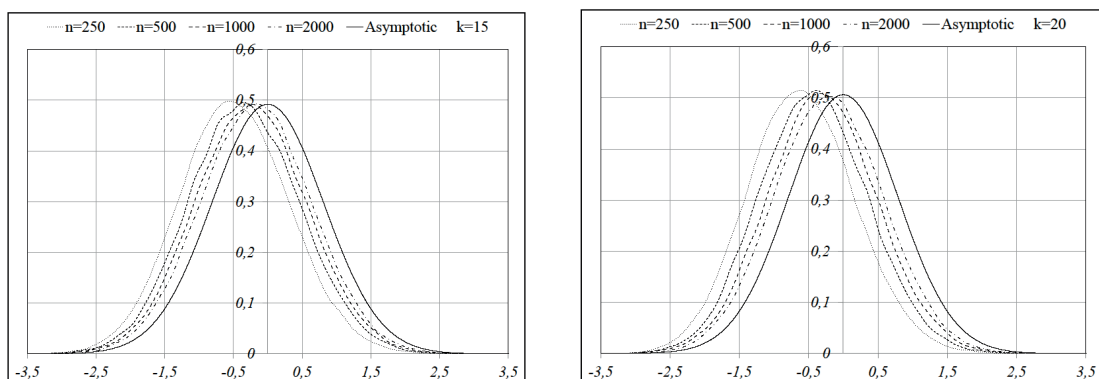

Рис. 2. Емпіричні $n=\{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотична густини випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$, якщо $k=15$ (зліва) та $k=20$ (справа)

Точні значення для параметрів розподілу вектора дохідностей активів оберемо як вибіркові оцінки отримані з вибірки щоденних дохідностей акцій, включених до переліку Dow Jones за період із 01.07.2020 до 11.01.2022 (386 спостережень). За еталонний портфель візьмемо портфель із однаковими вагами, тобто $\mathbf{w}_{et} = (1/k, \dots, 1/k)'$. Для кількості активів у портфелі виберемо значення $k = \{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$, тобто сформуємо 6 портфелів із найменшим рівнем VaR з k перших акцій із переліку Dow Jones відсортованого в алфавітному порядку. Для рівня довіри до VaR оберемо значення 0.95. Порівняємо емпіричні розподіли з асимптотичним, якщо $n = \{250, 500, 1000, 2000\}$. Результати представлені на рис. 1-3. Бачимо, що, зі зростанням кількості активів у портфелі, швидкість збіжності емпіричних густин до асимптотичної зменшується. Також існує суттєве відхилення емпіричних середніх значень від відповідних асимптотичних. Цей висновок також підтверджується результатами порівнянь емпіричних середніх значень та дисперсій із відповідними асимптотичними значеннями представленими в табл. 1.

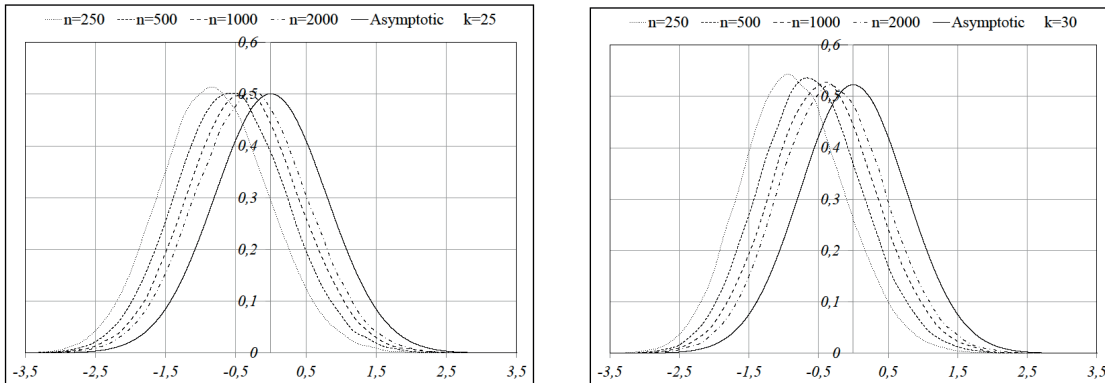

Рис. 3. Емпіричні $n = \{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотична густини випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$, якщо $k=25$ (зліва) та $k=30$ (справа)

Зважаючи на отримані результати, побудуємо скореговану оцінку параметра β_{VaR} . Розглянемо перший доданок у (4), $\hat{V}_{GMV} / (\mathbf{w}'_{et} \hat{\Sigma} \mathbf{w}_{et})$. У [10] розглянуто скореговану оцінку цієї випадкової величини виду $(n-3)\hat{V}_{GMV} / ((n-k)\mathbf{w}'_{et} \hat{\Sigma} \mathbf{w}_{et})$ та показано суттєве покращання збіжності емпіричних середніх значень до відповідних асимптотичних. Розглянемо скореговану оцінку параметра β_{VaR} виду:

$$\hat{\beta}_{VaR}^* = (n-3)\hat{V}_{GMV} / ((n-k)\mathbf{w}'_{et} \hat{\Sigma} \mathbf{w}_{et}) + (\hat{\mu}' \mathbf{w}_{et} - \hat{R}_{GMV}) \sqrt{\hat{V}_{GMV}} / (\mathbf{w}'_{et} \hat{\Sigma} \mathbf{w}_{et} \sqrt{z_\alpha^2 - \hat{s}}),$$

та дослідимо швидкість збіжності емпіричних густин випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR}^* - \beta_{VaR})$ до асимптотичної за аналогічною схемою, яку використано для дослідження випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$.

Таблиця 1

Емпіричні $n \in \{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотичні середні значення та дисперсії випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$, якщо $k \in \{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$ у випадку еталонного портфеля з однаковими вагами

		n=120	n=250	n=500	n=1000	n=2000	Асимптотичні
k=5	Середнє	-0,2076	-0,1426	-0,0967	-0,0693	-0,0531	0
	Дисперсія	0,6636	0,6750	0,6679	0,6766	0,6679	0,6722
k=10	Середнє	-0,4880	-0,3332	-0,2383	-0,1700	-0,1167	0
	Дисперсія	0,6563	0,6699	0,6706	0,6710	0,6775	0,6757
k=15	Середнє	-0,7060	-0,4864	-0,3365	-0,2421	-0,1689	0
	Дисперсія	0,6144	0,6315	0,6508	0,6557	0,6526	0,6572
k=20	Середнє	-0,8819	-0,6031	-0,4245	-0,2999	-0,2087	0
	Дисперсія	0,5543	0,5883	0,6009	0,6150	0,6175	0,6204
k=25	Середнє	-1,1596	-0,7965	-0,5620	-0,3916	-0,2763	0
	Дисперсія	0,5530	0,5959	0,6174	0,6272	0,6295	0,6344
k=30	Середнє	-1,2425	-0,8551	-0,6079	-0,4230	-0,2965	0
	Дисперсія	0,4854	0,5348	0,5559	0,5735	0,5761	0,5821

Результати аналізу представлені на рис. 4-6 та в табл. 2. Зауважимо, що результати отримані для скорегованої оцінки $\hat{\beta}_{VaR}^*$ є кращими, ніж для звичайної вибіркової $\hat{\beta}_{VaR}$, зокрема для скорегованої оцінки практично відсутнє зміщення навіть, якщо обсяг вибірки $n=120$.

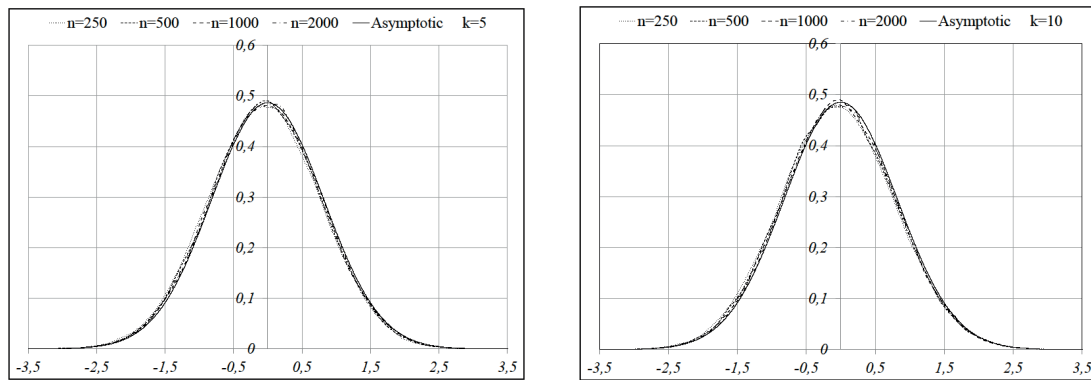

Рис. 4. Емпіричні $n=\{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотична густини випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR}^* - \beta_{VaR})$, якщо $k=5$ (зліва) та $k=10$ (справа)

Застосуємо отримані результати для перевірки статистичної гіпотези $H_0: \beta_{VaR} = 1$ проти $H_1: \beta_{VaR} \neq 1$ для 6 портфелів фінансових активів із найменшим рівнем VaR (якщо рівень довіри $\alpha=0.95$), а $k = \{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$ перших акцій із переліку Dow Jones відсортованого в алфавітному порядку, а за еталонний портфель візьмемо портфель із однаковими вагами.

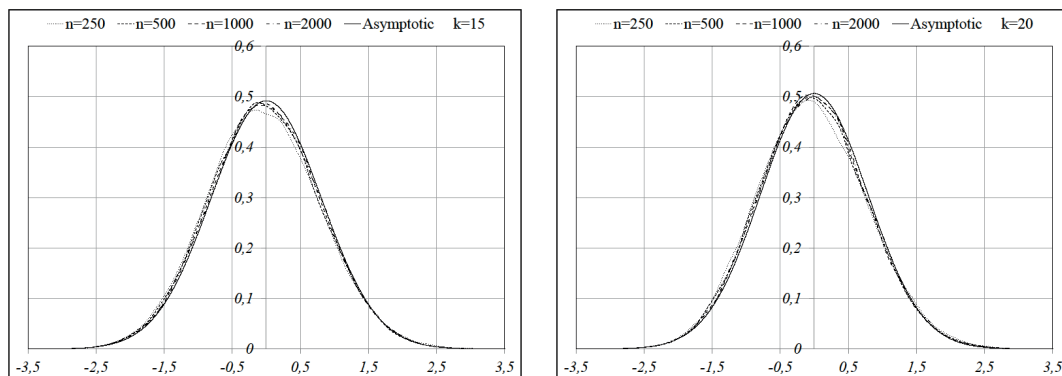

Рис. 5. Емпіричні $n=\{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотична густини випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR}^* - \beta_{VaR})$, якщо $k=15$ (зліва) та $k=20$ (справа)

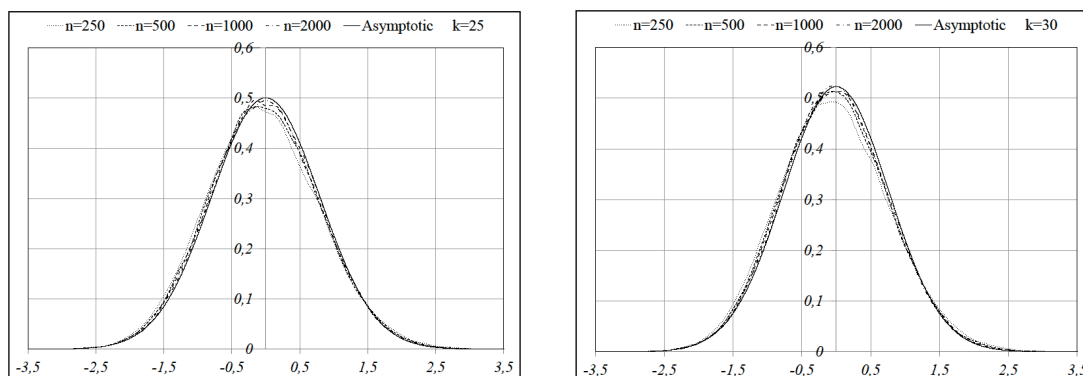

Рис. 6. Емпіричні $n=\{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотична густини випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR}^* - \beta_{VaR})$, якщо $k=25$ (зліва) та $k=30$ (справа)

Використаємо для цього двосторонній асимптотичний інтервал довіри для β_{VaR} , побудований на основі скорегованої оцінки $\hat{\beta}_{VaR}^*$. Розглянемо щоденні дохідності акцій, включених до переліку Dow Jones за період із 22.03.2020 до 11.01.2022 (709 спостережень). Використовуючи метод біжучого вікна з $n = 580$ спостережень для оцінки $\hat{\beta}_{VaR}^*$ та асимптотичної дисперсії випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR}^* - \beta_{VaR})$, побудуємо інтервали довіри для β_{VaR} за період із 12.07.2020 до 12.01.2022 та зобразимо їх графічно. Із рис. 7 видно, що жоден із побудованих інтервалів довіри не містить одиниці. Отже, можемо відхилити гіпотезу H_0 та прийняти альтернативну гіпотезу H_1 , тобто зробити висновок, що хоча й дохідність обох портфелів змінюється в одному напрямку, проте портфелі не є еквівалентними.

Таблиця 2

Емпіричні $n \in \{250, 500, 1000, 2000\}$ та асимптотичні середні значення та дисперсії випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR}^* - \beta_{VaR})$ для $k \in \{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$ у випадку еталонного портфеля з однаковими вагами

		n=120	n=250	n=500	n=1000	n=2000	Асимптотичні
k=5	Середнє	-0,0859	-0,0602	-0,0377	-0,0270	-0,0219	0
	Дисперсія	0,6831	0,6794	0,6711	0,6754	0,6736	0,6722
k=10	Середнє	-0,0739	-0,0526	-0,0385	-0,0225	-0,0191	0
	Дисперсія	0,7256	0,6970	0,6849	0,6775	0,6779	0,6757
k=15	Середнє	-0,0656	-0,0442	-0,0326	-0,0234	-0,0125	0
	Дисперсія	0,7398	0,6933	0,6729	0,6685	0,6658	0,6572
k=20	Середнє	-0,0542	-0,0341	-0,0271	-0,0191	-0,0141	0
	Дисперсія	0,7215	0,6651	0,6409	0,6271	0,6275	0,6204
k=25	Середнє	-0,0588	-0,0433	-0,0288	-0,0221	-0,0108	0
	Дисперсія	0,7780	0,6965	0,6665	0,6491	0,6451	0,6344
k=30	Середнє	-0,0542	-0,0338	-0,0237	-0,0165	-0,0133	0
	Дисперсія	0,7410	0,6481	0,6080	0,5956	0,5857	0,5821

Висновки. У роботі досліджено властивості вибіркової оцінки бета-коефіцієнта β_{VaR} портфеля з найменшим рівнем VaR у випадку, коли еталонний портфель є портфелем зі сталими вагами.

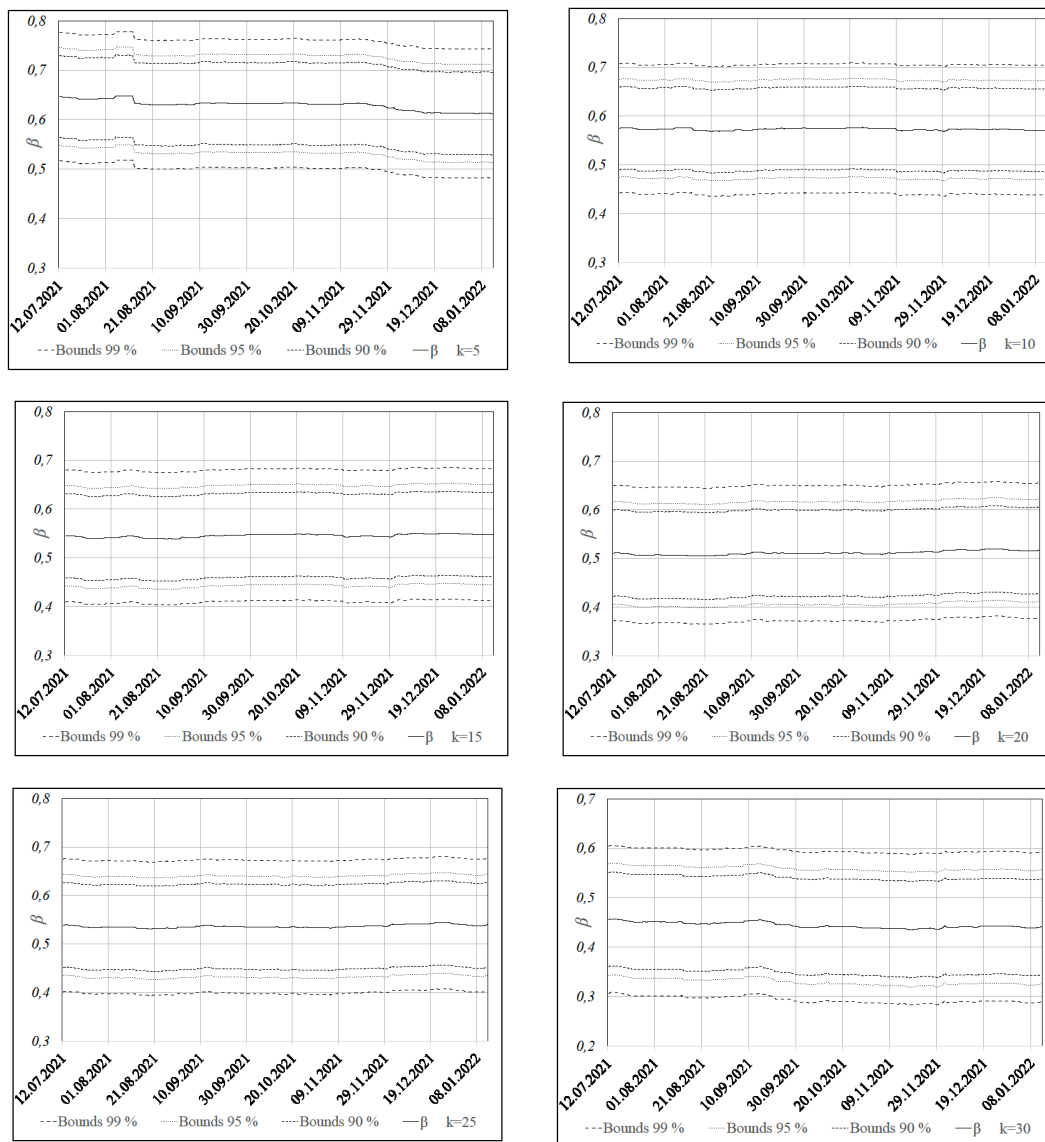

Рис. 7. Двосторонні інтервали довіри параметра β_{VaR} за період з 12.07.2020 до 12.01.2022, отримані методом біжучого вікна з $n = 580$ спостережень для портфелів фінансових активів із найменшим рівнем VaR ($\alpha=0.95$) з $k=5$ (вверху зліва), $k=10$ (вверху справа), $k=15$ (по центру зліва), $k=20$ (по центру справа), $k=25$ (внизу зліва), $k=30$ (внизу справа) фінансових активів.

Знайдено асимптотичний розподіл вибіркової оцінки β_{VaR} за припущення, що вектор дохідностей активів портфелів має нормальний розподіл, а його реалізації неавтокорельовані. Для випадкової величини $\sqrt{n}(\hat{\beta}_{VaR} - \beta_{VaR})$ досліджено швидкість збіжності емпіричних густин до асимптотичної для портфелів, які складаються з $k = \{5, 10, 15, 20, 25, 30\}$, причому за еталонний портфель обрано портфель із однаковими вагами. Отримано, що зі зростанням кількості активів у портфелі зростає відхилення емпіричних середніх значень від відповідних асимптотичних. Так, наприклад, якщо $k=15$ та $n=2000$ емпіричне середнє значення становить $-0,1689$, а якщо $k=30$ та $n=2000$ – $-0,2965$ (тоді як асимптотичне середнє в обох випадках дорівнює 0). Натомість, збіжність емпіричних дисперсій до асимптотичної є доволі швидкою: якщо $k=15$ та $n=500$ емпірична дисперсія становить $0,6508$, а асимптотична – $0,6572$; якщо $k=30$ та $n=500$, емпірична дисперсія дорівнює $0,5559$, а асимптотична – $0,5821$.

В роботі побудовано скореговану оцінку параметра β_{VaR} . Показано, що властивості скорегованої оцінки є кращими ніж простої вибіркової, зокрема навіть, якщо $n=120$ для $k=15$ емпіричне середнє значення становить $-0,0656$, а якщо $k=30$ – $-0,0542$. Отже, доцільніше на практиці використовувати скореговану оцінку замість звичайної вибіркової оцінки.

Література:

1. Okhrin Y., Schmid W. (2006). Distributional properties of optimal portfolio weights. *Journal of econometrics*. № 134. P. 235 – 256.
2. Bodnar T., Gupta A. K. (2009). Construction and Inferences of the Efficient Frontier in Elliptical Models, *Journal of the Japan Statistical Society*, № 39, P. 193-207.
3. Bodnar T., Zabolotsky T. (2008). Distributions of the weights of sample optimal portfolios in multivariate conditionally heteroscedastic elliptical models. *Journal of money, investment and banking*. №1. P. 5 – 23.
4. Bodnar T., Zabolotsky T. (2010). Sample efficient frontier in multivariate conditionally heteroscedastic elliptical models. *Statistics*. Vol. 44, № 1. P. 1-15.
5. Bodnar T., Schmid W., Zabolotsky T. (2012). Minimum VaR and Minimum CVaR optimal portfolios: estimators, confidence regions, and tests. *Statistics & Risk Modeling*. № 29. P. 281-314.
6. Bodnar T., Schmid W., Zabolotsky T. (2013). Asymptotic behavior of the estimated weights and of the estimated performance measures of the minimum VaR and the minimum CVaR optimal portfolios for dependent data. *Metrika*. № 76. P. 1105–1134.
7. Zabolotsky T., Bodnar T., Vitlinsky V. (2012). Portfolio choice problem with the Value-at-Risk utility function under general linear constraints. *Economic cybernetics*. № 4-6 (76-78). P. 4-11.
8. Bodnar T., Gupta A. K., Vitlinsky V., Zabolotsky T. (2019). Statistical inference for the β coefficient. *Risks*. № 7 (2). 56.
9. Заболоцький М. В., Заболоцький Т. М., Петришин М. Ю. (2021). Моделювання вибіркової оцінки бета-коефіцієнта портфеля зі сталими вагами за наявності автокореляції дохідностей активів. *Вісник Львівського університету, серія економічна*. №. 60. С. 66-75.
10. Zabolotsky M. V., Zabolotsky T. M., Petryshyn M. Y. (2021). Modelyuvannya vybirkovoyi otsinky beta-koefitsiyenta portfelya zi stalymy vahamy za nayavnosti avtokorelyatsiyi dokhidnostey aktyviv [Modeling the sample estimator of the beta-coefficient of the constant weights portfolio under autocorrelation of the asset returns]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, seriya ekonomichna*. №. 60. 66-75. [in Ukrainian]
11. Yaroshko S. M., Zabolotsky M. V., Zabolotsky T. M. (2021). Properties of the beta coefficient of the global minimum variance portfolio. *Mathematical modeling and computing*. Vol. 8, № 1. P. 11–21.
12. Заболоцький М. В., Заболоцький Т. М. (2019). Емпіричний аналіз бета коефіцієнта портфеля з максимальним відношенням Шарпа. *Вісник Львівського університету, серія економічна*. № 57. С. 18-29.
13. Zabolotsky M. V., Zabolotsky T. M. (2019). Empirychnyy analiz beta koefitsiyenta portfelya z maksimal'nyum vidnoshennyam Sharpa [Empirical analysis of beta coefficient of the optimal portfolio with the maximum Sharpe ratio]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, seriya ekonomichna*. № 57. 18-29. [in Ukrainian]
14. Alexander G. J., Baptista M. A. (2002). Economic implication of using a mean-VaR model for portfolio selection: a comparison with mean-variance analysis. *Journal of economic dynamics & control*. № 26. P. 1159–1193.
15. Ling S., McAleer M. (2003). Asymptotic theory for a vector ARMA-GARCH model. *Econometric theory*. № 19. P. 280 – 310.
16. Brockwell P. J., Davis R. A. (2006). Time series: theory and methods. New York : Springer Science+Business Media. 600 p.
17. Harville D. A. (2008). Matrix algebra from a statistician's perspective. New York : Springer Science+Business Media. 634 p.
18. Magnus J. R., Neudecker H. (1999). Matrix differential calculus with applications in statistics and econometrics. New York : Wiley. 450 p.
19. DasGupta A. (2008). Asymptotic theory of statistics and probability. New York : Springer. 722 p.

Отримано: 06 березня 2022 р.

Прорецензовано: 20 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: oleksandr.novoseletsky@oa.edu.ua

nataliia.horoshko@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-138-143

Новоселецький О. М., Горошко Н. С. Моделювання впливу освіти та ВВП на рівень вакцинації населення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 138–143.

УДК: 519.86+330.46

JEL-класифікація: C60; I0

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0003-3757-0552>ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0002-0458-9962>**Новоселецький Олександр Миколайович,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіко-математичного моделювання та інформаційних технологій
Національного університету «Острозька академія»

Горошко Наталія Сергіївна,

студентка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
Національного університету «Острозька академія»

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ОСВІТИ ТА ВВП НА РІВЕНЬ ВАКЦИНАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ

У статті розглянуто пандемію COVID-19 як фактор впливу на розвиток світової економіки. Здійснено аналіз взаємозв'язку рівня вакцинації та основних макроекономічних показників, зокрема рівень освіти та ВВП на душу населення, серед 47 країн світу станом на грудень 2021 року. Запропоновано модель впливу освіти та ВВП на рівень вакцинації населення. Встановлено прямий зв'язок між рівнем вакцинації та індексом людського розвитку.

Ключові слова: вакцинація, ендогенність, коронавірус, рівень освіти.

Oleksandr Novoseletsky,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Economics of Mathematical Modeling department,
The National University of Ostroh Academy

Nataliia Horoshko,

a first bachelor's degree student, The National University of Ostroh Academy

MODELLING THE IMPACT OF EDUCATION AND GDP ON VACCINATION RATE

The article notes the relationship between the economic growth and crisis caused by COVID-19. A comparison of world GDP growth rates since 1996 till 2020 is made. The main economic indicators in Ukraine are analyzed, the dynamics of which confirm the impact of COVID-19 pandemic on economic growth. The impact of the pandemic on small and medium-sized businesses is reflected. The dynamics of the global PMI indicator as an indicator that characterizes the state of the economy in the manufacturing sector is analyzed. Emphasis is placed on the role of vaccination in stabilizing world economies. Besides, the level of vaccination in Ukraine is analyzed in comparison with European countries. It is found that the highest level of vaccination is in Western Europe. The need for the analysis of high levels vaccination determinants is substantiated.

The purpose of the article is to analyze the association of COVID-19 vaccination rate and macro-socioeconomic measures, in particular gross domestic product and human development index, using a daily database of vaccinations for a sample of 47 countries over the period January 2020 to December 2021.

In order to largely capture the vaccination determinants, we also included population density, number of hospital beds, prevalence of diabetes, number of people of retirement age and life expectancy. Examining the regressors of vaccination rates, we find a strong effect of human development index. Identifying the problem of endogeneity in the model, we also find evidence of an unexpected impact of GDP per capita on vaccination rates through the level of education. Finally, the results confirm the hypotheses that education is relevant for campaign expansion, and financial strength of economies is forcing them to higher vaccination rates.

Keywords: vaccination, endogeneity, coronavirus, hdi.

Постановка проблеми. У 2020 році інфекційна коронавірусна хвороба (COVID-19) поширилася по всьому світу і вразила усі сфери економіки у світі. Однак, початок вакцинації дозволив полегшити певні карантинні обмеження, що, в свою чергу, прискорило стабілізацію національних економік. Проте, у деяких країнах темпи вакцинації залишаються на низькому рівні, що загрожує повільному відновленню економіки після коронакризи. Ризик значного посилення карантину в Україні та світі через зростання захворюваності на тлі низького рівня вакцинації в Україні може загрожувати суворішим локдауном і від-

повідно суттєвішим уповільненням економічної активності. Визначивши детермінанти темпів вакцинації, полегшиться процес прийняття рішень уряду для проведення успішної політики вакцинації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки висвітлена у роботі проблематика є відносно новою, кількість публікацій є недостатньою для формулювання гіпотез для тестування. Прогнозуванням глобального економічного зростання від успішності вакцинації займалась С.Джонсон [1]. Дослідженню факторів, що впливають на прийняття вакцин від коронавірусу присвятили роботи С.А.Боно, Е.Д.Моура Віллела [2]. Однак, з огляду на наявність праць, тісно пов'язаних з нашою проблематикою, безпосередньо зв'язку рівня освіти та ВВП на рівень вакцинації не приділено значної уваги. Це вказує на новизну нашого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є знаходження шляхів підвищення рівня вакцинації в країні на основі результатів дослідження впливу рівня освіти та ВВП на цей показник.

Досягнення мети є можливим за умови виконання таких завдань:

- сформулювати масив даних;
- оцінити вплив рівня освіти та ВВП на рівні вакцинації;
- інтерпретувати результати та сформулювати рекомендації щодо підвищення рівня вакцинації.

Виклад основного матеріалу. Пандемія коронавірусу перетворилася на історичний соціально-економічний виклик 2020 року з суттєвими наслідками. Пандемія порушила життя в усіх країнах і негативно вплинула на глобальне економічне зростання у 2020 році, що спостерігалось протягом майже століття. Початок пандемії призвів до зниження рівня економічної діяльності в усьому світі, що було зумовлено обмеженнями в мобільності для зупинення поширення хвороби. Протягом кількох десятиліть світ не був свідком такого досвіду [3].

Криза охорони здоров'я не лише спричинила трагічно велику кількість втрат людських життів, але й завдала важкого удару по економічній активності. Її масштаб і швидкість скорочення були неординарними. Зростання побоювань і глобальна економічна зупинка спричинили захоплення фінансових ринків і їх різке падіння. В усьому світі фондові ринки впали зі своїх рекордних максимумів і повідомили про найбільше тижневе падіння з часів глобальної фінансової кризи 2008 року (GFC).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) назвав економічну кризу, спричинену COVID-19, «Великим локдауном» (англ. *Great Lockdown*). Порівнюючи річний темп зростання світового ВВП (рис.1), економічне зростання у 2020 році сповільнилось на 5,97% у річному вимірі, що робить «Великий локдаун» найгіршою рецесією з часів Великої Депресії, і набагато гіршою ніж Глобальна фінансова криза, за якої зростання сповільнилось лише на 3,3%.

Рис. 1. Темп зростання світового ВВП (1996-2020), % [5]

Глобальна коронавірусна криза суттєво вплинула на розвиток людства, і цей вплив посилюється. Вперше з часів Великої депресії як країни з розвинутою економікою, так і країни, що розвиваються, перебували у рецесії [4].

Вплив пандемії COVID-19 на економічне зростання України теж був значним. Національний банк України повідомив про зниження реального ВВП на 4% у 2020 році в порівнянні з допандемічними оцінками зростання ВВП на 3,5% за цей період. Зниження виробництва було викликано впровадженням жорстких заходів охорони здоров'я в Україні та за кордоном, ослабленням внутрішнього попиту, різким падінням рівня торгівлі та інвестицій [6]:

Індекс споживчих настроїв знизився з 92,2% у грудні 2019 року до 60,7% у січні 2021 року [7];

Зовнішньоторговельний оборот впав приблизно на 7,5%;

НБУ повідомив про рекордний чистий відтік прямих іноземних інвестицій (FDI) з України в 868,2 млн доларів США у 2020 році порівняно з чистим притоком FDI у 5833 млрд доларів США у 2019 році [8];

У 2020 році валове нагромадження основного капіталу (GFCF) скоротилося на 24,4% [9].

Рис. 2. Світовий PMI (2015-2021 рр.) [10]

Основний економічний удар пандемії взяли на себе представники малого та середнього бізнесу. Введені карантинні обмеження спричинили сповільнення ділової активності у кожній країні (рис.2). Відомо, що динаміка показника індексу ділової активності (PMI – Purchasing Managers' Index) характеризує стан економіки у виробничому секторі та є ефективним інструментом макроекономічного прогнозування завдяки сильній кореляції з макроекономічними показниками (промислове виробництво, ВВП). У квітні 2020 року спостерігалось посилення падіння темпів світового виробництва – вони знизилися до 41,7 на тлі ескалації пандемії. Це призвело до закриття підприємств, зупинки виробництв, падіння попиту та затримок у поставках.

Як наслідок, це послугувало причиною підвищення цін і сприяло розгортанню інфляційних процесів. Підприємства були змушені зменшувати свої витрати: зупиняти свою діяльність, скорочувати персонал, що збільшувало частку безробітних та спричинило одну з найгірших криз у сфері зайнятості. Стримуючим фактором можна вважати швидку адаптацію до нових умов шляхом переходу на дистанційну форму роботи. Однак до четвертого кварталу 2020 року безробіття в Україні зросло до 10%, перевищивши рівень безробіття в країнах ОЕСР, зокрема, в таких як Польща, Литва, Чехія. Сплеск безробіття став наслідком листопадової хвилі COVID-19 в Україні, коли підприємства скоротили робочу силу у відповідь на плани уряду посилити заходи охорони здоров'я.

Протягом двох років після початку пандемії, COVID-19 залишається актуальною проблемою, створюючи нові виклики для економік світу. Успішне створення вакцин відіграло ключову роль у початку стабілізації після суттєвого шоку. Однак, світ розшарувався на дві категорії: в одних країнах вакцинація проходить успішно, а в інших – високий рівень недовіри до щеплень.

Не менш важливим є аналіз рівня вакцинації в Україні, порівняно з іншими країнами Європи (рис. 3). Можемо побачити, що наприкінці 2021 року рівень щеплень в Україні є одним із найнижчих, незважаючи на грошову підтримку від уряду за проходження повного курсу щеплення від коронавірусу, запроваджену в цей період.

Проаналізувавши статистику на графіках, можемо помітити, що у країнах Західної Європи частка населення, яке пройшло повний курс щеплень від COVID-19, є вищим. Таким чином, є потреба в аналізі детермінант високого рівня вакцинації.

Кількість наукових публікацій, що досліджують дану проблематику, є недостатньою для вибору пряму досліджень через волатильність явища. Проте, ми можемо висунути основні гіпотези в даному дослідженні:

H0: відсутність зв'язку між факторними та результативною ознаками.

H1: наявність зв'язку між факторними та результативною ознаками.

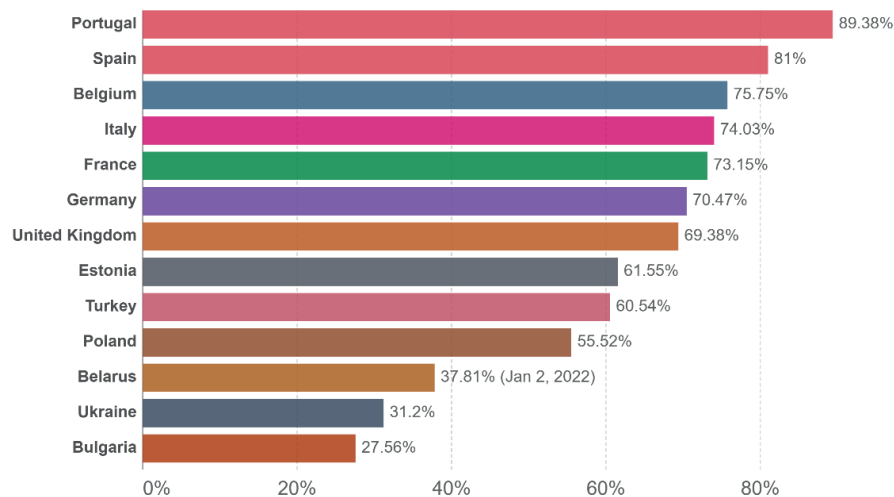

Рис. 3. Частка повністю вакцинованого населення у країнах Європи станом на 29.12.2021 р. [11]

За результуючу змінну у нашому дослідженні на просторових даних було обрано кількість вакцинованих на 100 осіб – *vac*. Фактори, що характеризують обрану залежну змінну, є такі:

- *pd* – густина населення (км²);
- *gdp* – ВВП на душу населення (USD);
- *diab* – поширеність цукрового діабету (% населення віком 20-79 років);
- *hosp* – кількість лікарняних ліжок на 1000 осіб (шт.);
- *le* – середня тривалість життя (роки);
- *hdi* – індекс людського розвитку;
- *aged_65* – частка людей, які старші 65 років (%).

Для проведення дослідження джерелом, в якому агреговані та зібрані усі необхідні світові дані, є Our World In Data [11]. У даному наборі даних використовуються найновіші офіційні дані урядів та міністерств охорони здоров'я у всьому світі.

Для вибору пояснюючих змінних проведено тест на відмінність двох підвбірок на основі середніх за допомогою Т-тесту та тесту Манна-Уїтні, та отримано такі статистично значимі результати. Так, середній рівень вакцинації для країн:

- з меншим рівнем ВВП на душу населення значно менший ніж для інших з рівнем значимості 1% ($|t| = 3,56$) – позитивний зв'язок;
- з меншою тривалістю життя є меншим з рівнем значимості 1% ($|t| = 4,25$) – позитивний зв'язок;
- з меншим рівнем освіти є значно меншим ніж для інших з рівнем значимості 1% ($|t| = 5,12$) – позитивний зв'язок;
- з меншою кількістю людей похилого віку є меншим ніж для інших з рівнем значимості 10% ($|t| = 1,87$) – позитивний зв'язок.

Як бачимо, такі фактори, як поширеність цукрового діабету (*diab*), густина населення (*pd*), кількість лікарняних ліжок на 1000 осіб (*hosp*), не мають значимий вплив на результуючу змінну. Проте, не потрібно поспішати із висновками, оскільки можлива наявність інших проблем, таких як мультиколінеарність, ендогенність тощо.

Для виявлення лінійних взаємозв'язків між показниками використано кореляційну матрицю, у результаті побудови якої було виявлено наявність мультиколінеарності. Сильну позитивну лінійну кореляцію мають такі фактори:

- рівень освіти та ВВП на душу населення ($0.8655 > 0.7$);
- рівень освіти і тривалість життя ($0.7866 > 0.7$).

Наявність мультиколінеарності може негативно вплинути на результати регресії. Однак після проведення VIF-тесту, що оцінює рівень завищеної оцінки дисперсії регресії, ступінь лінійної залежності між факторами моделі є прийнятними.

Протестувавши різні функціональні форми за допомогою RESET тесту на специфікацію та на гетероскедастичність, кращою виявилась лінійно-логіфічна функція (скоригований $R^2 = 0,54$): ми приймаємо нульову гіпотезу про правильність специфікації та відсутність пропущених суттєвих змінних, та про

гомоскедастичність залишків. Таким чином, залишки нормально розподілені зі сталою дисперсією, що не корелюють між собою, а оцінки є незміщеними. Рівняння матиме вигляд:

$$\text{vac} = -1109.34 + 91.57 \ln(\text{hdi}) + 44.82 \ln(\text{gdp1}) + 213.54 \ln(\text{le}) - 7.84 \text{l_aged_65} + \varepsilon \quad (1)$$

Інтерпретувати результати ми можемо наступним чином:

- зі збільшенням індексу людського розвитку на 1%, кількість вакцинованих на 100 осіб збільшується на 0,92 особи з рівнем значимості 10% ($t = 1.78$);
- зі збільшенням ВВП на душу населення на 1%, кількість вакцинованих на 100 осіб збільшується на 0,45 осіб з рівнем значимості 1% ($t=3.16$);
- зі збільшенням тривалості життя на 1%, кількість вакцинованих на 100 осіб збільшується на 2,14 особи з рівнем значимості 1% ($t=3.28$);
- у випадку наявності більше середнього у світі людей пенсійного віку, кількість вакцинованих на 100 осіб зменшується на 7,84 особи з рівнем значимості 10% ($|t| = 1.78$).

Як було виявлено попередньо, в моделі присутня мультиколінеарність. Однією з причин є наявність ендогенних змінних. Для перевірки ендогенності підозрюваного регресора серед наших пояснюваних змінних ми використовуємо тест Хаусмана. Дана процедура є способом емпірично перевірити, чи є пояснювана змінна ендогенною чи ні. За ендогенні та інструментальні змінні вважатимемо ті, які сильно корелюють між собою: \ln_hdi , \ln_le , \ln_gdp1 .

За проведеними тестуваннями, ендогенною виявилась змінна, що пояснювала рівень освіти. У результаті перевірки значимості припущених нами інструментів (ВВП на душу населення та тривалість життя), припущення щодо рівня їх пояснювальної здатності підтвердились: висока F-статистика ($F = 217$) та значимість цих змінних ($t > 3.3$). Інтерпретуємо отримані оцінки:

- зі збільшенням ВВП на душу населення на 1%, рівень освіти в країні збільшується на 0,18% з рівнем значимості 1%;
- зі збільшенням тривалості життя на 1%, рівень освіти збільшується на 0,72% з рівнем значимості 1%.

Для оцінки параметрів моделі використовуємо метод інструментальних змінних (двокроковий метод найменших квадратів). Інструментальні змінні виявились обґрунтованими, підтвердилась ендогенність змінної \ln_hdi та правильність специфікації моделі, ефективність оцінок якої підтвердилась. Про це свідчать наступні результати проведених тестів:

- 1) Статистика Сарджана (H_0 : інструменти обґрунтовані): $p\text{-value} = 0.4645$ (приймаємо H_0);
 - 2) Тест на ендогенність (H_0 : змінна екзогенна): $p\text{-value} = 0.0010$ (відхиляємо H_0 з рівнем значимості 1%);
 - 3) RESET (H_0 : правильна специфікація): $p\text{-value} = 0.2105$ (приймаємо H_0);
 - 4) Тест на гетероскедастичність (H_0 : присутня гомоскедастичність): $p\text{-value} = 0.4114$ (приймаємо H_0).
- Остаточна система рівнянь матиме вигляд:

$$\begin{cases} \text{vac} = 88.87 + 221.42 * \ln_hdi - 15.95 * \text{l_aged_95} + \varepsilon \\ \ln_hdi = -4.18 + 0.17 * \ln_gdp + 0.72 * \ln_le + \varepsilon \end{cases} \quad (2)$$

Модель дала неочікувану відповідь на питання, чи ВВП на душу населення та тривалість життя є причинами чи наслідками певного рівня освіти. Тим не менш, наше дослідження показує, що саме рівень освіти впливає сильніше на темпи вакцинації. Це означає, що особи з вищим рівнем освіти приймають більш уважене рішення пройти курс вакцинації та менше піддаються дезінформації щодо негативних наслідків.

Висновки. Ринкове середовище є чутливим до змін, які носять масовий характер, адже це зумовлює зміну поведінки гравців на ринку та адаптації до нових правил гри. Пандемія COVID-19 внесла суттєві корективи в стратегічні плани розвитку основних векторів кожної держави, зокрема, що стосується і вектору безпеки. Взяття під контроль та зупинка поширення коронавірусу стали основними цілями. Вакцинація населення дозволила певним чином цього досягти. У дослідженні ми підтвердили гіпотезу про сильний та статистично значимий вплив індексу людського розвитку та рівня ВВП на душу населення на кількість вакцинованих в країні.

На основі масиву даних макроекономічних показників по 47 країнам та аналізу підходів до дослідження обраної проблематики було побудовано економетричну модель, згідно якої ми можемо стверджувати, що зі збільшенням ВВП на душу населення та середньої тривалості життя на 1%, рівень освіти в країні збільшується на 0,17% та 0,72% відповідно. Тим не менш, зі збільшенням індексу людського розвитку на 1%, кількість вакцинованих (у розрахунку на 100 осіб) збільшується на 2,21 особи. Нам вдалося дослідити

ендогенність одного з суттєвих факторів, а саме рівень освіти, що є досить неочікуваним результатом. Проте, низьку значущість ознак для моделі показали кількість лікарняних ліжок на 1000 осіб та поширеність цукрового діабету серед населення країни.

Таким чином, зважаючи на високу якість отриманих результатів, запропоновані моделі можуть бути використані для прийняття рішень в процесі формування політики вакцинації населення.

Література:

1. Johnson, S. Global economic growth depends increasingly on COVID-19 vaccination progress. *IHS MARKIT*. 2021. <<https://ihsmarkit.com/research-analysis/global-economic-growth-depends-covid19-vaccine.html>> (2021, November 10). [in English].
2. Bono, S. A., Moura Villela, E. F. Factors Affecting COVID-19 Vaccine Acceptance: An International Survey among Low- and Middle-Income Countries. *NCBI*. 2021. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8157062/>> (2021, November 10). [in English].
3. World Bank Group. The Global Economic Outlook During the COVID-19 Pandemic: A Changed World. *World Bank*. <<https://www.worldbank.org/en/news/feature/2020/06/08/the-global-economic-outlook-during-the-covid-19-pandemic-a-changed-world>> (2022, January 10). [in English].
4. COVID-19 and Human Development: Assessing the Crisis, Envisioning the Recovery. *Human Development Perspectives*. *UNDP*. 2020. http://hdr.undp.org/sites/default/files/covid-19_and_human_development_0.pdf [in English] (2022, January 12).
5. GDP growth (annual %). *World Bank Open Data*. <<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>> (2022, January 12). [in English].
6. Національний банк України. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2020 році. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2020-rotsi> (дата звернення: 12.01.2022).
Natsionalnyi bank Ukrainy. Komentar Natsionalnogo banku shchodo zminy realnogo VVP u 2020 rotsi [National Bank of Ukraine. Comment of the National Bank on changes in real GDP in 2020]. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. <<https://bank.gov.ua/ua/news/all/komentar-natsionalnogo-banku-schodo-zmini-realnogo-vvp-u-2020-rotsi>> (2022, January 12). (in Ukrainian).
7. Національний банк України. Інфляційний звіт, квітень 2021 року. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2021-roku> (дата звернення: 12.01.2022).
Natsionalnyi bank Ukrainy. Infliatsiyniy zvit, kviten 2021 roku [National Bank of Ukraine. Inflation Report, April 2021]. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. <<https://bank.gov.ua/ua/news/all/inflyatsiyniy-zvit-kviten-2021-roku>> (2022, January 12). (in Ukrainian).
8. Дані статистики зовнішнього сектору. *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> (дата звернення: 12.01.2022).
Dani statystyky zovnishnoho sektoru [External sector statistics]. Natsionalnyi bank Ukrainy [National Bank of Ukraine]. <<https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1>> (2022, January 12). (in Ukrainian).
9. Валове нагромадження основного капіталу в розрізі видів нефінансових активів. *Держстат України*. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/kkv_vvp/kkv_vvp_u/arh_vn_ok2020_u.htm (дата звернення: 12.01.2022).
Valove nahromadzhennia osnovnogo kapitalu v rozrizi vydiv nefinansovykh aktyviv [Gross fixed capital formation in terms of types of non-financial assets]. Derzhstat Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. <http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2020/vvp/kkv_vvp/kkv_vvp_u/arh_vn_ok2020_u.htm> (2022, January 12). (in Ukrainian).
10. Purchasing Managers' Index (PMI). *IHS Markit*. <<https://ihsmarkit.com/products/purchasing-managers-index-pmi-data-lake.html>> (2022, January 10). [in English].
11. Our World in Data [Веб-сайт]. <<https://ourworldindata.org/covid-vaccinations>> (2021, December 25). [in English].

Отримано: 02 березня 2022 р.

Прорецензовано: 21 березня 2022 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2022 р.

e-mail: stasustenko@ukr.net

fehebo84@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2022-24(52)-144-148

Устенко С. В., Вознюк Я. Ю. Концептуальні засади дослідження процесів інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). С. 144–148.

УДК: 330.4:519.7:37.01

JEL-класифікація: A10; L86; I20

ORCID-ідентифікатор: <https://orcid.org/0000-0001-6742-3575>

Устенко Станіслав Веніамінович,

*доктор економічних наук, професор кафедри інформаційних систем в економіці
Державного вищого навчального закладу*

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Вознюк Ярослав Юрійович,

аспірант кафедри інформаційних систем в економіці

Державного вищого навчального закладу

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті запропоновано нову концепцію дослідження процесів впровадження інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності на прикладі ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Запропонована концепція включає етапи систематизації аналізу, комплексного підходу та принципів формування цифрової освітньої діяльності; розроблення моделей та методів оцінювання ефективності впровадження інформаційних технологій на базі нечіткої логіки; надання практичних результатів та рекомендацій впровадження інформаційного забезпечення в закладах вищої освіти України.

Ключові слова: *цифрова освітня діяльність, концепція, інформаційне забезпечення, спеціалізовані комп'ютерні системи, цифровий розвиток.*

Stanislav Ustenko,

*PhD in Economics, Professor at the Information Systems in Economics Department
at the State Higher Education Institution "Vadym Hetman Kyiv National Economic University"*

Yaroslav Vozniuk,

*PhD student at the Information Systems in Economics Department
at the State Higher Education Institution "Vadym Hetman Kyiv National Economic University"*

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE DIGITAL LERNING INFORMATION SUPPORT PROCESSES RESEARCH

The article deals with the issue of digital learning. Digital learning activities operate and develop through digital technologies, which are an integral part of modern education in the world.

The relevance of this topic is due to the rapid development of technology and changes in the learning process. Today, more and more educational programs, specialties and professions require a high level of digital skills and mastery of new information technologies and resources, the use of modern specialized computer systems, E-platforms and their electronic products.

The aim of the article is to provide practical results, including model studies to assess the effectiveness of information technology implementation processes, architectural approaches to the creation of information and technical support, modeling of information technology support processes, implementation and creation of new innovative products (systems) and technologies, distance education.

The main goal is to provide recommendations for the development of applied specialized intelligent decision support systems to manage the process of innovation information automation of the "Computer Science" specialty full cycle educational process under uncertainty, risks and variability of the environment, crises, situations, phenomena.

The peculiarity of this Concept is in the defined methodology of research of innovative information technologies related to informatization of digital economy and learning activities, and in the integrated sense of use from knowledge-based IT to cloud computing, innovative concepts, directions and trends of IT, additive technologies.

Keywords: *digital learning, concept, information support, specialized computer systems, digital development.*

Постановка проблеми. Цифрова освітня діяльність – це діяльність, яка функціонує та розвивається за рахунок цифрових технологій, які є невід’ємною частиною сучасної освіти в світі, тому реформування освіти в Україні відіграє важливу роль для розвитку економіки та всього суспільства. Зокрема, в Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року стверджується [1], що сьогоденна система освіти і науки має зазнати докорінних цифрових змін та відповідати світовим тенденціям цифрового розвитку для успішної реалізації кожною людиною свого потенціалу та накопичення необхідних знань. На сьогодні дедалі більше освітніх програм, спеціальностей та професій потребують набуття високого рівня цифрових навичок та володіння новими інформаційними технологіями та ресурсами, використанням сучасних спеціалізованих комп’ютерних систем, Е-платформ та їх електронних продуктів. Специфіка навчання та сфери професійної діяльності ІТ-фахівців полягає у необхідності створення інформаційних управляючих систем різного призначення та запровадженні інноваційних цифрових технологій, проєктів та програм діджиталізації, програмних продуктів, інструментальних засобів розробки інформаційної інфраструктури з врахуванням сучасних викликів та принципів гуманізації цифрової сфери, що потребує розроблення концептуальних положень дослідження процесів інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності закладів вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Протягом останніх років багато вчених досліджують питання цифровізації освітньої діяльності. В своїй праці Г. Генсерук і С. Мартинюк зазначають, що освіта людини має протікати в умовах цифрового освітнього середовища, метою якого є розвиток цифрової компетентності особистості [2].

Овчарук О. В. стверджує, що успішне застосування цифрових технологій є завданням освіти ХХІ століття, з ним пов’язане навчання, розвиток, побудова успішної життєвої траєкторії [3].

В Національній доповіді 2016 р. «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» [4] зазначено, що існує проблема фактичної не сформованості цілісної національної політики застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освіті.

Проаналізовані роботи дають характеристику сформованим процесам, але не надають можливості цілісного аналізу та дослідження впровадження інноваційних інформаційних технологій в освітню діяльність закладів вищої освіти України.

Мета і завдання дослідження. Метою даної роботи є удосконалення та розвиток концептуальних положень, визначення методології та інструментарію впровадження інформаційного забезпечення для підвищення ефективності цифрової освітньої діяльності закладів вищої освіти України.

Основні завдання дослідження:

- провести аналіз існуючих концептуальних положень, методів, моделей та засобів інформаційно-технічного забезпечення цифрової освітньої діяльності закладів вищої освіти;
- удосконалити та сформулювати концептуальні положення дослідження процесів інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності закладів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В освітній діяльності закладів вищої освіти особливу роль відіграють інформаційні технології та комп’ютеризовані системи, високі наукомісткі технології Індустрія 4.0, головною роллю якої відіграють такі технології та концепти як штучний інтелект, інтелектуальні системи, бази знань, криптоекономіка, інтернет-речей, «великі дані» (bigdata), мобільні та хмарні технології, блокчейн, спеціалізовані системи цифрової обробки інформації, інтелектуальні системи прийняття рішень, інтелектуальні «розумні» лабораторії тощо [5]. В освіті із значної маси фахівців галузі знань «Інформаційні технології» в заданій предметній області особливо важливо готувати фахівців, що володіють ґрунтовними знаннями та здатні креативно мислити щодо технологій майбутнього – *технологій проєктування інформаційних управляючих систем та систем штучного інтелекту* [6]. Адже використання методів та засобів штучного інтелекту уможливило моделювання стану об’єкта за умов невизначеності та мінливості зовнішнього середовища, пошуку прихованих залежностей в надвеликих масивах даних, передбачення кризових станів, ситуацій, явищ та дозволяє на основі методології проєктування систем штучного інтелекту суттєво підвищити ефективність управлінських рішень і в цілому підвищити економічну ефективність підприємств та організацій. Інтелектуалізація інформаційних управляючих систем на базі засобів штучного інтелекту є складним та довгостроковим процесом, який потребує розподілення задачі на елементи та вивчення кожного елементу в умовах зовнішніх змін в економіці держави. Тому для розробки інтелектуальних інформаційних управляючих систем потрібно використовувати сучасне матеріально-технічне забезпечення у вигляді спеціалізованого комп’ютерного обладнання, програмного забезпечення для роботи з великими обсягами даних, зокрема використання методів інтелектуального аналізу даних, баз даних і знань, побудови природномовних інтерфейсів, використання гіпертекстових технологій, когнітивної графіки, хмарних технологій, компонентів робототехніки. Необхідний також доступ до літератури та

розробок в сфері штучного інтелекту, його прикладного застосування в інтелектуальних інформаційних управляючих системах, які функціонують в західних країнах.

В рамках даної статті було проведено аналіз напрямів розвитку, специфіки та особливостей професійної діяльності випускників спеціальності «Комп'ютерні науки» та освітньої програми «Інформаційні управляючі системи та технології», яка впроваджена в ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана». Освітньо-професійна програма «Інформаційні управляючі системи та технології» ґрунтується на основі наукових теорій, концепцій, принципів із врахуванням сучасних тенденцій у сфері створення інформаційних управляючих систем. Основна увага акцентується на формуванні навичок та знань із інтелектуальних інформаційних технологій, математичного та комп'ютерного моделювання процесів та явищ, проектування, оптимізації, системного аналізу та прийняття управлінських рішень, аналізу знань та даних великих масивів. Фахівці спеціалізації «Інформаційні управляючі системи та технології» здатні проектувати, створювати й експлуатувати комп'ютеризовані системи для аналізу, управління і проектування динамічних процесів в різних сферах економічної та освітньої діяльності та об'єктах.

При цьому було визначено, що випускники володіють професійними компетенціями, що дозволяють вирішувати повний спектр задач проектування інформаційних управляючих систем, інтелектуальних систем прийняття рішень, супроводження інформаційних систем та використання інформаційних технологій при вирішенні дослідницьких й практичних завдань для аналізу і управління динамічних процесів в технологічних, соціальних і фінансових системах та об'єктах.

В той же час було зазначено, що у зв'язку з придбанням спеціалізованого комп'ютерного обладнання та апаратно-технічних пристроїв на платформах Arduino та Raspberry Pi для забезпечення наукових досліджень та проведення якісної підготовки фахівців всіх рівнів спеціальності «Комп'ютерні науки» для проведення наукових досліджень студентів, практичної підготовки необхідно

1. Розробити нову концепцію дослідження процесів інноваційного інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності в закладах вищої освіти (в подальшому **Концепція**).

2. Удосконалити провідну навчально-наукову лабораторію «Інформаційні управляючі системи і технології» в напрямку:

- розроблення та впровадження інноваційного інформаційно-технічного забезпечення, що забезпечить цифровізацію освітньої діяльності та подальше використання розроблених та впроваджених систем та надають можливість визначати ефективність впровадження розроблених систем;

- створення інформаційного начального ресурсу, який буде містити всю необхідну інформацію для забезпечення проведення освітньої діяльності, зокрема навчально-методичного матеріалу, вебінарів, коучингів, веб-трансляцій, лекцій, практик, науково-дослідної практики, виконання новітніх лабораторних та практичних робіт дисциплін, розроблення кваліфікаційних робіт та моніторингу загальної навчально-наукової інформації [7];

- розроблення інформаційної системи для обліку матеріального забезпечення проведення навчального процесу з можливістю диференціації (розподілу) матеріально-технічного обладнання різного типу для забезпечення автоматичного вибору необхідних компонентів наукових та навчальних робіт;

- створення та тестування прототипів новітніх автоматизованих систем, що забезпечує можливість удосконалення існуючих інформаційних систем в цілому;

- забезпечення комфортних кліматичних умов для науковців і студентів в комп'ютерних лабораторіях на платформі Arduino шляхом розроблення та впровадження автоматизованої системи контролю та управління технічних характеристик;

- подальше врахування в навчально-науковому процесі особливостей проектування інформаційних управляючих систем різного призначення в економіці та освіті;

- використання компонентів прикладних систем штучного інтелекту, адаптивних систем прийняття рішень, впровадження «розумних» систем та інструментарію на основі сучасної спеціалізованої комп'ютерної техніки, реальних проектів освітньої програми «Інформаційні управляючі системи та технології» в навчальну діяльність ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана».

Етапи дослідження Концепції:

1. Методологія дослідження процесів інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності включає загальний аналіз, комплексний підхід та принципи формування цифрової освітньої діяльності.

2. Методологія проектування інтелектуальних інформаційних управляючих систем цифрової освітньої діяльності на основі методів та засобів штучного інтелекту, зокрема нейронних мереж, реалізації моделі машинного навчання. Основною особливістю та інновацією таких систем в тому, що вони мають властивість до машинного навчання і з кожним новим навчанням система покращує свої показники роботи.

3. Моделі та методи оцінювання ефективності впровадження інформаційних технологій на базі нечіткої логіки з використанням механізму нечіткого логічного висновку.

4. Практичні результати та рекомендації впровадження інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності, які включають

- модельні дослідження оцінювання ефективності процесів впровадження інформаційних технологій;
- архітектурні підходи до створення інформаційно-технічного забезпечення цифрової освітньої діяльності;
- моделювання процесів обліку інформаційно-технічного забезпечення цифрової освітньої діяльності;
- впровадження та розроблення нових інноваційних освітніх продуктів(систем) та технологій дистанційної освіти з метою надання відповідних послуг студентам, аспірантам та молодим науковцям, зокрема вебінарів, коучингів, веб-трансляцій, лекцій, практик тощо;
- рекомендації щодо залучення та співробітництво з провідними українськими та закордонними ІТ-компаніями для спільної наукової співпраці з ІТ-роботодавцями, під якими слід розуміти замовників потенційних наукових продуктів, бізнес-партнерів у підготовці сучасних фахівців на підґрунті впровадження дуальної форми навчання наших випускників спеціальності «Комп'ютерні науки» та у запровадженні міжнародних проектів на платформах ІТ-стартапів, грантів і програм, концептах Індустрія 4.0.

Основним результатом Концепції є надання рекомендацій щодо розроблення прикладних спеціалізованих інтелектуальних систем підтримки прийняття рішень управління процесом інноваційного інформаційного забезпечення автоматизації повного циклу навчального процесу спеціальності «Комп'ютерні науки» за умов невизначеності, ризиків та мінливості зовнішнього середовища, кризових станів, ситуацій, явищ.

Відмінність цієї Концепції, полягає у визначенні методології дослідження інноваційних інформаційних технологій, пов'язаних з інформатизацією цифрової економіки та освітньої діяльності, а в інтегральному розумінні використання від знання-орієнтованих ІТ до хмарних обчислень, інноваційних концепцій, напрямів та трендів ІТ, адитивних технологій, що дає їм змогу вирішувати задачі створення сучасного інформаційного суспільства.

Висновки. Розроблено концептуальні засади дослідження процесів інформаційного забезпечення цифрової освітньої діяльності для прийняття управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності роботи закладів вищої освіти.

Література:

1. Концепція цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року (Міністерство освіти і науки України) < <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaprosihuye-dogromadskogo-obgovorennny>>(2022,квітень,13).

Kontseptsiia tsyfrovoyi transformatsii osvity i nauky na period do 2026 roku (Ministerstvo osviti i nauki Ukrayini) [The concept of digital transformation of education and science for the period up to 2026 (Ministerstvo osviti i of Ukraine)]. <<https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaprosihuye-dogromadskogo-obgovorennny>> (2022, April, 13). [in Ukrainian].

2. Генсерук Г.Р. (2019). Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка : науковий журнал*. № 19(2), 158-161.

Genseruk G.R. (2019). Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti maibutnix uchyteliv v umovakh tsyfrovoho osvitnoho sere dovyyshcha zakladu vyshchoi osvity. [Development of digital competence of future teachers in the digital educational environment of higher education institutions]. *Innovacijna pedagogika : naukovi zhurnal*. [Innovative pedagogy: scientific journal]. № 19(2), 158-161. [in Ukrainian].

3. Овчарук О. В. (2019). Тенденції розвитку цифрової компетентності вчителя: міжнародні підходи. *Цифрова трансформація відкритих освітніх середовищ*.

Ovcharuk O. V. (2019). Tendentsii rozvytku tsyfrovoyi kompetentnosti vchytelia: mizhnarodni pidkhody. [Trends in the development of digital competence of teachers: international approaches]. *Tsyfrova transformatsiia vidkrytykh osvitnikh sere dovyyshch*. [Digital transformation of open educational environments]. [in Ukrainian].

4. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (НАПН України). Київ : Педагогічна думка.

Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini (NAPS of Ukraine). [National Report on the Status and Prospects of Education Development in Ukraine (NAPS of Ukraine)]. Kyiv : Pedagogichna dumka. [in Ukrainian].

5. Устенко С. В. (2019). Інформаційні управляючі системи та технології : міжнародна монографія. Київ : КНЕУ.

Ustenko S. V. (2019). Informatsiini upravliaiuchi systemy ta tekhnolohii : mizhnarodna monohrafiia.. [Information control systems and technologies: an international monograph]. Kyiv : KNEU. [in Ukrainian].

6. С. В. Устенко, М. С. Курков (2020). Інформаційні управляючі системи та технології. Bialostockie Wydawnictwo Naukowe e-BWN.

S. V. Ustenko, M. S. Kurkov (2020). Informatsiini upravliaiuchi systemy ta tekhnolohii. [Information control systems and technologies]. Bialostockie Wydawnictwo Naukowe e-BWN. [in Ukrainian].

7. Степаненко О.П. (2020). Концептуальні засади управління інформаційними ресурсами для забезпечення процесів діяльності університету в контексті розвитку цифрової економіки. *Інформаційні управляючі системи та технології*. Bialostockie Wydawnictwo Naukowe e-BWN.

Stepanenko O.P. (2020). Kontseptualni zasady upravlinnia informatsiinymy resursamy dlia zabezpechennia protsesiv diialnosti universytetu v konteksti rozvytku tsyfrovoi ekonomiky.. [Conceptual principles of information resources management to ensure the processes of the university in the context of digital economy development]. *Informatsiini upravliaiuchi systemy ta tekhnolohii*. [Information control systems and technologies] Bialostockie Wydawnictwo Naukowe e-BWN. [in Ukrainian].

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ

Заваженко Андрій Олександрович ІНСТИТУЦІЇ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК: ПАСТКА СЕРЕДНЬОГО ДОХОДУ	4
---	---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Бровді Іван Іванович ОРГАНІЧНЕ СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО В УКРАЇНІ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ АПК	12
Данилюк Наталя Миколаївна ВІРТУАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА ІТ-КОМПАНІЇ: МАРКЕТИНГОВИЙ ТА УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТИ	20
Джинджоян Володимир Вергарович ПЕРСПЕКТИВИ ОСВІТНЬОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ ТА КРАЇН РЕЦИПІЄНТІВ ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ	26
Карп'як Анастасія Орестівна, Рибицька Ольга Мар'янівна КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ ЕЛЕМЕНТІВ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ІТ-ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	32
Левицька Світлана Олексіївна, Осадча Ольга Олексіївна РИЗИКО-ОРІЄНТОВАНИЙ ПІДХІД У СИСТЕМІ ПОДАТКОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ	39
Мамонтова Наталія Анатоліївна, Сазонець Ігор Леонідович, Тімченко Олександра Олександрівна ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19	48
Лесневський Міхал Адам, Джекканський Павел, Пучала Ян ІННОВАЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО – ТЕОРЕТИЧНА ПЕРСПЕКТИВА	55
Погуда Наталія Вікторівна СТАРТАП ЯК ІНДИКАТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СФЕРИ ТУРИЗМУ ТА ГОСТИННОСТІ	61
Шулик Юлія Віталіївна ЗАСТОСУВАННЯ ПРОЄКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ В УКРАЇНІ	68

ЕКОНОМІКА ПРАЦІ ТА РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Білошкурський Микола Васильович, Корнієнко Тетяна Олександрівна, Білошкурська Наталія Володимирівна, Плєць Іван Іванович ДЕТЕРМІНАНТИ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СТАРОПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ	77
--	----

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Вергелюк Юлія Юріївна ВИКОРИСТАННЯ РИНКОВИХ ДЖЕРЕЛ ФІНАНСУВАННЯ ДЕФЦИТУ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ В УКРАЇНІ	84
Мединська Тетяна Володимирівна, Ногінова Наталія Миколаївна ЦИФРОВІЗАЦІЯ ОРГАНІВ ПОДАТКОВОГО АДМІНІСТРУВАННЯ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ І ЗАГРОЗ	90
Онишко Світлана Василівна, Рябокінь Марина Валеріївна ЗАГАЛЬНІ КОНЦЕПТУАЛЬНО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ НА РОЗВ'ЯЗАННЯ БОРГОВИХ ПРОБЛЕМ	97
Пасічник Юрій Васильович ФІНАНСОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ БАЛАНСУ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ	103
Харчук Юлія Юріївна, Харчук Олександр Анатолійович, ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇХНЬОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ ОБМЕЖЕНЬ	111

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ**Кіндрацька Любомира Максимівна**

МІЖНАРОДНИЙ БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК: ВИЗНАЄМО ЧИ ЗАПЕРЕЧУЄМО121

**МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ
ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ****Вітлінський Вальдемар Володимирович, Заболоцький Микола Васильович,
Заболоцький Тарас Миколайович, Коляда Юрій Васильович**ІМОВІРНІСНИЙ АНАЛІЗ ВИБІРКОВОЇ ОЦІНКИ БЕТА-КОЕФІЦІЄНТА ПОРТФЕЛЯ
З НАЙМЕНШИМ РІВНЕМ VALUE-AT-RISK128**Новоселецький Олександр Миколайович, Горошко Наталія Сергіївна**

МОДЕЛЮВАННЯ ВПЛИВУ ОСВІТИ ТА ВВП НА РІВЕНЬ ВАКЦИНАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ138

Устенко Станіслав Веніамінович, Вознюк Ярослав ЮрійовичКОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЦИФРОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ144

CONTENT

CURRENT PROBLEMS OF ECONOMIC THEORY

Andrii Zavazhenko

INSTITUTIONS AND THEIR IMPACT ON THE ECONOMIC DEVELOPMENT: MIDDLE INCOME TRAP 4

ECONOMICS, MANAGEMENT OF SECTORS AND ENTERPRISES

Ivan Brovdi

ORGANIC AGRICULTURE IN UKRAINE AS A STRATEGIC DIRECTION OF AGRICULTURAL DEVELOPMENT12

Natalia Danyliuk

VIRTUAL ORGANIZATIONAL STRUCTURE OF IT COMPANY: MARKETING AND MANAGEMENT ASPECTS20

Volodymyr Dzhyndzhoian

PROSPECTS FOR EDUCATIONAL TOURISM IN UKRAINE AND COUNTRIES RECEIVING
HUMAN RESOURCES26

Anastasiya Karpyak, Olga Rybytska

CLUSTER ANALYSIS OF UKRAINE'S IT-ENTERPRISES BUSINESS MODELS' COMPONENTS32

Svitlana Levytska, Olga Osadcha

RISK-ORIENTED APPROACH IN THE SYSTEM TAX MANAGEMENT39

Natalya Mamontova, Igor Sazonets, Oleksandra Timchenko

ECONOMIC STATE OF UKRAINIAN TOURIST BUSINESS IN THE CONVENTION OF THE COVID-19
PANDEMIC48

Michał Adam Leśniewski, Paweł Dziekański, Jan Puchala

INNOVATIVE ENTERPRISE – THEORETICAL PERSPECTIVE 55

Nataliia Pohuda

STARTUP AS AN INDICATOR OF COMPETITIVENESS OF TOURISM AND HOSPITALITY BUSINESSES61

Yuliia Shulyk

PROJECT MANAGEMENT APPLICATION IN PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE 68

LABOR ECONOMICS AND REGIONAL ECONOMY

Mykola Biloshkurskyi, Tetiana Korniienko, Nataliia Biloshkurska, Ivan Plets

DETERMINANTS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN AN OLD INDUSTRIAL REGION77

FINANCE, MONETARY CIRCULATION AND CREDIT

Yuliia Verheliuk

USING MARKET SOURCES FOR FINANCING THE STATE BUDGET DEFICIT IN UKRAINE84

Tetyana Medynska, Natalia Noginova

DIGITALIZATION OF TAX ADMINISTRATION BODIES IN THE CONTEXT OF CURRENT CHALLENGES
AND THREATS 90

Svitlana Onyshko, Maryna Riabokin

GENERAL CONCEPTUAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE INFLUENCE OF THE FINANCIAL MARKET
ON THE DEBT PROBLEMS SOLUTION97

Yuriy Pasichnyk

FINANCIAL AND ORGANIZATIONAL MECHANISM OF FOOD PRODUCTS BALANCE FORMING103

Yulia Kharchuk, Kharchuk Alexander

FORMATION OF A STRATEGY OF TERRITORIAL COMMUNITIES FOR THE PURPOSE OF ENSURING
THEIR ECONOMIC SECURITY IN THE CONTEXT OF THE LIMITATION THEORY111

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT**Lubomira Kindratska**

INTERNATIONAL ACCOUNTING: RECOGNIZING OR DENYING121

**MATHEMATICAL MODELING
AND INFORMATION TECHNOLOGIES IN ECONOMICS****Valdemar Vitlinskyi, Mykola Zabolotskyy, Taras Zabolotskyy, Yurii Koliada**PROBABILISTIC ANALYSIS OF BETA-COEFFICIENT SAMPLE ESTIMATOR
FOR MINIMUM VALUE-AT-RISK PORTFOLIO128**Oleksandr Novoseletskeyy, Nataliia Horoshko**

MODELLING THE IMPACT OF EDUCATION AND GDP ON VACCINATION RATE138

Stanislav Ustenko, Yaroslav Vozniuk

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF THE DIGITAL LERNING INFORMATION SUPPORT PROCESSES RESEARCH144

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Науковий журнал (щоквартальник)

№ 24(52)

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2022. № 24(52). 154 с.

Scientific notes of Ostroh Academy National University, «Economics» series: scientific journal. Ostroh : Publishing NaUOA, march 2022. № 24(52). 154 p.

Головний редактор *Ю. В. Шулик*

Заступник головного редактора *Л. В. Козак*

Відповідальний редактор *О. І. Дем'янчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Коректор *А. О. Самсонюк*

Коректор англomовних текстів *Р. Т. Шулик*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 17,9. Наклад 100 пр. Зам. № 12–22.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свиначук М. В.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.